

Дуальна форма освітньої підготовки висококваліфікованих фахівців для аграрної сфери України*

Мета статті - розкрити сутність і значення дуальної форми здобуття освіти у професійній підготовці висококваліфікованих фахівців з урахуванням досвіду його впровадження у Миколаївському національному аграрному університеті.

Методика дослідження. Методи: гносеологічний, системний підхід, порівняльного аналізу, індуктивний та дедуктивний підхід.

Результати дослідження. Розкрито сутність і значення дуальної форми здобуття освіти у професійній підготовці висококваліфікованих фахівців. Висвітлено особливості запровадження дуального навчання у Миколаївському національному аграрному університеті. Показано, що впровадження дуальної форми здобуття освіти у є запорукою підвищення якості підготовки фахівців з урахуванням вимог роботодавців. Обґрунтовано, що дуальна форма здобуття освіти передбачає використання найновіших наукових досягнень, інноваційних розробок і технологій не лише університетської науки і виробництва, а й досягнень академічної науки. Найбільш вдалою організаційною формою співпраці визначено Навчально-науково-виробничий консорціум аграрних закладів вищої освіти, науково-дослідних установ та виробничих підприємств України. Доведено, що впровадження елементів дуального навчання реально підвищує рівень практичної підготовки здобувачів вищої освіти, формує й розвиває у них фахові компетенції, сприяє процесу адаптації до професійної діяльності, забезпечує рівновагу між попитом та пропозицією фахівців на ринку праці.

Елементи наукової новизни. За результатами проведеного моніторингу регіонального ринку праці та запитів роботодавців визначено необхідність поступового приведення державного замовлення у закладах вищої освіти до потреб ринку праці у Миколаївській області й забезпечення підприємств аграрної сфери кваліфікованими фахівцями, досягнення стійкої динаміки і закріплення. Визначено коло основних завдань, вирішення яких дасть можливість забезпечити аграрний сектор економіки Миколаївської області компетентними кадрами, здатними організувати високопродуктивне, ефективне й ресурсоощадне виробництво в умовах інноваційного розвитку.

Практична значущість. Обґрунтовано напрями розвитку кадрового потенціалу аграрного сектору економіки Миколаївської області. Доведено, що при розробленні навчальних планів і освітніх програм необхідно враховувати виробничо-орієнтовану підготовку фахівців за програмою дуальної форми здобуття освіти. Розроблено заходи з формування людського капіталу як стратегічного ресурсу економічного зростання аграрного сектору економіки Миколаївської області в контексті загальних пропозицій до Програми соціально-економічного розвитку Миколаївської області на 2018-2020 рр. Визначено, що впровадження дуального навчання у підготовці фахівців є засобом професійної соціалізації сільської молоді, надаючи їй найкращі можливості для отримання престижної на ринку праці кваліфікації. Рис.: 2. Бібліогр.: 27.

Ключові слова: дуальна форма здобуття освіти; агропромисловий комплекс; університет; інтеграція; соціалізація; професійна діяльність; консорціум; кадровий потенціал.

Шебанін В'ячеслав Сергійович - доктор технічних наук, професор, академік НААН, ректор Миколаївського національного аграрного університету (м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9)
E-mail: rector@mnau.edu.ua

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність аграрного сектору України у світі в умовах швидкого розвитку виробничих технологій залежить від рівня професійної підготовки фахівців. Рівень розвитку освіти і науки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту грома-

дян, їх духовного та інтелектуального зростання. Тому встановлення ефективного використання ресурсів (кадрів, матеріалів, устаткування, науково-дослідних земельних ділянок) є важливим у проведенні наукових досліджень і науково-технічних розробок на найвищому рівні, а також забезпечення спільного проведення заходів щодо якісної підготовки конкурентоспроможних фахівців у відповідних галузях економіки держави.

* Передрук із журналу «Економіка АПК», № 3, 2018.
© В.С. Шебанін, 2018

Правове підґрунтя створило сприятливі умови для розвитку вітчизняної аграрної освіти, науки та економіки держави. Однак відсутність зв'язку між освітнім процесом, наукою та виробництвом, неналежний розвиток державно-приватного партнерства, застаріла матеріально-технічна база вимагає застосування сучасних підходів до висококваліфікованих фахівців.

Заклади вищої освіти дають якісні знання, але у випускників здебільшого бракує розуміння технологічних процесів, яке набувається практикою, тобто практична складова у підготовці фахівців є недостатньою.

Українські компанії дедалі більше відчують потребу в молоді із необхідними навичками. Вважаємо, що основними способами вирішення цієї проблеми є:

- орієнтація підприємців на підвищення корпоративної соціальної відповідальності бізнесу, зокрема в частині професійно-орієнтованої підготовки молодих спеціалістів (надання бази для практик, а також «першого місця роботи»);

- запровадження дуальної форми здобуття освіти.

Корпоративну соціальну відповідальність бізнесу, зокрема в частині професійно-орієнтованої підготовки молодих спеціалістів, реалізують такі компанії, як: Нестле, Байєр в Україні, Метлайф, Сингента, Укртелеком, ДТЕК, ЕУ, КПМГ, Deloitte, Київстар, Кока-Кола, 1+1 media, Небесна криниця, Delta M Grup, Kreston GCG, Укрсиббанк, Ашан Рітейл Україна, Леруа Мерлен, GMS, Eterna Law, lifecell, АДВ Дистриб'юшен, KEEPSOLID, Кредобанк, Ензим, ТРК «Львів», Прикарпаттяобленерго, АГРАНАФРУТ, Інженерно-технічна компанія «Автоматик груп», Мережа аптек «D.S.», Львівобленерго, Концерн-Електрон, Сумське та Львівське обласні управління АТ «Ощадбанк», МАЙНДКЕЙ, Львівська ОДА, ІЖРРА, Державна служба зайнятості. Саме ці компанії 17 березня 2016 року підписали Український Пакт заради молоді - 2020.

Метою зазначеного Пакту є об'єднання зусиль компаній, держави та освіти для вирішення проблем працевлаштування молодих людей. Ініціатива здійснюється Центром «Розвиток КСВ» спільно з Міністерством молоді та спорту України і в рамках Європейського Пакту заради молоді. Українська ініціатива є однією з найактивніших у Європі й

наразі вже об'єднала 38 організацій в Україні, які зобов'язалися сприяти створенню як мінімум 300 партнерств між бізнесом та освітнім сектором і спільними зусиллями забезпечити 10 000 місць для стажування й першої роботи молоді [16].

Дуальний спосіб навчання є поєднанням теорії у навчальному закладі вищої освіти та практики на підприємстві. Така форма навчання впливає на інтеграцію освіти, науки і бізнесу та поширена в Німеччині, Австрії, Швейцарії.

Необхідність введення дуальної форми навчання у закладах освіти України було визначено у 2014 р. під час Першої міжнародної науково-практичної конференції «Дуальна освіта як відповідь на виклики, що стоять перед сучасною системою української освіти», проведеної представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні (ФФЕ) у партнерстві з Українською Асоціацією Маркетингу (УАМ) [19]. Цей захід став першою спробою об'єднання всіх зацікавлених сторін для вироблення концептуальних підходів до впровадження дуального навчання на державному рівні. Ухвалена Міністерством освіти і науки України у 2017 р. Концепція підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти використовує німецький досвід з цього питання [18]. Реформування університетської освіти в Україні за моделлю дуалізму потребує внесення концептуальних змін до нормативно-правової бази, враховуючи максимальне наближення освітніх стандартів до професійних. Дуже важливим є розроблення та реалізація економічних стимулів вкладення коштів роботодавцями у практичну підготовку здобувачів вищої освіти до самостійної професійної діяльності за фахом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти зазначеної проблеми досліджували вітчизняні та іноземні вчені, зокрема: Благініна С. [1], Jim Woodhill [3], Гадзало Я.М. [4], Дзвінчук Д. [6], Druker P.F. [7], Іщенко Т.Д. [9], Мілл У. [14], Ніколаєнко С.М. [15], Постоян Т. Г. [17], Сіренко Н.М. [20], Хоменко М. П. [23], Ткачук О. М. [23] та ін. Тривала дискусія навколо вирішення проблеми покращання якості освітнього процесу для кадрового забезпечення агропромислового виробництва країни доводить її необхідність. Водночас, зважаючи на вирішальне значення цієї проблеми, впровадження елементів дуальної

форми здобуття освіти у підготовку конкурентоспроможних фахівців для аграрної сфери країни з урахуванням вимог роботодавців є актуальним та визначає потребу в подальших наукових дослідженнях.

Мета статті - розкрити сутність і значення дуальної форми здобуття освіти у професійній підготовці висококваліфікованих фахівців з урахуванням досвіду його впровадження в Миколаївському національному аграрному університеті (далі - Університет).

Виклад основних результатів дослідження. Дуальність, як методологічна характеристика аграрної освіти і науки, передбачає побудовану на єдиних засадах, узгоджену взаємодію освітньо-наукової та виробничої сфер з підготовки фахівців певного профілю, через поєднання теоретичного навчання й практичних навичок. Дуальне навчання забезпечує адаптацію здобувачів вищої освіти через безпосередню взаємодію високоефективних підприємств та закладів вищої освіти до першого робочого місця [18]. Саме така співпраця передбачена Стратегією розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року [21]. Успішна її реалізація відкриває широкі перспективи у підготовці висококваліфікованих фахівців через співпрацю аграрних закладів вищої освіти, науково-дослідних установ та виробничих підприємств із підтримкою всіх потенційних можливостей регіону і країни в цілому.

Концепція розвитку Миколаївського національного аграрного університету ґрунтується на системному аналізі внутрішніх та зовнішніх факторів, наявному потенціалі й можливостях, визначає напрями вдосконалення основних видів діяльності з урахуванням світових тенденцій, гарантуючи реалізацію трьох необхідних складових: освітньої, наукової та виробничої [11]. Це потребує зміцнення стратегічного партнерства закладів вищої освіти, науково-дослідних установ, виробничих підприємств аграрного сектору для підготовки конкурентоспроможних фахівців згідно з вимогами роботодавців.

На шляху запровадження дуальної форми здобуття освіти Університетом здійснено ряд організаційних заходів, а саме:

- для впровадження ефективних технологій у виробництво створено Навчально-науково-практичний центр з підрозділами у всіх агрокліматичних зонах Степу України, де здобувачі вищої освіти отримують перше

робоче місце, проводяться сучасні наукові дослідження з агрономії та агроінженерії;

- для набуття досвіду з експлуатації сучасної техніки університет спільно з компаніями Індустріальної групи «У.П.Е.К.»: «Лозівські машини», Українським конструкторським бюро трансмісій і шасі, Харківським національним технічним університетом сільського господарства ім. П. Василенка та іншими утворено Освітньо-інноваційний кластер «Агротехніка»;

- для практичної підготовки фахівців за спеціальністю «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка за кошти бізнесу створено сучасний навчальний полігон енергетичного обладнання;

- для формування практичних умінь та навичок у сфері банківських послуг та бухгалтерського обліку створено інноваційні навчально-наукові лабораторії «Навчальна бухгалтерія» та «Навчальний банк»;

- створено сертифіковану ґрунтово-агрохімічну лабораторію, яка здійснює моніторинг родючості ґрунтів регіону та забезпечує перші робочі місця здобувачів вищої освіти;

- з метою впровадження у виробництво новітніх науково-технічних розробок, обґрунтування вибору технологічних рішень та повноцінної реалізації Програми інноваційно-інвестиційних проектів «Інтеграція аграрної освіти, науки, виробництва» створено Науковий парк Миколаївського НАУ «Агроперспектива».

Реалізація Програми інноваційно-інвестиційних проектів «Інтеграція освіти, науки, виробництва» дала змогу спільно з бізнесом підготувати сучасні інноваційні майданчики для набуття здобувачами вищої освіти практичних навичок з агротехнологій, насінництва, зрошувального землеробства та ін. Так, у 2014 р. за підтримки ізраїльської компанії «Іригатор» вченими Університету розроблено і впроваджено на полях Навчально-науково-практичного центру Університету проект «Сучасне краплинне зрошення». Це дало можливість на замовлення іноземних компаній Франції, Італії, Іспанії, Японії, США, Ізраїлю, Нідерландів, Швейцарії (Clause, Nunhems, Singenta, Nickerson-Zwaan, Sakata, Bejo, TaciSeed) виконати роботи із сортовипробування овочевих культур на суму 30 тис. дол. США. За результатами досліджень проведено Міжнародні Дні поля та науково-практичні конференції.

Американська компанія «Монсанта» інвестувала для здійснення інноваційного проекту «Сучасне зрошення земель Навчально-науково-практичного центру Миколаївського НАУ» 700 тис. дол. США для вирощування насіння гібридної кукурудзи на площі 277 га. На цьому навчально-науковому майданчику пройшли практичну підготовку за програмою селекції та насінництва понад 600 здобувачів вищої освіти. До того ж співпраця із сортовипробування новітніх досягнень з провідними селекційними центрами України (Селекційно-генетичний інститут - національний центр насіннєзнавства та сортовивчення, Миронівський інститут пшениці ім. В.М. Ремесла, Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва, Інститут зрошуваного землеробства, Всеукраїнський науково-дослідний інститут селекції; Білоцерківська селекційно-дослідна станція та ін.) дає змогу майбутнім фахівцям опанувати сучасні технології вирощування зернових колосових культур.

Для керівників та спеціалістів агроформувань Південного регіону упродовж 2013-2017 рр. на дослідних полях Університету проведено 7 міжнародних та всеукраїнських Днів поля з технології вирощування зернових колосових культур, сорго, овочевих та баштанних культур. За підсумками сортовипробувань Університетом видано Довідник сортів пшениці озимої для Степу України. З результатами роботи на дослідних полях Університету, які визнані Міністерством освіти і науки України найкращими серед аграрних закладів вищої освіти, ознайомилися Міністр аграрної політики та продовольства України, президент Національної академії аграрних наук України, керівники Миколаївської області, очільники департаментів Міністерства освіти і науки України та Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної установи Науково-методичний центр «Агроосвіта», ректори і декани аграрних закладів освіти, провідні вітчизняні та іноземні селекціонери, науковці й підприємці.

Дуальна форма здобуття освіти передбачає використання новітніх наукових досягнень, інноваційних розробок і технологій не лише університетської науки і виробництва, а й академічної науки. Найбільш вдалою, на наш погляд, організаційною формою співпраці є Навчально-науково-виробничий консорціум аграрних закладів вищої освіти,

науково-дослідних установ та виробничих підприємств України. На наші пропозиції з цього питання відгукнулося 8 наукових установ, заклади вищої освіти та 22 відомих підприємства, серед яких ТОВ «СП «Південна аграрно-експортна компанія» (ПАЕК), ТОВ «С-Росток», ДП ДГ «Реконструкція», ДГ «Асканійське», ТОВ «Золотий Колос», ТОВ «Агрофлагман», Індустріальна група «УПЕК» (м. Харків). У заходах з нагоди підписання Меморандуму щодо створення «Навчально-науково-виробничого консорціуму «Південний» брали участь Міністр освіти і науки України Л. Гриневич, президент Національної академії аграрних наук України Я. Гадзало, голова Миколаївської облдержадміністрації О. Савченко, народні депутати.

Дуальна форма здобуття освіти знайшла своє визнання та підтримку як у національних товаровиробників, так і в запровадженні програм міжнародного співробітництва. У 2017 році між Миколаївським національним аграрним університетом і Менонітською асоціацією економічного розвитку (МАЕР) було підписано Меморандум про взаєморозуміння. Практичною реалізацією Меморандуму стала участь нашого університету в Українському проекті бізнес-розвитку плодощовівництва (UHBDP). Дана грантова програма фінансується Міністерством міжнародних справ Канади (GAC) та Менонітською асоціацією економічного розвитку. Програма покликана надати можливість здобувачам вищої освіти одержати практичні навички на сучасних аграрних підприємствах, мотивувати талановиту молодь до працевлаштування. Проведено виїзні дні практичної підготовки, конкурс на кращого орача, опубліковано навчальний посібник, організовано виставку, круглі столи, проведено тематичні лекції, науково-практичну конференцію та ін.

Досвід впровадження елементів дуального навчання у Миколаївському національному аграрному університеті показав, що воно дійсно підвищує рівень практичної підготовки здобувачів вищої освіти, формує й розвиває у них фахові компетенції, сприяє процесу адаптації до професійної діяльності, забезпечує рівновагу між попитом та пропозицією фахівців на ринку праці. В Університеті реалізуються різні форми дуального навчання: агроінтернатура, дні практичної підготовки, Дні поля, конференції, тренінги,

семінари, круглі столи, конкурси для здобувачів вищої освіти, вебінари, робочі зустрічі, фестивалі, ярмарки професій тощо.

Активно долучаються до освітнього процесу Університету підприємства регіону. Виробничі структури беруть безпосередню участь у розробленні індивідуальних навчальних планів та затверджують програми дуального навчання, робочі навчальні плани із спеціальностей, графіки освітнього процесу, плани заходів із забезпечення цього процесу та проводять оцінку загальних і професійних компетенцій здобувачів вищої освіти. Схвалені графіки освітнього процесу передбачають певну послідовність теоретичного навчання на базі Університету з практичною підготовкою в умовах виробництва. Періодичність черговості є різною та залежить від програми навчання, матеріально-технічної бази, природних умов тощо. Так, у 2017 р. Навчально-науковим інститутом економіки та управління Миколаївського НАУ розпочато пілотне впровадження дуальної форми здобуття освіти у підготовку фахівців, в межах якого здобувачами вищої освіти зі спеціальності «Облік і оподаткування» укладено договір з Університетом та відомим в регіоні ТОВ СП «Південна аграрно-експортна компанія» щодо навчання за дуальною формою упродовж 2 міс. у 2 семестрі. Студентам надано робочі місця за фахом з періодом ротації на робочих місцях 3 тижні. Студенти виконують завдання аналітично-облікового характеру за відповідну заробітну плату, тобто працюють на посадах штатного розпису компанії.

Результати проведеного нами моніторингу регіонального ринку праці та запитів роботодавців свідчать про необхідність поступового приведення державного замовлення у закладах вищої освіти до потреб ринку праці у Миколаївській області та гарантування підприємств аграрної сфери кваліфікованими фахівцями, досягнення стійкої динаміки і закріпленню. Подальше зростання аграрного виробництва як реального сектору економіки, відновлення і збереження кадрів, розвиток регіональної вищої освіти і науки – всі ці фактори стали підґрунтям для розроблення Університетом за дорученням голови Миколаївської облдержадміністрації пропозицій до Програми соціально-економічного розвитку Миколаївської області на 2018-2020 рр. (розділ «Інноваційний розвиток агропромислового комплексу об-

ласті») та зокрема заходів щодо формування людського капіталу як стратегічного ресурсу економічного зростання аграрного сектору економіки Миколаївської області (далі – заходи). Метою розроблених заходів є забезпечення аграрного сектору економіки області компетентними кадрами, здатними організувати високопродуктивне, ефективне і ресурсоощадне виробництво в умовах інноваційного розвитку. Основними завданнями для досягнення мети визначено:

- розвиток соціального партнерства та відповідальності всіх суб'єктів у регіоні в контексті гарантування розвитку освіти, інтелектуального потенціалу та відтворення людського капіталу;
- залучення до освітнього процесу потенційних роботодавців;
- створення гнучкої системи підготовки, перепідготовки кадрів та підвищення кваліфікації, відповідно до потреби інноваційного розвитку галузі на основі моніторингу й стратегії розвитку сільських територій, агропромислового виробництва, запитів ринку праці;
- забезпечення регіонального замовлення з підготовки фахівців, в яких існує гостра потреба у регіоні за спеціальностями: «Агрономія», «Агроінженерія», «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка», «Облік і оподаткування», «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва», «Фінанси, банківська справа та страхування», «Економіка», «Менеджмент», «Публічне управління та адміністрування», «Геодезія та землеустрій» з обов'язковим відпрацюванням випускником закладу вищої освіти за регіональним замовленням не менше 3 років у сільській місцевості або селищах міського типу;
- підвищення якості підготовки та ефективності роботи із закріплення випускників закладів вищої освіти через прийом на умовах цільової підготовки за регіональним замовленням і оптимізації термінів адаптації молодих фахівців на виробництві;
- покращання структури аграрної освіти через поглиблення інтеграції освіти, науки і виробництва;
- розробка, відпрацювання та розповсюдження нових форм та технологій освітньої діяльності (дистанційна освіта, дуальне навчання тощо);
- зміцнення матеріально-технічної бази професійної освіти та закладів вищої освіти

через залучення державних коштів, обласного бюджету та коштів бізнесових структур для забезпечення необхідним навчально-лабораторним обладнанням та сільськогосподарською технікою.

Запропоновані напрями розвитку кадрового потенціалу аграрного сектору представлені на рис. 1.

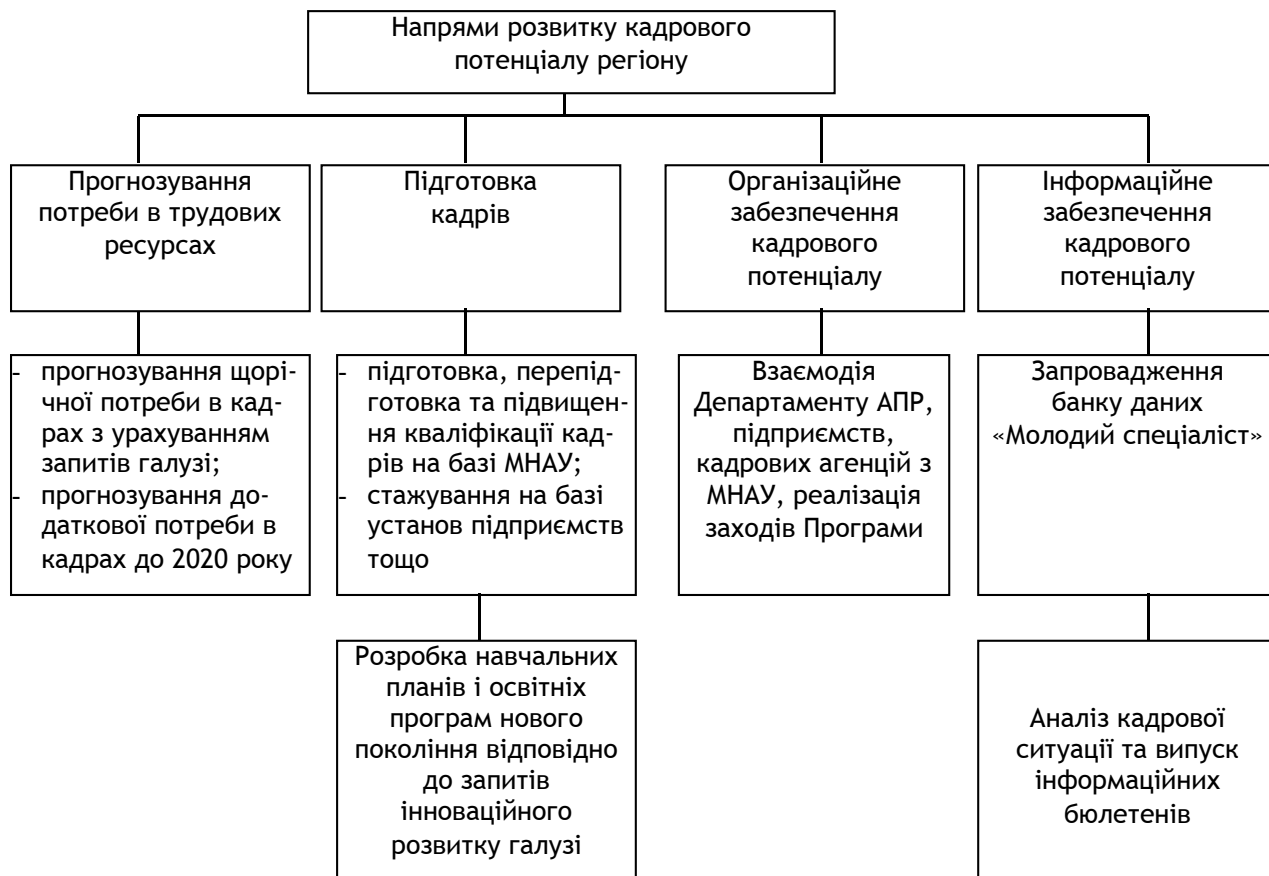

Рис. 1. Розвиток кадрового потенціалу аграрного сектору економіки Миколаївської області

Джерело: Побудовано автором.

При розробленні навчальних планів і освітніх програм необхідно враховувати виробничо орієнтовану підготовку фахівців за дуальною формою здобуття освіти (рис. 2). На законодавчому рівні затвердити можливі стимули для підприємців, які здійснюють значний внесок у розвиток дуального навчання (наприклад, витрати на підготовку фахівців включити до витрат на виробництво).

Реалізація заходів базується на принципах державно-приватного партнерства Миколаївської обласної державної адміністрації, підприємств, установ, організацій, Університету, чіткого розмежування повноважень і відповідальності всіх учасників заходів. Основними джерелами фінансування заходів є кошти державного й обласного бюджетів, підприємств, установ, організацій та інших інвесторів.

Впровадження заходів з формування людського капіталу як стратегічного ресурсу економічного зростання аграрного сектору економіки Миколаївської області сприятиме:

- створенню системи й умов для підготовки і становлення нової генерації високоосвічених професіоналів, які мають креативне мислення, спроможних до комплексного розв'язання проблем, здатних оцінювати ситуацію і реалізувати стійкий динамічний розвиток економіки;
- забезпеченню аграрного сектору регіону професійними кадрами, закріпленню їх на виробництві;
- зменшенню відтоку кваліфікованих кадрів із сільської місцевості;
- забезпеченню за рахунок регіонального замовлення повернення молоді, яка отримала освіту і професійну підготовку в сільську місцевість;

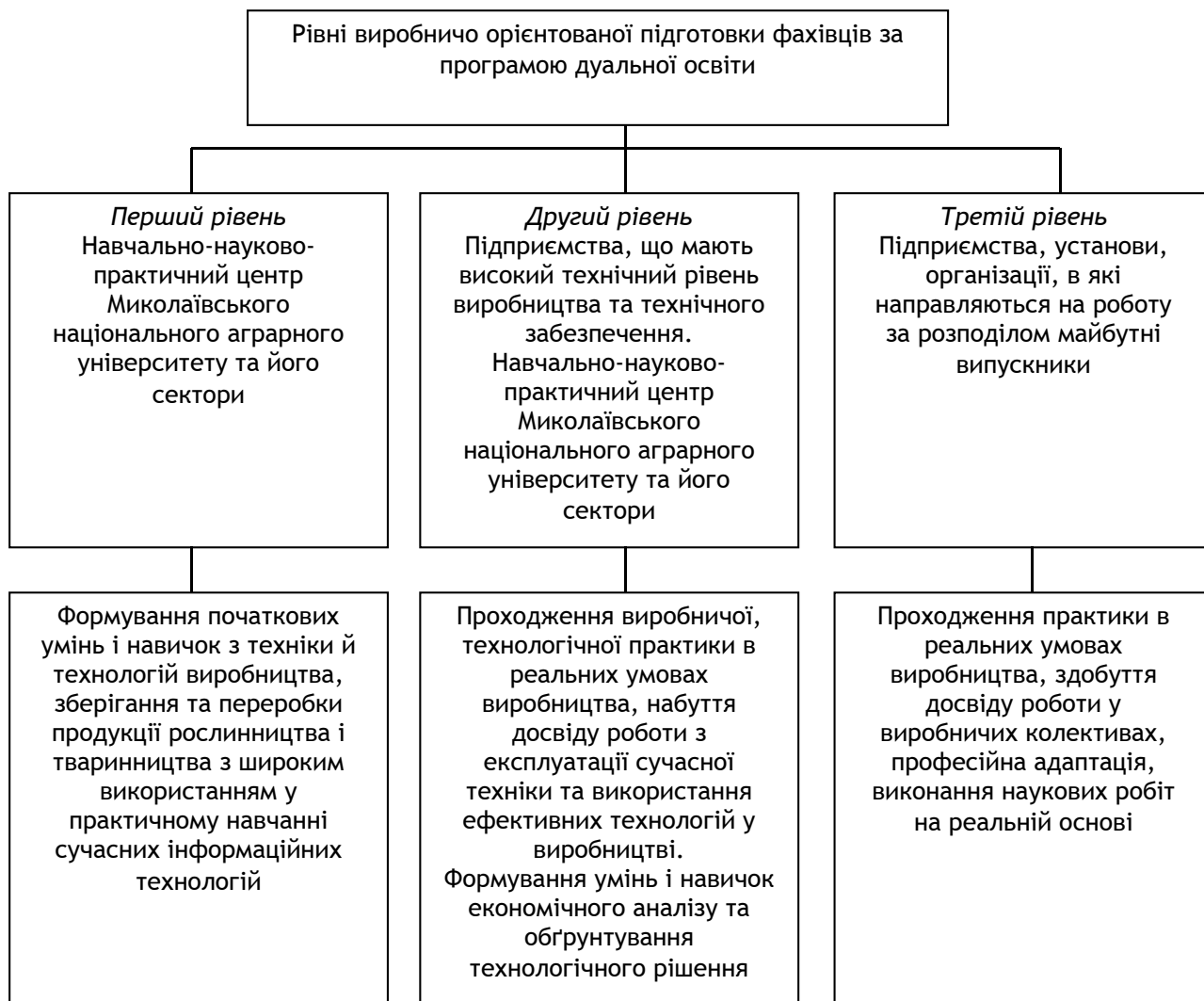

Рис. 2. Підготовка фахівців за програмою дуальної форми здобуття освіти для Миколаївської області

Джерело: Побудовано автором.

- підвищенню освітнього рівня управлінських кадрів, зайнятих у виробництві;
- збільшенню частки кваліфікованих керівників і фахівців організацій економічно активної вікової категорії до 31 року;
- покращанню якості підготовки фахівців і оптимізації термінів їх адаптації у професійній діяльності;
- збереженню регіональної вищої освіти і науки;
- гарантуванню підтримки та розвитку інтелектуального і творчого потенціалу через систему освіти та навчання «протягом життя».

Отже, подальша діяльність Університету полягає у постійному самовдосконаленні та закріпленні дуальної форми здобуття освіти як стратегічно важливої, що є одним із дієвих механізмів інтегрування університетської науки та практичної підготовки в процесі

навчання. Введення дуального навчання у підготовку фахівців є засобом професійної соціалізації сільської молоді, надаючи їй найкращі можливості для отримання престижної на ринку праці кваліфікації.

Висновки. 1. Дуальна система навчання передбачає рівноправне партнерство закладів вищої, професійно-технічної освіти, роботодавців і здобувачів вищої освіти з метою набуття останніми досвіду практичного використання теоретичних знань та їх адаптації до умов реальної професійної діяльності в галузях економіки. Досвід Університету доводить, що впровадження дуальної форми здобуття освіти у підготовку фахівців є запорукою підвищення її якості з урахуванням вимог роботодавців.

2. Інтеграція у європейський освітній простір вимагає зміцнення стратегічного партнерства між закладами вищої освіти,

науково-дослідними установами, підприємствами й організаціями з метою гармонізації виробничої, наукової та освітньої сфер у процесі підготовки кваліфікованих кадрів. Таким чином, найбільш вдалою організаційною формою є Навчально-науково-виробничий консорціум аграрних закладів вищої освіти, науково-дослідних установ та виробничих підприємств України.

3. Результати моніторингу регіонального ринку праці та запитів роботодавців довели про необхідність поступового приведення державного замовлення у закладах вищої освіти до потреб ринку праці у Миколаївській області та забезпечення підприємств АПК кваліфікованими кадрами, досягнення

стійкої динаміки закріплення фахівців у сільськогосподарських підприємствах. Зважаючи на це, Університетом розроблено заходи щодо формування людського капіталу як стратегічного ресурсу економічного зростання аграрного сектору економіки регіону в контексті загальних пропозицій до Програми соціально-економічного розвитку Миколаївської області на 2018-2020 рр.

4. Вважаємо доцільним дуальну форму здобуття освіти визначити на законодавчому рівні. Охарактеризувати статус наставника із гарантуванням заробітної плати та відповідні стимули для підприємців, які роблять значний внесок у розвиток дуального навчання.

Список бібліографічних посилань

1. Благініна С. З досвіду Німеччини: забезпечення якості освіти в минулому і в наш час. *Вища школа*. 2017. № 9. С. 87-99.
2. Впровадження елементів дуальної освіти в систему вищої освіти в Україні. *Маркетинг в Україні*. 2016. № 6. С. 48-52.
3. Jim Woodhill. Capacities for Intuition Innovation: Complexity Perspective. *IDS Bulletin*. May 2010. V.41, N 3. P. 47-59.
4. Гадзало Я. М. Про реформування аграрної науки на інноваційній основі. *Економіка АПК*. 2015. № 12. С. 5-12.
5. Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
6. Дзвінчук Д., Петренко В. У країна на зламі: прогнози майбутнього вищої освіти й суспільства. *Вища школа*. 2017. № 3. С. 12-21.
7. Druker P. F. *Post-Capitalist Society*. New-York : Harper Business, 1993. 232 p.
8. Дуальна освіта для сільського господарства - німецький досвід та рекомендації для України. URL : <http://www.agroosvita.com/>.
9. Іщенко Т. Д. Фахове навчання в системі безперервної аграрної освіти : навч. посіб. Київ : Аграрна освіта, 2000. 242 с.
10. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1437-р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1437>.
11. Концепція розвитку Миколаївського національного аграрного університету на період 2016-2022 рр. Миколаїв : МНАУ, 2016. 44 с.
12. Лилик С. Система дуальної освіти: чи можливий німецький досвід для України? *Маркетинг в Україні*. 2013. № 6. С. 44-50. URL : <http://uam.in.ua/rus/projects/marketing-in-ua/archive.php>.
13. Міжнародний форум «Принципи дуальної освіти: можливості впровадження в систему освіти в Україні». *Маркетинг в Україні*. 2015. № 3. С. 54-59. URL : <http://uam.in.ua/rus/projects/marketing-in-ua/archive.php>.
14. Мілл У. Дуальне навчання: досвід Німеччини / У. Мілл // *Маркетинг в Україні*. - 2016. - № 6. - С. 53-62.
15. Ніколаєнко С. Аграрна освіта і наука в Україні в умовах євроінтеграції: проблеми та виклики. *Вища школа*. 2015. № 11-12. С. 19-28.
16. Офіційний сайт Міністерства молоді та спорту України. URL : <http://dmsu.gov.ua/index/ua/material/30229>.

References

1. Blahinina, S. (2017). Z dosvidu Nimechchyny: zabezpechennia yakosti osvity v mynulomu i v nash chas [From experience of Germany: providing quality of education in the past and present time]. *Vyshcha shkola*, 9, pp. 87-99 [In Ukrainian].
2. Vprovadzhennia elementiv dualnoi osvity v systemu vyshchoi osvity v Ukraini [Introduction of elements of dual education in the higher education system in Ukraine]. (2016). *Marketing v Ukraini*, 6, pp. 48-52 [In Ukrainian].
3. Woodhill, J. (2010). Capacities for intuition innovation: complexity perspective. *IDS Bulletin*, 41, No 3, pp. 47-59 [In English].
4. Hadzalo, Ya.M. (2015). Pro reformuvannia ahrarnoi nauky na innovatsiinii osnovi [On the reformation of agrarian science on innovative basis]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 5-12 [In Ukrainian].
5. Derzhavna stratehiia rehionalnoho rozvytku Ukrainy na period do 2020 roku : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.08.2014 r. # 385 [State strategy of regional development of Ukraine up to 2020: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine form 6.08.2014, No. 385]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> [In Ukrainian].
6. Dzvinchuk, D., & Petrenko, V. (2017). Ukraina na zlami: prohozy maibutnoho vyshchoi osvity y suspilstva [Ukraine at the break: projections for the future of higher education and society]. *Vyshcha shkola*, 3, pp. 12-21 [In Ukrainian].
7. Druker, P.F. (1993). *Post-Capitalist Society*. New-York: Harper Business [In English].
8. Dualna osvita dla silskoho hospodarstva - nimetskyi dosvid ta rekomendatsii dla Ukrainy [Dual education for agriculture - German experience and recommendations for Ukraine]. *NMTs "Ahroosvita"*. Retrieved from: <http://www.agroosvita.com> [In Ukrainian].
9. Ishchenko, T.D. (2000). *Fakhove navchannia v systemi bezperervnoi ahrarnoi osvity : navchalnyi posibnyk [Professional training in the system of continuous agrarian education: tutorial]*. Kyiv: Ahrarna osvita [In Ukrainian].
10. Kontsepsiia Derzhavnoi tsilovoi prohramy rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky na period do 2020 roku : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.12.2015 r. # 1437-r. [Concept of the State target program for a development of the agrarian sector of economy up to 2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine form 30.12.2015, No. 1437-r.]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1437> [In Ukrainian].
11. Kontsepsiia rozvytku Mykolaivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu na period 2016-2022 rr. [The concept of development of Mykolaiv National Agrarian University for the period 2016-2022]. (2016). Mykolaiv: MNAU [In Ukrainian].

17. *Постоян Т. Г.* Дуальна система навчання в умовах галузевої кластеризації. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 2. С. 374-382.
18. Проект Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти. URL : <https://mon.gov.ua>.
19. Резолюція конференції «Дуальна освіта як відповідь на виклики, що стоять перед сучасною системою української освіти», 18-19 вересня 2014 р. *Маркетинг в Україні*. 2014. № 5. С. 67- 69. URL : <http://uam.in.ua>.
20. *Сіренко Н. М., Мельник О. І.* Розвиток інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки України : [монографія]. Миколаїв, 2016. 243 с.
21. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р.
22. *Щербак Л.* Досвід управління системою професійно-технічної освіти у Федеративній республіці Німеччині та його ефективність. URL : <http://www.inwent-vet.org.ua/pdf/ukr/>.
23. *Хоменко М. П., Ткачук О. М.* Стан і прогностичні тенденції розвитку аграрної освіти в умовах модернізації вищої освіти та сучасних вимог ринку праці. *Проблеми освіти* : наук. зб. Київ : Інститут інноваційних технологій й змісту освіти МОН України, 2007. Вип. 53. 132 с.
24. *Шебанін В. С.* Інноваційно орієнтований університет: теорія і практика створення. *Економіст*. 2012. № 2. С. 11-13.
25. *Шебанін В. С.* Інтеграція аграрної освіти, науки і виробництва як основа підготовки сучасних кадрів для АПК. *Економіка АПК*. 2016. № 11. С. 5-14.
26. *Шебанін В. С.* Наукове забезпечення інноваційного розвитку АПК як пріоритетний напрям діяльності аграрного університету. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 19-25.
27. *Шебанін В.С.* Освіта та наука як рушійні фактори інноваційного розвитку аграрної сфери України. *Економіка АПК*. 2010. № 3. С. 94-98.

12. Lylyk, S. (2013). Systema dualnoi osvity: chy mozhlyvyi nimetskyi dosvid dlia Ukrainy? [System of dual education: Is German experience possible for Ukraine?]. *Marketynh v Ukraini*, 6, pp. 44-50. Retrieved from: <http://uam.in.ua/rus/projects/marketing-in-ua/arhive.php> [In Ukrainian].
13. Mizhnarodnyi forum «Pryntsyipy dualnoi osvity: mozhlyvosti vprovadzhennia v systemu osvity v Ukraini [International forum "Principles of dual education: the possibilities of introduction into the education system in Ukraine"]». (2015). *Marketynh v Ukraini*, 3, pp. 54-59. Retrieved from: <http://uam.in.ua/rus/projects/marketing-in-ua/arhive.php> [In Ukrainian].
14. Mill, U. (2016). Dualne navchannia: dosvid Nimechchyny [Dual education: German experience]. *Marketynh v Ukraini*, 6, pp. 53-62 [In Ukrainian].
15. Nikolaïenko, S. (2015). Ahrarna osvita i nauka v Ukraini v umovakh yevrointehratsii: problemy ta vyklyky [Agrarian education and science in Ukraine in terms of euro-integration: problems and challenges]. *Vyshcha shkola*, 11-12, pp. 19-28 [In Ukrainian].
16. Ukrainyskyi pakt zarady molodi - 2020 [Ukrainian Pact for Youth - 2020]. *Official website of the Ministry of Youth and Sport of Ukraine*. Retrieved from: <http://dmsu.gov.ua/index/ua/material/30229> [In Ukrainian].
17. Postoian, T.H. (2015). Dualna systema navchannia v umovakh haluzevoi klasteryzatsii [Dual system of education in terms of branch clustering]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 2, pp. 374-382 [In Ukrainian].
18. Proekt Kontseptsii pidhotovky fakhivtsiv za dualnoiu formoiu zdobuttia osvity [Draft Concept of training specialists for the dual form of education]. *Ministry of Science and Education of Ukraine*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua> [In Ukrainian].
19. Rezoliutsiia konferentsii "Dualna osvita yak vidpovid na vyklyky, shcho stoiat pered suchasnoiu systemoiu ukrainskoi osvity" [Resolution of the conference "Dual education as a response to the challenges faced by the modern system of Ukrainian education"]. (2014). *Marketynh v Ukraini*, 5, pp. 67-69. Retrieved from: <http://uam.in.ua> [In Ukrainian].
20. Sirenko, N.M., & Melnyk, O.I. (2016). *Rozvytok innovatsiinoho pidpriemnytstva v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy : monohrafiia [Development of innovative entrepreneurship in the agrarian sector of the Ukrainian economy: monograph]*. Mykolaiv [In Ukrainian].
21. Stratehiia rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky na period do 2020 roku : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 zhovtnia 2013 r. # 806-r. [Strategy for a development of the agrarian sector of economy up to 2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 17.10.2013, No. 806-r.]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
22. Shcherbak, L. (n.d.). *Dosvid upravlinnia systemoiu profesiino-tekhnicnoi osvity u Federativnii respubliki Nimechchyni ta yoho efektyvnist [Experience in managing the system of vocational and technical education in the Federal Republic of Germany and its effectiveness]*. Retrieved from: <http://www.inwent-vet.org.ua/pdf/ukr/> [In Ukrainian].
23. Khomenko, M.P., & Tkachuk, O.M. (2007). Stan i prohnostychni tendentsii rozvytku ahrarnoi osvity v umovakh modernizatsii vyshchoi osvity ta suchasnykh vymoh rynku pratsi [Status and prospective tendencies of agrarian education development in conditions of modernization of higher education and modern labor market requirements]. *Problemy osvity : nauk. zb. Kyiv: Instytut innovatsiinykh tekhnolohii y zmistu osvity MON Ukrainy*, 53, p. 132 [In Ukrainian].
24. Shebanin, V.S. (2012). Innovatsiino orientovanyi universytet: teoriia i praktyka stvorennia [Innovatively oriented university: the theory and practice of creation]. *Ekonomist*, 2, pp. 11-13 [In Ukrainian].
25. Shebanin, V.S. (2016). Intehratsiia ahrarnoi osvity, nauky i vyrobnytstva yak osnova pidhotovky suchasnykh kadrov dlia APK [Integration of agrarian education, science and production as basis of modern training for AIC]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 5-14 [In Ukrainian].

26. Shebanin, V.S. (2014). Naukove zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku APK yak pryoritetnyi napriam diialnosti aharnoho universytetu [Scientific support of innovative development of APC as a priority direction of agrarian university activity]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 19-25 [In Ukrainian].

27. Shebanin, V.S. (2010). Osvita ta nauka yak rushiini factory innovatsiinoho rozvytku aharnoi sfery Ukrainy [Education and science as key factors of innovative development of the agrarian sector of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 94-98 [In Ukrainian].

Shebanin V.S. Dual form of education in the training of highly qualified specialists for the agrarian sphere of Ukraine

The purpose of the article is to reveal the essence and significance of the dual form of education in the professional training of highly qualified specialists, taking into account the experience of its implementation in the Mykolayiv National Agrarian University.

Research methodology. In the research process have been used such scientific methods: epistemological, systematic approach, comparative analysis, inductive and deductive approach.

Research results. The essence and significance of the dual form of education in the professional training of highly qualified specialists have been revealed. The peculiarities of introduction of dual education in Mykolayiv National Agrarian University have been highlighted. It has been shown that the introduction of the dual form of education in the training of specialists is the key to improving the quality of training specialists, taking into account the requirements of employers. It has been substantiated that the dual form of education involves the use of the latest scientific achievements, innovations and technologies not only of university science and production and manufacture, but also in the achievements of academic science. The most successful organizational form of cooperation is the educational scientific and production consortium of agrarian higher educational institutions, scientific research institutes and industrial enterprises of Ukraine. It has been verified that the introduction of elements of dual education actually increases the level of practical training of applicants for higher education, forms and develops their professional competencies, promotes the process of adaptation to professional activity, provides a balance between the demand and supply of specialists in the labor market.

Elements of scientific novelty. According to the results of the monitoring of the regional labor market and employers' requests, the need for the gradual reduction of the state order in higher education institutions to the needs of the labor market in the Mykolayiv region and the provisions of agricultural enterprises by qualified specialists, achievement of steady dynamics and consolidation have been determined. There have been identified a number of basic tasks, the solution of which will ensure the agrarian sector of the economy of the Mykolayiv region along with competent personnel capable of organizing high-performance, efficient and resource-saving production in the conditions of innovative development.

Practical significance. The directions of development of the human resources of the agrarian sector of the economy of the Mykolayiv region have been substantiated. It has been proven that it is necessary to take into account the production-oriented training of specialists in the program of the dual form of education, when developing curricula and educational programs. There have been developed measures for the formation of human capital as a strategic resource for the economic growth of the agrarian sector of the Mykolaiv region in the context of the general proposals for the Program of Social and Economic Development of Mykolayiv region for 2018-2020. It has been determined that the introduction of dual education in the training of specialists is a tool of professional socialization of rural youth, giving it the best opportunities for obtaining a prestigious labor market qualification. Figs.: 2. Refs.: 27.

Keywords: dual form of education; agroindustrial complex; university; integration; socialization; professional activity; consortium; personnel potential.

Shebanin Vyacheslav Serhiiovych - doctor of technical sciences, professor, academician of NAAS, rector, Mykolayiv National Agrarian University (9, Heorhiia Honhadze st., Mykolaiv)
E-mail: rector@mnaeu.edu.ua

Шебанин В.С. Дуальная форма образовательной подготовки высококвалифицированных специалистов для аграрной сферы Украины

Цель статьи - раскрыть сущность и значение дуальной формы образования в профессиональной подготовке высококвалифицированных специалистов с учётом опыта её внедрения в Николаевском национальном аграрном университете.

Методика исследования. Методы: гносеологический, системный подход, сравнительный анализ, индуктивный и дедуктивный подход.

Результаты исследования. Раскрыты сущность и значение дуального обучения в профессиональной подготовке высококвалифицированных специалистов. Освещены особенности внедрения дуального обучения в Николаевском национальном аграрном университете. Показано, что внедрение дуального обучения является залогом повышения качества подготовки специалистов с учётом требований работодателей. Обосновано, что дуальная форма образования предусматривает использование новейших научных достижений, инновационных разработок и технологий не только университетской науки и производства, но и достижений академической науки. Наиболее удачной организационной формой сотрудничества является Учебно-научно-производственный консорциум аграрных высших учебных заведений, научно-исследовательских учреждений и производственных предприятий Украины. Доказано, что внедрение элементов дуального обучения реально повышает уровень практической подготовки студентов, формирует и развивает у них профессиональные компетенции, способствует процессу адаптации к профессиональной деятельности, обеспечивает равновесие между спросом и предложением специалистов на рынке труда.

Элементы научной новизны. По результатам проведенного мониторинга регионального рынка труда и запросов работодателей определена необходимость постепенного приведения государственного заказа в учреждениях высшего образования в соответствие с потребностями рынка труда в Николаевской области и обеспечения предприятий аграрной сферы квалифицированными специалистами, достижения устойчивой динамики и закреплению. Определен круг основных задач, решение которых позволит обеспечить аграрный сектор экономики Николаевской области компетентными кадрами, способными организовать высокопроизводительное, эффективное и ресурсосберегающее производство в условиях инновационного развития.

Практическая значимость. Обоснованы направления развития кадрового потенциала аграрного сектора экономики Николаевской области. Доказано, что при разработке учебных планов и образовательных программ необходимо учитывать производственно-ориентированную подготовку специалистов по программе дуальной формы получения образования.

Разработаны мероприятия по формированию человеческого капитала как стратегического ресурса экономического роста аграрного сектора экономики Николаевской области в контексте общих предложений к Программе социально-экономического развития Николаевской области на 2018-2020 гг. Установлено, что внедрение дуального обучения в подготовке специалистов является средством профессиональной социализации сельской молодежи, предоставляя ей лучшие возможности для получения престижной на рынке труда квалификации. Илл.: 2. Библиогр.: 27.

Ключевые слова: дуальная форма образования; агропромышленный комплекс; университет; интеграция; социализация; профессиональная деятельность; консорциум; кадровый потенциал.

Шебанин Вячеслав Сергеевич - доктор технических наук, профессор, академик НААН, ректор Николаевского национального аграрного университета (г. Николаев, ул. Георгия Гонгадзе, 9)
E-mail: rector@mnau.edu.ua

Стаття надійшла до редакції 20.02.2018 р.

Фахове рецензування: 26.02.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шебанін В.С. Дуальна форма освітньої підготовки висококваліфікованих фахівців для аграрної сфери України. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 5 – 15.

* * *

Новини АПК

У I півріччі 2018 року імпорт продукції АПК в Україну збільшився на 23%

За даними Державної служби статистики України, у січні-червні 2018 р. в Україну було ввезено агропродукції на 2,6 млрд дол. США. Це на 0,5 млрд дол. США (+23%) більше, ніж за 6 місяців минулого року, поінформував заступник директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», член-кореспондент НААН Микола Пугачов.

За його словами, основними постачальниками агропродовольчої продукції в Україну є держави Європейського Союзу, на які припадає практично половина імпортних поставок.

Найбільші за вартісними обсягами закупівлі Україна здійснює у Польщі (263 млн дол. США), Німеччині (238 млн дол. США), Туреччині (200 млн дол. США), Франції (139 млн дол. США), США (135 млн дол. США), Італії (116 млн дол. США) та Нідерландах (105 млн дол. США).

Товарна структура імпорту продовольчої продукції в Україну вже кілька років поспіль залишається незмінною. Характерною ознакою I півріччя 2018 року стало зростання вартості закупівель усіх ключових імпортованих товарів за винятком тютюну, зауважив експерт.

Значна частка закупівель зарубіжних продуктів харчування припадає на рибу, ракоподібні та молюски. В імпорті продукції цієї групи продуктів, який за 6 міс. поточного року становив 244 млн дол. США, переважає морожена риба, якої закупили на 160 млн дол. США.

Серед товарів - лідерів за обсягами закупівель - плоди, в основному цитрусові та банани, горіхи. Їх імпорт у I півріччі досяг 233 млн дол. США.

Насіння соняшнику для сіви за січень-червень 2018 р. імпортували на 213 млн дол. США, а насіння кукурудзи - на 108 млн дол. США.

Обсяги поставок в Україну кави та чаю за цей період становили 93 млн дол. США, а шоколаду та какао-бобів і виробів з нього - 133 млн дол. США.

Різних харчових продуктів, у тому числі концентратів з чаю та кави, закупили за кордоном на 187 млн дол. США.

Сукупно ці продукти утворюють 54% вартості вітчизняного імпорту сільгосппродукції, підсумував Микола Пугачов.

Прес-служба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 338.43:316.422

Ю.Є. КИРИЛОВ, доктор економічних наук, доцент
В.Г. ГРАНОВСЬКА, кандидат економічних наук, доцент
В.М. КРИКУНОВА, кандидат економічних наук, доцент

Чинники та стимули розвитку органічного сегмента аграрного виробництва в країнах світу

Мета статті – визначити систему чинників, які зумовлюють та стимулюють органічне виробництво в умовах різних країн, що дасть змогу накреслити основні напрями і перспективи розвитку цього сегменту української економіки.

Методика дослідження. За допомогою статистичного, компаративного та графічного методів здійснено оцінку стану органічного сільського господарства в Україні та у країнах світу; виявлено чинники, що стимулюють його розвиток.

Результати дослідження. Проаналізовано масштаби органічного виробництва у країнах світу, а також основні індикатори (площі, обсяг виробництва, споживання, чисельність операторів, місткість ринку тощо), що показують позитивну динаміку. Досліджено переваги й вигоди органічних практик на макро- та мікрорівнях. Згруповано країни світу за чинниками розвитку аналізованого сегмента економіки та встановлено особливості державної політики щодо органічного виробництва. Важелі підтримки органічного виробництва класифіковано за критерієм їхнього впливу на попит на органічну продукцію або на її пропозицію, або на обидва елементи ринкового механізму. Висвітлено тенденції органічного сільського господарства в Україні. Встановлено, що визначальний стимулювальний вплив наразі має підвищення зовнішнього попиту, що зумовлює високу інвестиційну привабливість органічного фермерства.

Елементи наукової новизни. Охарактеризовано фактори розвитку органічного виробництва в Україні, доведено, що реалізація конкурентних переваг на світовому ринку органічних продуктів має сполучатися із формуванням внутрішнього ринку і моделі «органічного» споживання, що стимулюватиме екологічно відповідальні практики виробництва й продукуватиме додаткові позитивні ефекти у сфері доходів сільського населення та розвитку сільських територій.

Практична значущість. Оцінено стан органічного сегмента аграрного сектору економіки України та перспективи його розвитку з позиції економічних, екологічних та соціальних переваг. Табл.: 1. Рис.: 3. Бібліогр.: 28.

Ключові слова: органічне сільське господарство; органічне виробництво; ланцюг постачання органічної продукції; стимули; екологічні проблеми.

Кирилов Юрій Євгенович – доктор економічних наук, доцент, ректор Державного вищого навчального закладу «Херсонський державний аграрний університет» (м. Херсон, вул. Стрітенська, 23)

E-mail: kirilov_ye@ukr.net

Грановська Вікторія Григорівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та фінансів, Державний вищий навчальний заклад «Херсонський державний аграрний університет» (м. Херсон, вул. Стрітенська, 23)

E-mail: vgranovska@ukr.net

Крикунова Вікторія Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії та аналізу, Державний вищий навчальний заклад «Херсонський державний аграрний університет» м. Херсон, вул. Стрітенська, 23)

E-mail: krykunova_vm@yahoo.com

Постановка проблеми. Однією із провідних характеристик аграрного сектору економіки є стійке розширення сегмента органічного виробництва. Позитивна динаміка, зокрема, є результатом реалізації політики сталого еколого-економічного розвитку та принципу екологічного імперативу на мак-

рорівні. З іншого боку, трансформаційні зміни відображають вплив чинників попиту на органічну продукцію, кон'юнктуру відповідних ринків та конкурентні переваги бізнес-структур у її виробництві. У різних країнах світу формується певне, властиве їм поєднання факторів впливу, що визначає особливості та перспективи розвитку органічного виробництва.

© Ю.Є. Кирилов, В.Г. Грановська,
В.М. Крикунова, 2018

В Україні потенціал органічного сільського господарства є достатнім для забезпечення широкого асортименту на внутрішньому ринку, а також - вагомого внеску в експорт продукції. Однак позитивна динаміка виробництва не корелює зі споживанням усередині країни, не призводить до диверсифікації продуктового набору, конкуренція операторів на внутрішньому ринку є низькою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика досліджень щодо органічного виробництва охоплює різні аспекти: економічну оцінку його масштабів та впливу технологічних процесів на стан довкілля і на результати економічної діяльності [20, 27, 28]; висвітлення особливостей ланцюга постачання, чинників створення доданої вартості і просування продукції [14, 15, 24]; аналіз розширення асортименту органічних продуктів і розвитку нових та наявних ринків [4, 8, 21]; вивчення соціально-економічних ефектів для сільських територій [13, 23, 25]; дослідження потенціалу органічного виробництва у конкурентоспроможному розвитку сільського господарства України [3, 6, 7]. Вчені приділяють увагу значенню органічного виробництва у системі безпечності сільськогосподарської продукції [5], а також створенню сприятливого інституційного середовища його розвитку [2]. Широкий діапазон зазначених питань свідчить про комплексний характер обраної теми і багатовекторний вплив органічного виробництва на соціально-економічний розвиток на мікро- та макроекономічному рівнях.

Мета статті - визначити систему чинників, що зумовлюють та стимулюють органічне виробництво в умовах різних країн, що дасть змогу визначити основні напрями і перспективи розвитку цього сегменту української економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Формування концепції органічного сільського господарства відбувалося у розвинутих країнах на початку ХХ ст. у зв'язку із необхідністю вирішення багаторічних проблем - ерозії та виснаження ґрунтів, звуження видового різноманіття, зниження якості продуктів харчування і кормів, поширення бідності сільського населення [20].

Основною метою органічного виробництва, з екологічної і технологічної точки зору, є запровадження та здійснення аграрних операцій, гармонізованих із навколишнім

середовищем. На сучасному етапі не лише проблеми зовнішнього середовища та харчової безпеки, а й підвищення попиту (кінцевого та з боку харчової промисловості) на продукцію стимулюють подальший розвиток органічного виробництва [23].

Інформаційною базою дослідження були наукові праці вітчизняних та іноземних учених, дані «Органік Стандарт», Євростату, Світового банку та ін.

За визначенням Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), «органічне сільське господарство - виробнича система, яка підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей, залежить від екологічних процесів, біологічного різноманіття та природних циклів, характерних для місцевих умов, уникаючи використання невідновлюваних ресурсів» [16].

Практика органічного виробництва поширена у 178 країнах світу, охоплюючи площу сільськогосподарських угідь у 57,8 млн га (що становить 1,2% загальної площі сільськогосподарських угідь), що у 5,3 раза більше показника 1999 р. (табл.). Регіони з найбільшими за обсягами органічними земельними угіддями - Океанія (27,3 млн га, близько 50% світової органічної площі) та Європа (13,5 млн га). Країнами із найбільшою площею угідь під органічним виробництвом є Австралія (27,1 млн га) та Аргентина (3,0 млн га), тоді як третє місце у 2016 р. посів Китай (2,3 млн га), змістивши з цієї позиції США.

Збільшення органічних сільськогосподарських угідь у 2016 р. становило 7,5 млн га з темпом приросту 15%. Значний внесок припадає на Австралію - 5 млн га із 7,5 млн га (66,7% світового приросту). Питома частка у світовій позитивній динаміці інших країн не є високою, проте індивідуальний темп збільшення органічних земель в них відносно попереднього року є істотним: Китай - понад 0,67 млн га (темп приросту по країні - 42%), Уругвай - понад 0,3 млн га (темп приросту - 27%), Індія та Італія разом - 0,3 млн га. В Європі площа збільшилася на 1 млн га (темп приросту - 6,7%).

Кількість країн із законодавчим регулюванням виробництва і обігу органічної продукції становить 87. Чисельність виробників органіку (Producers) значно варіює за країнами, досягаючи максимального рівня у 2016 р. в Індії (835 тис.) та Уганді і Мексиці

(по 210 тис. у кожній із країн). Виходячи із наявної інформації щодо операторів в європейських країнах, найбільшу кількість переробників зареєстровано в Італії (16 578 од.), Німеччині (14 501), Франції (12 826). Зазна-

чені країни є лідерами за цим показником і у світовому масштабі (з урахуванням факту, що статистика США окремо категорію переробників в аналізованому звіті не висвітлює).

Ключові індикатори органічного сільського господарства

Показник	2015 р.		2016 р.	
	Світова економіка	Топ-країни	Світова економіка	Топ-країни
Площа земельних угідь в органічному виробництві	50,9 млн га (у 1999 р. - 11 млн га)	Австралія (22,7 млн га) Аргентина (3,1 млн га) США (2,0 млн га)	57,8 млн га	Австралія (27,1 млн га) Аргентина (3,0 млн га) Китай (2,3 млн га)
Частка земельних угідь в органічному виробництві у загальній площі с.-г. угідь	1,1%	Ліхтенштейн (30,2%) Австрія (21,3%) Швеція (16,9%)	1,2%	Ліхтенштейн (37,7%) Французька Полінезія (31,3%) Самоа (22,4%)
Інші земельні угіддя (несільськогосподарські)	39,7 млн га (1999 р. - 4,1 млн га)	Фінляндія (12,2 млн га) Замбія (6,6 млн га) Індія (3,7 млн га)	39,9 млн га	Фінляндія (11,6 млн га) Замбія (6,7 млн га) Індія (4,2 млн га)
Кількість виробників	2,4 млн (1999 р. - 0,2 млн)	Індія (585 200) Ефіопія (203 602) Мексика (200 039)	2,7 млн	Індія (835 000) Уганда (210 352) Мексика (210 000)
Місткість органічного ринку	81,6 млрд дол. США (75 млрд євро) (2000 р. - 17,9 млрд дол. США)	США (39,7 млрд дол. США, або 35,8 млрд євро) Німеччина (9,5 млрд дол. США, або 8,6 млрд євро) Франція (6,1 млрд дол. США, або 5,5 млрд євро)	89,7 млрд дол. США (82,4 млрд євро)	США (43,1 млрд дол. США, або 38,9 млрд євро) Німеччина (10,5 млрд дол. США, або 9,5 млрд євро) Франція (7,5 млрд дол. США, або 6,7 млрд євро)

Джерело: [27, 28].

Світовому ринку органічної продукції характерна концентрація попиту: близько 90% органічної їжі та напоїв споживається у Північній Америці та Європі. Країни Африки, Азії, Латинської Америки, навіть переважна кількість виробників Австралії та Нової Зеландії, виготовляють органічні продукти лише для зовнішніх ринків. Найбільшою місткістю визначаються ринки органічної продукції США (43,1 млрд дол. США), Німеччини (10,5 млрд дол. США) і Франції (7,5 млрд дол. США). Світовий органічний ринок становив у 2016 р. 89,7 млрд дол. США, що на 10% більше від попереднього року. Левова частка світового приросту припадає на економіку США - 42%, на споживачів Франції - 17,3, Німеччини - 12,3% (рис. 1). Найвищі темпи покращання органічного ринку в Ірландії та Франції - 22% приросту, Данії та Норвегії - 20% приросту національного споживання.

Щодо частки органіку в загальних обсягах внутрішнього ринку, лідерами є Данія (9,7%), Люксембург (8,7), Швейцарія (8,4), Австрія (7,9), Швеція (7,9%). У Західній Європі високу частку також мають Італія та Велика Британія. Такі країни Східної Європи, як Польща, Україна та Угорщина, стають важливими виробниками органічних культур. Однак їх внутрішні ринки органічних продуктів є відносно незначними за масштабами.

Тоді як найвищий показник споживання з розрахунку на 1 особу за континентами належить Північній Америці (117 євро), по країнах індикатор є максимальним у європейських державах з високою часткою ринку органічної продукції: Швейцарії (274 євро - найвищий у світі обсяг), Данії (227), Швеції (197 євро) (рис. 2).

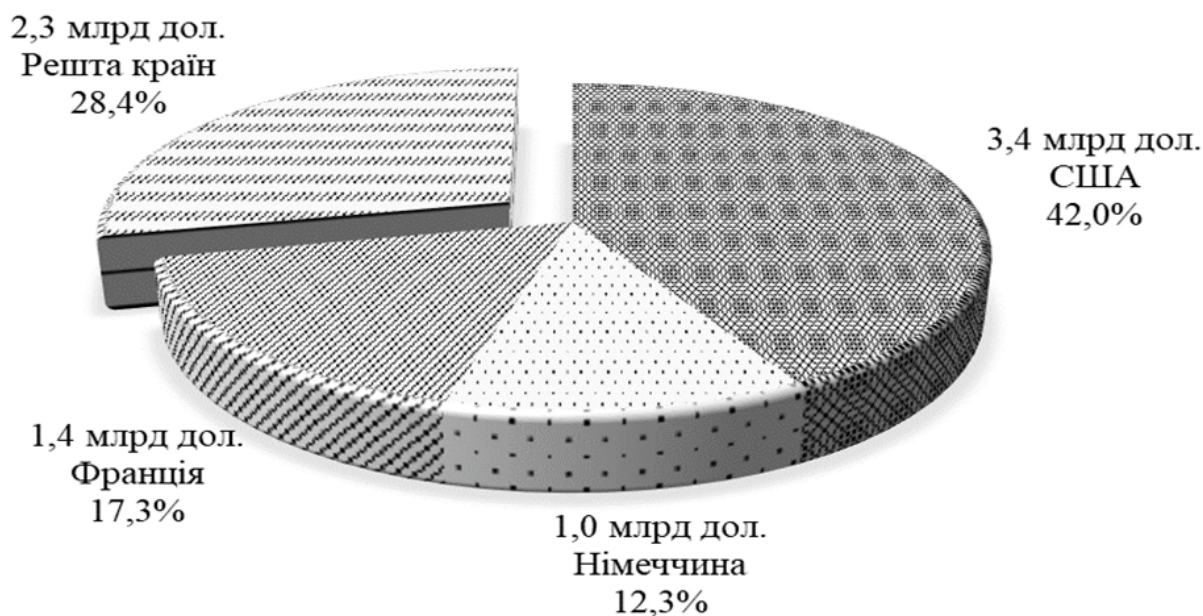

Рис. 1. Розподіл приросту світового органічного ринку (2016 р. порівняно з 2015 р.) за країнами

Джерело: [27, 28].

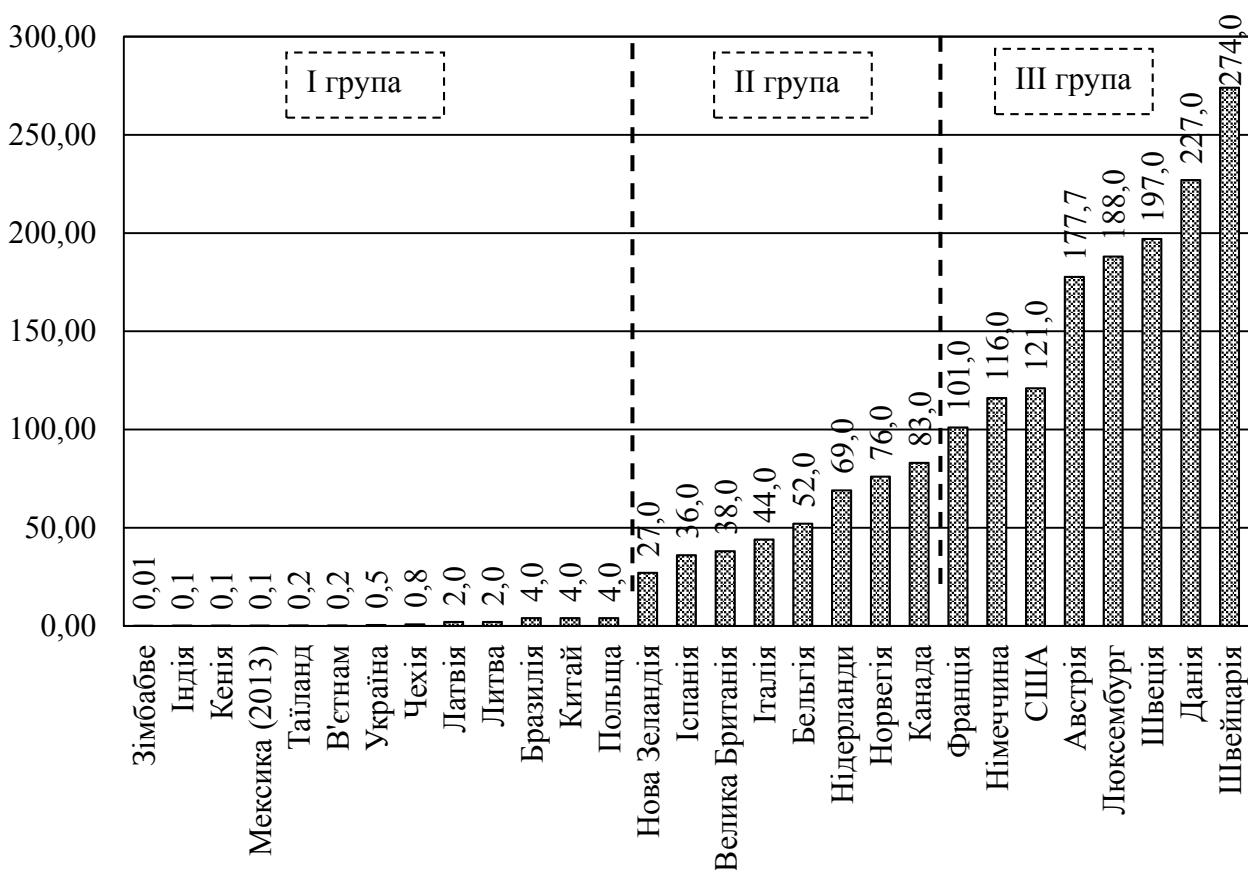

Рис. 2. Споживання органічних продуктів у країнах світу, євро з розрахунку на 1 особу, 2016 р.

Джерело: [28].

Проведений аналіз виявив, що рівень економічного розвитку країни за показником ВВП в розрахунку на 1 особу має визначаль-

ний вплив на споживання органічних продуктів, оскільки фактично визначає рівень доходів та структуру попиту населення. На-

приклад, у країнах із ВВП менше 20 тис. дол. США з розрахунку на 1 особу аналізований показник не перевищував 4,0 євро [26, 28]. До другої групи увійшли країни зі споживанням органічних продуктів на суму 27-83 євро та із ВВП 26-46 тис. дол. США (за винятком Норвегії, де споживання становило 76,0 євро за ВВП 70890,0 дол. США на 1 особу). Найвищий рівень споживання (вартість від 101,0 євро на рік у Франції, до 274,0 - у Швейцарії), що пов'язано зазвичай із найвищим рівнем ВВП з розрахунку на 1 особу (від 51 тис. дол. США). Проте, в окремих країнах третьої групи показник ВВП дещо нижчий за 46 тис. дол. США (Німеччина, Франція, Австрія).

Це означає, що істотним є також вплив додаткових чинників, що стимулюють або виробництво, або споживання, або обидва процеси одночасно: традиції споживання та виробництва, сформованість екологічно відповідальної моделі споживання, інформаційна обізнаність покупців, розвиток ринкової інфраструктури, інтереси інвесторів аграрного бізнесу та перспективи їх виходу із продукцією на внутрішній чи зовнішній ринок тощо. Саме тому в першій групі опинилися різні за динамікою економічного розвитку країни: з рівнем ВВП з розрахунку на 1 особу 1400-2200 дол. США (Кенія, Індія, В'єтнам) і з обсягом цього показника вище 12 тис. дол. США (Латвія, Литва, Польща).

Практика органічного сільського господарства сприяє пом'якшенню наслідків кліматичних змін, скорочує споживання енергії, тоді як фермери отримують можливість встановлювати завищену ціну на свої товари. Вищі ціни на органічну продукцію свідчать про створення вищої доданої вартості у ланцюгах постачання органічного сегмента порівняно із традиційним [14, 15, 24]. За результатами оцінки, частка органічних виробників у сукупному обсязі доданої вартості майже не відрізняється від аналогічної частки традиційних виробників. В обох випадках у ланцюгах постачання харчової продукції на фермерів припадає невисока частка доданої вартості (проте в абсолютному вимірі додана вартість є вищою, ніж у «традиційних» виробників завдяки ціновій премії). Це може бути частково пов'язано з подібністю органічних і традиційних ланцюгів постачання. З'ясовано, що розподіл доданої вартості безпосередньо залежить від структури і характеристики конкретного ланцюга пос-

тачання, зокрема, рівня інтеграції та ступеня взаємодії між ринковими агентами. Виділення коштів для поліпшення якості, підвищений інтерес споживачів до органічної харчової продукції, поглиблення диференціації продуктів, так само як і ланцюг постачання, є впливовими факторами, що сприяють створенню вищої доданої вартості.

Уряди країн приділяють значну увагу реалізації заходів щодо стимулювання розвитку органічного сектору, що визначаються не лише екологічними проблемами та рівнем розвитку виробництва, а й станом ринку органічної продукції, ринкової інфраструктури, інституційного середовища, можливостями експорту тощо. Органічне виробництво є ключовим елементом менеджменту сталого розвитку ЄС у сфері природних ресурсів. Це потребує синхронної динаміки органічного сільського господарства та ринку органічної продукції ЄС. Однак дані щодо стану органічного використання земельних угідь та ринку органічних харчових продуктів свідчать про значне відхилення темпів збільшення: розширення органічного ринку в останнє десятиліття удвічі перевищує збільшення площ органічного виробництва. Важелі «органічної» політики у країнах ЄС є різноманітними, спрямовані на різні елементи ланцюга поставок - фінансова та інформаційна підтримка виробників, заохочення до споживання органічної продукції, вплив на розроблення та реалізацію інноваційних проектів [17, 22]:

1) прямі виплати: відповідно до нової Спільної сільськогосподарської політики ЄС (The new Common Agricultural Policy (CAP), починаючи з 2015 р., всі учасники ЄС повинні використовувати 30% прямих виплат на фінансування фермерів для здійснення ними практик сталого розвитку («зелені практики»);

2) підтримка трансформації традиційного фермерства в органічні практики, відповідно до Програм розвитку сільських територій (Rural development programmes (2014-2020)). Також доступна додаткова фінансова підтримка для сприяння таким ініціативам, як кооперація у харчовій сфері для стимулювання інновацій; запровадження системи контролю якості аграрної продукції; створення об'єднань виробників тощо;

3) поширення інформації про органічне фермерство за нової CAP з метою сприяння «зеленому розвитку»: асоціації фермерів, які виробляють органічну продукцію, об'єднання

виробників сільськогосподарської продукції, організації з охорони зовнішнього середовища та інші стейкхолдери можуть за співфінансування ЄС проводити у сільській місцевості заходи з інформування та роз'яснення нової CAP щодо органічного фермерства;

4) шкільний проект «Фрукти та овочі» (SFVS) та Шкільний молочний проект (SMS): ЄС фінансує проекти, що дозволяють школам отримати органічні продукти та інтегрувати тематику, пов'язану з органічним виробництвом, до навчального процесу. Таке фінансування посилює зв'язки школярів з органічним фермерством та допомагає сформувати попит на органічну продукцію на довгострокову перспективу;

5) заохочення європейського органічного сільськогосподарського виробництва (Promotion of EU organic farming): фінансування Європейським Союзом торговельних (міжнародних торговельних) організацій для підвищення обізнаності споживачів з європейською органічною продукцією, процесом контролю її якості та забезпечення впізнаваності «органічного» логотипу. Всі типи промоушен-діяльності на внутрішньому і зовнішньому ринку розглядаються ЄС як потенційний об'єкт фінансування. Зазвичай ЄС фінансує до 50%, аплікант - щонайменше 20%, а країна-член ЄС виділяє решту;

6) наукові дослідження та інновації. Підтримка, що надається об'єднанням фермерів, дослідників, консультантів, бізнесу, неурядовим організаціям із сільських територій для кооперування і спільної роботи у сфері інноваційних проектів через Сільськогосподарське європейське інноваційне партнерство (The Agricultural European Innovation Partnership (EIP-AGRI)).

Тенденція до реалізації різноманітних форм політики підтримки органічного сектору поширена й в інших країнах. Наприклад, у 2016 р. на Шрі-Ланці запроваджено програму «Toxin Free Nation Program». Це план, розраховано на 3 роки, що встановлює десять сфер діяльності, спрямованих на поетапний процес поступової відмови від токсичних хімікатів у сільському господарстві [25]. Федеральний уряд Індії розробив програму RKVY, відповідно до якої, на розвиток органічного сектору спрямовується 40 млн євро. Міністерство сільського господарства продовжує підтримку 150 тис. фермерів. Також за рахунок урядових коштів забезпечується створення інституцій для сертифі-

кації органічної продукції та проходження ними відповідної акредитації.

Сприяння органічному сільському господарству на Філіпінах передбачає просвітницькі заходи популяризації органічної практики та роз'яснення відповідних вигід, надання субсидій на сертифікацію, забезпечення органічними ресурсами, стимулювання наукових досліджень. У Вірменії уряд розпочав проект «Ініціатива підтримки органічного сільського господарства» ('Organic Agriculture Support Initiative'), фінансування якого відбувається за рахунок фондів ЄС і гарантує низку заходів щодо заохочення національного потенціалу та політики з користю для органічного сільського господарства.

Розвиток потенціалу органічного виробництва є актуальним у Китаї. У планах уряду упродовж 2016-2020 рр. інвестувати близько 187 млн євро на навчання і підготовку нових фермерів для розвитку органічного та збалансованого сільського господарства. На місцевому рівні також реалізуються відповідні заходи, наприклад, у квітні 2016 р. у місті São Paulo було ухвалено рішення про те, що протягом найближчих двох років всі 2 млн порцій шкільного харчування мають стати «органічними».

Органічна сільськогосподарська політика в США динамічно розвивалася в останні роки. Підтримка фермерів трансформувалася від прямих субсидій на одиницю площі в інші форми прямої та опосередкованої допомоги [18, 19, 23]. Починаючи із січня 2017 р. сертифіковані виробники та переробники органічної продукції можуть отримати відшкодування до 75% витрат на сертифікацію, але не більше 750 дол. США за кожну сферу сертифікації один раз у рік. З метою стимулювання фермерів Farm Service Agency (FSA) фінансує трансформацію фермерства в органічне, витрати на нерухомість, обладнання, страхування, створення буферних зон, а також на консервацію водних і земельних ресурсів, відшкодування втрат урожаю, складання карт полів та звітності.

Таким чином, у практиці регулювання органічного сільського господарства нагромаджено систему важелів і напрямів, що можна класифікувати за різними критеріями (рис. 3). Для розвитку досліджуваного сегмента аграрного виробництва уряди країн застосовують різне поєднання інструментів прямого й опосередкованого регулювання. Використання певної комбінації важелів і методів визначається

умовами функціонування, можливостями і потребами конкретної економіки.

Масштаби виробництва органічної продукції в Україні зростають швидкими темпами. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, станом на червень 2017 р. у країні зареєстровано понад 420 виробників органічної продукції. Під сертифікованим органічним виробництвом зайнято 421,5 тис. га земель (тобто не більше 1% від загальної площі) та ще 550 тис. га земель - під сертифікованими дикоросами (травами, ягодами і грибами) [10].

Станом на початок 2017 р. Україна посідає 11-те місце серед країн Європи та 20-те у світі за загальною площею сільськогосподарських угідь, сертифікованих як органіч-

ні. 48,1% посівної площі зайнято під вирощування зернових (7-ме місце серед країн-виробників органічних зернових), понад 16% займають олійні (5-те місце у світі); 4,6% - бобові (7-ме місце). Під овочами зайнято 2% угідь (10-те місце), а під фруктами - 0,6% [1, 4]. Розвиток аграрного сегмента при цьому зумовлений переважно екзогенними чинниками. За інформацією комерційної служби Посольства США в Україні, середня рентабельність інвестицій в органічне сільське господарство становить близько 300%, що робить його одним із найпривабливіших напрямів інвестування в українську економіку. Додатковим стимулом є постійне зростання попиту на органічну продукцію у країнах ЄС, що стимулює експорт.

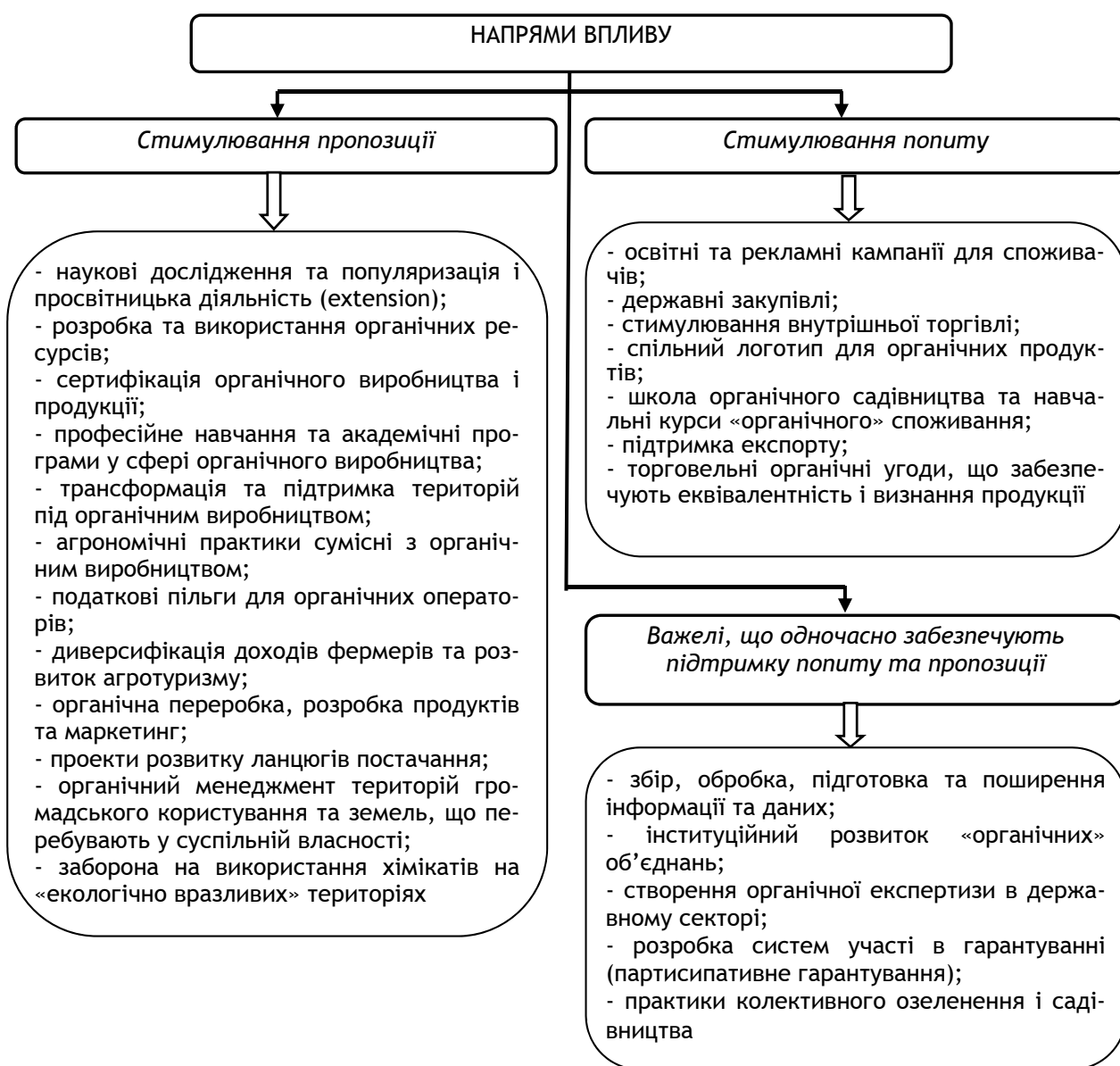

Рис. 3. Система практик підтримки органічного виробництва

Джерело: [17, 22].

Розвиток внутрішнього ринку обмежено не лише низькою купівельною спроможністю, а й недостатнім рівнем обізнаності про органічні продукти, несформованістю екологічно відповідальної моделі поведінки споживачів та виробників, відсутністю ефективного маркетингу з боку операторів ринку. Річний обсяг внутрішнього ринку в поточному періоді становить 21-22 млн євро. Органічне споживання в розрахунку на 1 особу в Україні становить 3 євро (на початок 2018 р.), тоді як в ЄС - у середньому 53,7 євро. За обсягом внутрішнього ринку органічних продуктів Україна посідає 25-те місце в Європі. З 1 га органічних угідь на внутрішній ринок потрапляє продукції на 50 євро, тоді як у Європі - на 2345 євро [10].

Отже, решта задовольняє зовнішній попит. У 2016 р. обсяг органічної продукції, експортованої з України, досяг близько 300 тис. т на суму понад 65 млн дол. США, за даними «Органік Стандарт». Головними 11 країнами-імпортерами є Нідерланди, Німеччина, Великобританія, Італія, Австрія, Польща, Швейцарія, Бельгія, Чехія, Болгарія та Угорщина. Українські виробники також експортують її до США, Канади, Австралії та деяких країн Азії.

Експортна орієнтація органічного виробництва в Україні визначає сучасні тенденції його розвитку [9]:

1) аграрні холдинги, шукаючи не тільки нові ринки збуту, а й альтернативу вирощування продукції з метою адаптації до зниження цін на сировину на світових ринках, активно розвивають органічний напрям. Аналогічна тенденція властива й середнім і малим експортоорієнтованим операторам;

2) відтворюється тенденція, властива розвинутому органічному виробництву, - кооперування операторів. Зокрема, започатковано проект «Перший національний аграрний кооператив», що являє собою платформу для об'єднання органічних виробників у рамках кластера;

3) органічне виробництво визначено як пріоритетний напрям у стратегії розвитку АПК «3+5» Мінагрополітики України. Відповідно до задекларованих положень, триває формування інституційного забезпечення. 10 липня 2018 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України № 5448-д «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної про-

дукції», що має набрати чинності за 6 міс. після опублікування [12];

4) реалізується механізм підтримки виноградарства та стимулювання виробництва органічної продукції шляхом проведення спеціалізованих земельних аукціонів. З цією метою управлінням Держгеокадастру України в областях здійснюється аудит земельних ділянок сільгосппризначення державної форми власності, придатних для цілей ведення органічного сільського господарства. Станом на 20 липня 2018 р. для продажу за пільговими орендними ставками запропоновано 29 ділянок загальною площею 767 га у 9 областях України (Вінницькій, Дніпропетровській, Закарпатській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Сумській) [11];

5) розширення експорту. Відбувається активний пошук нових іноземних партнерів. Перспективним напрямом є поставки органічної пшениці до США.

Таким чином, основними факторами, що зумовлюють розвиток органічного виробництва в Україні та його інвестиційну привабливість, є високий потенціал експорту продукції та позитивна динаміка внутрішнього ринку. З боку пропозиції збільшенню сприяють наявність незалучених ресурсів та відносно нижчі витрати на використання земельних угідь і робочої сили, порівняно невисокий рівень забруднення навколишнього середовища. Інституційні засади функціонування органічного сектору економіки знаходяться на стадії формування.

Висновки. Чинниками обґрунтування концепції та започаткування практики органічного сільського господарства є такі:

екологічні проблеми та забруднення навколишнього середовища;

низька якість харчових продуктів, проблеми зі здоров'ям населення;

низький рівень доходів та високий рівень безробіття сільського населення.

На сучасному етапі відмінності у наявності та вартості ресурсів, які можна додатково залучити, у місткості й темпах розширення споживання, різний рівень розвитку ланцюга поставок органіку в багатьох країнах створюють додаткові стимули та обмеження.

Отже, країни умовно можна поділити на кілька груп:

1) країни із розвинутим виробництвом, широким асортиментом органічної продукції з високою доданою вартістю, позитивною

динамікою внутрішнього попиту, який не може бути задоволений за рахунок власних ресурсів через їхню обмеженість;

2) країни, в яких активно розвивається споживання органіку та її виробництво з метою задоволення внутрішнього і зовнішнього попиту, ринок органічної продукції перебуває у стадії формування;

3) країни, виробництво органічної продукції в яких пов'язано з її експортом. При цьому експортована продукція має переважно сировинний характер.

Певним етапам та умовам розвитку відповідає різноаспектна комбінація важелів органічної політики, оскільки їх внесок та ефективність істотно варіюють залежно від масштабів та якісних характеристик аналізованого сектору економіки.

Список бібліографічних посилань

1. Аналіз ринку органічної продукції в Україні (15 лютого 2018 р.). URL : <https://agropolit.com/spetsproekty/407-analiz-rinku-organichnoyi-produktsiyi-v-ukrayini>.
2. Безус Р. М., Буртак С. Г. Формування системи лобі та адвокації розвитку органічного виробництва. *Академічний огляд*. 2016. № 2. С. 53-63. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2016_2_8.
3. Буга Н. Ю., Яненкова І. Г. Перспективи розвитку органічного виробництва в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 117-125. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_2_17.
4. Грановська В. Г. Тенденції та перспективи розвитку органічного ринку в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 4. С. 31-41.
5. Дудар Т. Г., Дудар О. Т. Розвиток органічного агрови-робництва як основа забезпечення якості і безпечності сіль-ськогосподарської продукції в Україні. *Науковий вісник Му-качівського державного університету*. 2014. № 1. С. 11-15. URL : <http://www.msu.edu.ua/visn/?p=76&lang=uk>.
6. Ільчук В. П., Штирхун Х. І. Органічне виробництво як пріоритетний напрям розвитку аграрного сектору національ-ної економіки. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 1 (5). URL : http://journals.urau.ua/nvp_chntu/article/view/73937/69383.
7. Кирилов Ю. Є. Концептуальні засади конкурентоспро-можного розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 420 с.
8. Маслак О. М. Формування ринку органічної сільськогос-подарської продукції в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 10. URL : <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/40.pdf>.
9. Органічна політика у 2017 році: 5 векторів розвитку. URL : <https://agro-online.com.ua/ru/public/blog/6876/details/>.
10. Органічний ринок в Україні - аналітика (9 березня 2018 р.). URL : <https://agropolit.com/spetsproekty/415-organichniy-rinok-v-ukrayini--analitika>.
11. Перелік ділянок (20 липня 2018 р.) / Державна служ-ба України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL : <http://land.gov.ua/info/perelik-diljanok/>.
12. Прийнято закон про основні принципи та вимоги до органічного виробництва (10 липня 2018 р.) / Урядовий пор-тал. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/prijnyato-zakon-pro-osnovni-principi-ta-vimogi-do-organichnogo-virobnictva>.
13. Скидан О. В. Формування регіональної політики роз-витку органічного виробництва. *Збірник матеріалів IV між-народної науково-практичної конференції «Органічне ви-робництво та продовольча безпека» (Житомир , 21-22 квіт-ня 2016 р.)*. Житомир: «Евенок О.О.», 2016. С. 16-26. URL : <http://ir.znau.edu.ua/handle/123456789/5173>.

Розвиток органічного виробництва в Ук-раїні зумовлений наразі екзогенними чин-никами. Реалізація конкурентних переваг на світовому ринку органічних продуктів, висо-ка інвестиційна привабливість аналізованого сектору економіки мають сполучатися із формуванням внутрішнього ринку і моделі «органічного» споживання. Таке поєднання не лише безпосередньо стимулюватиме екологічно відповідальні практики виробни-цтва, а й продукуватиме додаткові позитив-ні ефекти у сфері доходів сільського насе-лення та розвитку сільських територій, ди-версифікації аграрного бізнесу, підвищення рівня переробки продукції, екологізації ви-робництва, удосконалення людського капі-талу тощо.

References

1. Analiz rynku orhanichnoi produktsii v Ukraini [Analysis of or- ganic products market in Ukraine]. (2018). Retrieved from: <https://agropolit.com/spetsproekty/407-analiz-rinku-organichnoyi-produktsiyi-v-ukrayini> [In Ukrainian].
2. Bezus, R.M., & Burtak, S.H. (2016). Formuvannia systemy lobi ta advokatsii rozvytku orhanichnoho vyrobnytstva [Formation of a lobby and advocacy system for the development of organic production]. *Akademichnyi ohliad*, 2, pp. 53-63. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2016_2_8 [In Ukrainian].
3. Buha, N.Yu., & Yanenkova, I.H. (2015). Perspektyvy rozvytku orhanichnoho vyrobnytstva v Ukraini [Prospects for the development of organic production in Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 2, pp. 117-125. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_2_17 [In Ukrainian].
4. Hranovska, V.H. (2017). Tendentsii ta perspektyvy rozvytku orhanichnoho rynku v Ukraini [Trends and prospects of the organic market in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 31-41 [In Ukrainian].
5. Dudar, T.H., & Dudar, O.T. (2014). Rozvytok orhanichnoho ahrovyrobnytstva yak osnova zabezpechennia yakosti i bezpechnosti silskohospodarskoi produktsii v Ukraini [Development of organic agri- cultural production as a basis for ensuring the quality and safety of agricultural products in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu*, 1, pp. 11-15. Retrieved from: <http://www.msu.edu.ua/visn/?p=76&lang=uk> [In Ukrainian].
6. Ilchuk, V.P., & Shtyrkhun, Kh.I. (2016). Orhanichne vyrobnyt- stvo yak priorytetnyi napriam rozvytku ahrrarnoho sektora natsionalnoi ekonomiky [Organic production as a priority direction of development of the agrarian sector of the national economy]. *Naukovyi visnyk Polissia*, 1 (5). Retrieved from: http://journals.urau.ua/nvp_chntu/article/view/73937/69383 [In Ukrainian].
7. Kyrylov, Yu.Ye. (2015). Kontseptualni zasady konkurentospro- mzhnoho rozvytku ahrrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii : monohrafiia [Conceptual basis for competitive develop- ment of the agrarian sector of Ukraine's economy under conditions of globalization: monograph]. Kherson: OLDI-PLUS [In Ukrainian].
8. Maslak, O.M. (2016). Formuvannia rynku orhanichnoi silsko- hospodarskoi produktsii v Ukraini [Formation of the market of organic agricultural products in Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 10. Retrieved from: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/40.pdf> [In Ukrainian].
9. Orhanichna polityka u 2017 rotsi: 5 vektoriv rozvytku [Organic politics in 2017: 5 development vectors]. Retrieved from: <https://agro-online.com.ua/ru/public/blog/6876/details/> [In Ukrainian].
10. Organichnyi rynek v Ukraini – analityka [Analysis of the or- ganic market in Ukraine]. (2018). Retrieved from: <https://agropolit.com/spetsproekty/415-organichniy-rinok-v-ukrayini--analitika> [In Ukrainian].

14. Чичкало-Кондрацька І. Б., Новицька І. В. Світовий досвід просування органічної продукції. *Ефективна економіка*. 2018. № 2. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/10.pdf.
15. Якимішин Л. Специфіка ланцюгів поставок органічної продукції. URL : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29580/1/066_446_453.pdf.
16. Act of Sweden on organic production control (SFS 2013:363) from 23 May 2013 // Web-site Eco-Lex - Available at: <http://www.ecolex.org>.
17. Guidelines for public support to organic agriculture. First edition: September 2017. URL : https://www.ifoam.bio/sites/default/files/policy_toolkit_main_report.pdf.
18. Help for Organic Farming. URL : <https://www.fsa.usda.gov/programs-and-services/outreach-and-education/help-for-organic-farming/index>.
19. Krykunova V. Government measures for advancing the organic sector: U.S. experience. *Актуальні проблеми розвитку аграрного сектору економіки України* : зб. тез Міжн. наук.-практ. Інтернет-конф. 5-6 квіт. 2018 р. Херсон : ДВНЗ «ХДАУ», 2018. С. 93-96.
20. Kuepper G. A Brief Overview of the History and Philosophy of Organic Agriculture. URL : <http://kerrcenter.com/wp-content/uploads/2014/08/organic-philosophy-report.pdf>.
21. Organic Agriculture. URL : http://unctad.org/en/Pages/DITC/Trade-and-Environment/Organic-Agriculture.aspx?Me=,ows_Country,ascending.
22. Organic farming. A guide on support opportunities for organic producers in Europe. URL : www.organic-farming.europa.eu.
23. Sanders J., Schmid O. Organic action plans: mainstreaming organic farming in public policy. URL : http://www.ifoam-eu.org/sites/default/files/page/files/ifoameu_policy_04_capbook201403.pdf.
24. Sanders J., Gambelli D., Lernoud J. Distribution of the added value of the organic food chain / Braunschweig, Thünen Institute of Farm Economics: 2016. URL : <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a911740b-4cbe-11e7-a5ca-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF>.
25. The Organic Movement in 2016: Our impact. 2016. Consolidated annual report of IFOAM - Organics international. URL : https://www.ifoam.bio/sites/default/files/annual_report_2016.pdf.
26. The World Bank Data. GDP per capita (current US\$). URL : <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2016&start=1960>.
27. The World of Organic Agriculture Statistics and emerging trends 2017. URL : <https://shop.fibl.org/CHen/mwdownloads/download/link/id/785/?ref=1>.
28. The World of Organic Agriculture Statistics and emerging trends 2018. URL : <https://shop.fibl.org/CHde/mwdownloads/download/link/id/1093/?ref=1>.
11. Perelik dilianok [List of Plots]. (2018). *Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan heodezii, kartohafii ta kadastru*. Retrieved from: <http://land.gov.ua/info/perelik-dilianok> [In Ukrainian].
12. Pryniato zakon pro osnovni pryntsyipy ta vymohy do orhanichnoho vyrobnytstva [Law On basic principles and requirements for organic production was adopted]. (2018). *Uriadovi portal*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/prijnyato-zakon-pro-osnovni-principi-ta-vimogi-do-organichnogo-virobnictva> [In Ukrainian].
13. Skydan, O.V. (2016). Formuvannia rehionalnoi polityky rozvytku orhanichnoho vyrobnytstva [Formation of a regional policy for the development of organic production]. *Zbirnyk materialiv IV mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Orhanichne vyrobnytstvo ta prodovolcha bezpeka"*. (pp. 16-26). Zhytomyr: "Evenok O.O.". Retrieved from: <http://ir.znau.edu.ua/handle/123456789/5173> [In Ukrainian].
14. Chychkalo-Kondratska, I.B., & Novytska, I.V. (2018). Svitovyi dosvid prosuvannia orhanichnoi produktsii [World experience of promotion of organic products]. *Efektivna ekonomika*, 2. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/10.pdf [In Ukrainian].
15. Yakymyshyn, L. (2014). Spetsyfyka lantsiuhiv postavok orhanichnoi produktsii [Specifics of supply chain of organic products]. Retrieved from: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29580/1/066_446_453.pdf [In Ukrainian].
16. On organic production control: Act of Sweden from 23.05.2013 (SFS 2013:363). Web-site Eco-Lex. Retrieved from: <http://www.ecolex.org> [In English].
17. Guidelines for public support to organic agriculture. First edition: 2017. Retrieved from: https://www.ifoam.bio/sites/default/files/policy_toolkit_main_report.pdf [In English].
18. Help for organic farming. Retrieved from: <https://www.fsa.usda.gov/programs-and-services/outreach-and-education/help-for-organic-farming/index> [In English].
19. Krykunova, V. (2018). Government measures for advancing the organic sector: U.S. experience. *Aktualni problemy rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy* : zb. tez Mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf. (pp. 93-96). Kherson: DVNZ "KhDAU" [In English].
20. Kuepper, G. (2014). A brief overview of the history and philosophy of organic agriculture. Retrieved from: <http://kerrcenter.com/wp-content/uploads/2014/08/organic-philosophy-report.pdf> [In English].
21. Organic agriculture. Retrieved from: http://unctad.org/en/Pages/DITC/Trade-and-Environment/Organic-Agriculture.aspx?Me=,ows_Country,ascending [In English].
22. Organic farming. A guide on support opportunities for organic producers in Europe. Retrieved from: www.organic-farming.europa.eu [In English].
23. Sanders, J., & Schmid, O. (n.d.). Organic action plans: mainstreaming organic farming in public policy. Retrieved from: http://www.ifoam-eu.org/sites/default/files/page/files/ifoameu_policy_04_capbook201403.pdf [In English].
24. Sanders, J., Gambelli, D., & Lernoud, J. (2016). Distribution of the added value of the organic food chain. *Braunschweig, Thünen Institute of Farm Economics*. Retrieved from: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a911740b-4cbe-11e7-a5ca-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF> [In English].
25. The organic movement in 2016: our impact. (2016). *Consolidated annual report of IFOAM - Organics international*. Retrieved from: https://www.ifoam.bio/sites/default/files/annual_report_2016.pdf [In English].
26. The World bank data. GDP per capita (current USD). Retrieved from: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2016&start=1960> [In English].
27. The World of organic agriculture statistics and emerging trends (2017). Retrieved from: <https://shop.fibl.org/CHen/mwdownloads/download/link/id/785/?ref=1> [In English].
28. The World of organic agriculture statistics and emerging trends (2018). Retrieved from: <https://shop.fibl.org/CHde/mwdownloads/download/link/id/1093/?ref=1> [In English].

The purpose of the article is to identify a system of factors which predetermine and stimulate organic production under the conditions of different countries that allow defining the main directions and prospects of development of this segment of the Ukrainian economy.

Research methods. In the research process the following scientific methods have been used: statistical, comparative, and graphical for an assessment of the state of organic agriculture in Ukraine and in the world's countries.

Research results. The scale of the organic production in the world and by countries, as well as the main indicators (area, production, consumption, number of operators, capacity of the market, etc.), characterized by positive dynamics, have been analyzed. The advantages and benefits of organic practices at the macro and micro levels have been explored. The countries of the world have been grouped according to factors of development of the analyzed segment of economy and peculiarities of the government policy concerning organic production have been studied. The tools of support for organic production have been classified according to the criteria of their impact on the demand for organic products, its supply, or both elements of the market mechanism. The trends of organic agriculture in Ukraine have been highlighted. It has been found out that the growth of external demand has currently the decisive stimulating effect that determines the high investment attractiveness of organic farming.

The scientific works of domestic and foreign scientists, data of the "Organic Standard", Eurostat, the World Bank, and other sources stand for an information base of the research.

Elements of scientific novelty. The factors of development of the organic production in Ukraine have been identified. It has been demonstrated that the implementation of competitive advantages in the global organic products market has to be combined with formation of the domestic market and model of "organic" consumption. It will stimulate environmentally responsible production practices and produce additional positive effects in the field of rural incomes and rural development.

Practical significance. State of the organic segment of agrarian sector of Ukrainian economy and prospects of its development have been evaluated from the point of view of economic, environmental and social advantages. Tabl.: 1. Figs.: 3. Refs.: 28.

Keywords: organic agriculture, organic production, supply chain of organic products, incentives, ecological problems.

Kyrylov Yuri Yevhenovych - doctor of economic sciences, associate professor (docent), rector of State Institute of Higher Education "Kherson State Agricultural University" (23, Stritenska st., Kherson)

E-mail: kirilov_ye@ukr.net

Hranovska Viktoriia Hryhorivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of economics and finance, State Institute of Higher Education "Kherson State Agricultural University" (23, Stritenska st., Kherson)

E-mail: vgranovska@ukr.net

Krykunova Viktoriia Mykolaivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of economic theory and analysis, State Institute of Higher Education "Kherson State Agricultural University" (23, Stritenska st., Kherson)

E-mail: krykunova_vm@yahoo.com

Кирилов Ю.Е., Грановская В.Г., Крикунова В.Н. Факторы и стимулы развития органического сегмента аграрного производства в странах мира

Цель статьи - определить систему факторов, которые обуславливают и стимулируют органическое производство в условиях разных стран, что позволяет очертить основные направления и перспективы развития этого сегмента украинской экономики.

Методика исследования. С помощью статистического, сравнительного и графического методов осуществлена оценка состояния органического производства в Украине и странах мира; выявлены факторы, стимулирующие его развитие.

Результаты исследования. Проанализированы масштабы органического производства в странах мира, а также основные индикаторы (площади, объем производства, потребление, количество операторов, емкость рынка и др.), показывающие положительную динамику. Исследованы преимущества и выгоды органических практик на макро- и микроуровнях. Сгруппированы страны мира по факторам развития анализируемого сегмента экономики, выявлены особенности государственной политики относительно органического производства. Инструменты поддержки органического производства классифицированы по критерию их воздействия на спрос на органическую продукцию или на их предложение, или же по обоим элементам рыночного механизма. Высветлены тенденции развития органического сельского хозяйства в Украине. Установлено, что определяющее стимулирующее влияние на данном этапе имеет повышение внешнего спроса, обуславливающего высокую инвестиционную привлекательность органического фермерства.

Элементы научной новизны. Охарактеризованы факторы развития органического производства в Украине, доказано, что реализация конкурентных преимуществ на мировом рынке органических продуктов должна сочетаться с формированием внутреннего рынка и модели «органического» потребления, что будет стимулировать экологически ответственные практики производства и давать дополнительные позитивные эффекты в сфере доходов сельского населения и развития сельских территорий.

Практическая значимость. Оценено состояние органического сегмента аграрного сектора экономики Украины и перспективы его развития с точки зрения экономических, экологических и социальных преимуществ. Табл.: 1. Илл.: 3. Библиогр.: 28.

Ключевые слова: органическое сельское хозяйство; органическое производство; цепь поставок органической продукции; стимулы; экологические проблемы.

Кирилов Юрий Евгеньевич - доктор экономических наук, доцент, ректор Государственного высшего учебного заведения «Херсонский государственный аграрный университет» (г. Херсон, ул. Стретенская, 23)

E-mail: kirilov_ye@ukr.net

Грановская Виктория Григорьевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики и финансов, Государственное высшее учебное заведение «Херсонский государственный аграрный университет» (г. Херсон, ул. Стретенская, 23)

E-mail: vgranovska@ukr.net

Крикунова Виктория Николаевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории и анализа, Государственное высшее учебное заведение «Херсонский государственный аграрный университет» (г. Херсон, ул. Стретенская, 23)
E-mail: krykunova_vm@yahoo.com

Стаття надійшла до редакції 11.07.2018 р.

Фахове рецензування: 03.08.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кирилов Ю. Є., Грановська В. Г., Крикунова В. М. Чинники та стимули розвитку органічного сегмента аграрного виробництва в країнах світу. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 16 — 27.

*

УДК 338.3:637.12:631.1.027

В.В. РОССОХА, доктор економічних наук, професор
О.А. ПЕТРИЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент

Виробництво і розподіл молока за обсягами та якісними і ціновими характеристиками

Мета статті - провести порівняльний аналіз виробництва й самозабезпечення молоком регіонів України, динаміки закупівлі молока та впливу обсягів реалізації, якості і закупівельних цін на ефективність його виробництва.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано такі методи: статистичний - для визначення часток у сукупності, графічний - для розподілу регіонів за рівнем самобезпеченості молоком, рядів динаміки надходження молока на переробні підприємства, групування - для визначення впливу обсягів реалізації і рівня товарності на ефективність виробництва молока, порівняльний аналіз - для аналізу середніх закупівельних цін та закупівельних цін за ґатунками молока в динаміці.

Результати дослідження. Встановлено регіони з високим, достатнім і низьким рівнем самозабезпечення молоком, зміни у структурі постачання молока на молокозаводи сільськогосподарських підприємств і господарств населення. Обґрунтовано вплив обсягів реалізації і рівня товарності молока у сільськогосподарських підприємствах на ефективність його виробництва. Проаналізовано середні закупівельні ціни на молоко від сільськогосподарських підприємств і господарств населення, залежність ціни на молоко від його ґатунку, базисні показники молока та рівень середньомісячних закупівельних цін на молоко в країнах світу за його базисними показниками в Україні.

Елементи наукової новизни. Виявлено зміни у структурі виробництва й постачання молока на переробку сільськогосподарських підприємств і господарств населення. З'ясовано, що середньомісячні ціни на молоко в Україні за вітчизняними базисними показниками в окремі періоди вищі, ніж в інших країнах світу.

Практична значущість. Визначено регіони, де органам державної влади і місцевого самоврядування необхідно приділити увагу створенню умов для розв'язання проблеми самозабезпечення молоком. Доведено, що ефективність молока у сільськогосподарських підприємствах залежить від масштабу виробництва, обсягів постачання на молокозаводи і якості реалізованої продукції. Табл.: 7. Рис.: 2. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: молоко; виробництво; розподіл; самозабезпечення; постачання; обсяг реалізації; ціна; якість; ефективність.

Россоха Володимир Васильович - доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: rossokha@ukr.net

Петриченко Олександр Анатолійович - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аналізу та статистики, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3).
E-mail: petruchenko_o_a@ukr.net

Постановка проблеми. Виробництво молока в Україні пов'язане з проблемами зміни його структури, зниженням обсягів, якісних характеристик і конкурентоспроможності продукції. Водночас молочна галузь поступово переходить до товарної спеціалізації,

концентрації та інтенсифікації виробництва, що сприяє підвищенню її економічної ефективності. На ринку молока посилюється конкуренція між суб'єктами господарювання. Високотоварне виробництво характеризується ефективністю і конкурентоспроможністю продукції, а низькотоварне - низкою об'єктивних і суб'єктивних труднощів. За-

© В.В. Россоха, О.А. Петриченко, 2018

Крикунова Виктория Николаевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории и анализа, Государственное высшее учебное заведение «Херсонский государственный аграрный университет» (г. Херсон, ул. Стретенская, 23)
E-mail: krykunova_vm@yahoo.com

Стаття надійшла до редакції 11.07.2018 р.

Фахове рецензування: 03.08.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кирилов Ю. Є., Грановська В. Г., Крикунова В. М. Чинники та стимули розвитку органічного сегмента аграрного виробництва в країнах світу. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 16 — 27.

*

УДК 338.3:637.12:631.1.027

В.В. РОССОХА, доктор економічних наук, професор
О.А. ПЕТРИЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент

Виробництво і розподіл молока за обсягами та якісними і ціновими характеристиками

Мета статті - провести порівняльний аналіз виробництва й самозабезпечення молоком регіонів України, динаміки закупівлі молока та впливу обсягів реалізації, якості і закупівельних цін на ефективність його виробництва.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано такі методи: статистичний - для визначення часток у сукупності, графічний - для розподілу регіонів за рівнем самобезпеченості молоком, рядів динаміки надходження молока на переробні підприємства, групування - для визначення впливу обсягів реалізації і рівня товарності на ефективність виробництва молока, порівняльний аналіз - для аналізу середніх закупівельних цін та закупівельних цін за ґатунками молока в динаміці.

Результати дослідження. Встановлено регіони з високим, достатнім і низьким рівнем самозабезпечення молоком, зміни у структурі постачання молока на молокозаводи сільськогосподарських підприємств і господарств населення. Обґрунтовано вплив обсягів реалізації і рівня товарності молока у сільськогосподарських підприємствах на ефективність його виробництва. Проаналізовано середні закупівельні ціни на молоко від сільськогосподарських підприємств і господарств населення, залежність ціни на молоко від його ґатунку, базисні показники молока та рівень середньомісячних закупівельних цін на молоко в країнах світу за його базисними показниками в Україні.

Елементи наукової новизни. Виявлено зміни у структурі виробництва й постачання молока на переробку сільськогосподарських підприємств і господарств населення. З'ясовано, що середньомісячні ціни на молоко в Україні за вітчизняними базисними показниками в окремі періоди вищі, ніж в інших країнах світу.

Практична значущість. Визначено регіони, де органам державної влади і місцевого самоврядування необхідно приділити увагу створенню умов для розв'язання проблеми самозабезпечення молоком. Доведено, що ефективність молока у сільськогосподарських підприємствах залежить від масштабу виробництва, обсягів постачання на молокозаводи і якості реалізованої продукції. Табл.: 7. Рис.: 2. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: молоко; виробництво; розподіл; самозабезпечення; постачання; обсяг реалізації; ціна; якість; ефективність.

Россоха Володимир Васильович - доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: rossokha@ukr.net

Петриченко Олександр Анатолійович - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аналізу та статистики, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3).
E-mail: petruchenko_o_a@ukr.net

Постановка проблеми. Виробництво молока в Україні пов'язане з проблемами зміни його структури, зниженням обсягів, якісних характеристик і конкурентоспроможності продукції. Водночас молочна галузь поступово переходить до товарної спеціалізації,

концентрації та інтенсифікації виробництва, що сприяє підвищенню її економічної ефективності. На ринку молока посилюється конкуренція між суб'єктами господарювання. Високотоварне виробництво характеризується ефективністю і конкурентоспроможністю продукції, а низькотоварне - низкою об'єктивних і суб'єктивних труднощів. За-

© В.В. Россоха, О.А. Петриченко, 2018

порукою успіху за цих умов стає ринкова орієнтація виробництва молока, раціональна пропорційність виробничо-збутової діяльності, збалансованість між попитом і пропозицією, узгодження товарної, цінової, комунікаційної та збутової політик підприємств. Комерційний успіх суб'єктів господарювання на ринку молока визначається каналами розподілу, обсягами реалізації, якісними характеристиками і закупівельними цінами, а ринкова ніша для них окреслюється в динамічну, затребувану, стабільну, ефективну та перспективну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми молочної галузі висвітлюються у працях багатьох науковців. Динаміку регіонального розвитку молочного скотарства, обсягів, цін і каналів реалізації та споживання молока на 1 особу досліджує І.С. Гурська [5]. Конкретизацію регіональних рівнів продовольчого ринку, зокрема молока та молокопродуктів, суперечності, що виникають при реалізації заходів забезпечення продовольчої незалежності регіонів, визначає К.Б. Козак [8]. Аналітичне дослідження ринку, обсягів та ефективності виробництва молока з окресленням пріоритетних завдань щодо цінової політики проводять В.І. Аранчій, Л.О. Дрогань-Писаренко, А.І. Рудич [3]. Проблеми розвитку молочного скотарства, що включають зміни структури поголів'я корів у господарствах та обсягів виробництва молока в Україні та регіонах, основні причини зниження ефективності виробництва молока вивчає Л.С. Іванова [7]. Процеси формування сировинної бази у молокопродуктовій галузі, виробництва та споживання молока, взаємодії виробників молока з молокопереробними підприємствами опрацьовує О. В. Аксьонова [2]. Динаміку регіонального виробництва молока на 1 особу в усіх категоріях господарств, реалізації молока сільськогосподарськими підприємствами, цінову ситуацію на ринку молока глибоко аналізують учені ННЦ «Інститут аграрної економіки» О.М. Шпичак, О.В. Боднар та ін. [1, 3-9]. Проблемами скорочення поголів'я корів, обсягів виробництва, споживання молока та молокопродуктів населенням, закупівельних цін на молоко займається Т.М. Гамма [4]. Основні тенденції виробництва та переробки молока в Україні та Вінницькій області, якісно-цінові характеристики молока, напрями розвитку молочної галузі за сучасних умов

господарювання розглядає Ю.Є. Шклярчук [10]. Напрями адаптації молочної галузі України до європейського інтеграційного процесу, динаміку надходження молока на переробні підприємства, баланс попиту і пропозиції на ринку молока, ефективність виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах здійснюють С.В. Тивончук, Я.О. Тивончук [9]. Вплив маркетингового мікросередовища на ефективність діяльності аграрних підприємств та виявлення можливостей реалізації їх ресурсного потенціалу обґрунтовує О.М. Демчук [6]. Викладені у працях цих дослідників наукові результати мають важливе значення для розвитку молочної галузі агропромислового виробництва України. Водночас недослідженими залишаються проблеми розподілу регіонів щодо самозабезпеченості молоком, надходження молока на переробні підприємства, впливу обсягів реалізації на ефективність виробництва молока, середніх закупівельних цін на молоко та з урахування його якісних характеристик, порівняння середньомісячних цін на молоко у різних країнах світу.

Мета статті - провести порівняльний аналіз виробництва й самозабезпечення молоком регіонів України, динаміки закупівлі молока та впливу обсягів реалізації, якості й закупівельних цін на ефективність його виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. На відміну від молочного поясу в США, виробництво молока в Україні поширено по всій території країни. Процеси становлення ринкових відносин, реструктуризації сільськогосподарських підприємств, подібнення і приватизації земельних та майнових комплексів внесли зміни у розвиток молочної галузі. Навколо великих індустриальних міст припинили свою діяльність овочемолочні радгоспи. Колективні господарства почали згортати збиткову молочну галузь, а молокозаводи - потерпати від нестачі сировини. Основними постачальниками на ринку молока стали господарства населення, що зумовило коливання в організації системи заготівель сировини.

Однак при загальному зменшенні обсягів молока на 24,3 % за 2005-2016 рр. структура його виробництва почала зміщуватись у бік сільськогосподарських підприємств, які на 4,8 % збільшили обсяги при зменшенні на 31,0 % господарствами населення, а також на 33,8 % закупівлі молока переробниками,

його реалізація сільськогосподарськими підприємствами підвищилася на 37,2 %, а господарствами населення, навпаки, знизилася на 64,7 %, що свідчить про позитивні зрушення у молочній галузі.

Молочним скотарством традиційно займаються сільськогосподарські товаровироб-

ники усіх категорій господарств у всіх регіонах України, але обсяги виробництва і споживання молока в них залежать від багатьох чинників і мають істотні розбіжності (табл. 1).

1. Рівень самозабезпеченості молоком у регіонах України у 2016 р., %

Показники	Виробництво, тис. т	Внутрішнє використання, тис. т		Рівень самозабезпеченості, %
		споживання	на корм	
Україна	10381,5	8942	1069	103,7
<i>Області</i>				
Вінницька	853,6	327,3	78,8	210,2
Волинська	412,4	218,8	60,0	147,9
Дніпропетровська	319,5	663,5	28,7	46,2
Донецька	192,8	720,4	20,7	26,0
Житомирська	566,6	272,2	57,6	171,8
Закарпатська	320,4	288,4	36,3	98,7
Запорізька	259,5	317,7	36,6	73,2
Івано-Франківська	466,8	388,7	51,3	106,1
Київська	438,0	1030,7	32,9	41,2
Кіровоградська	307,7	196,6	36,0	132,3
Луганська	123,8	304,0	18,2	38,4
Львівська	543,2	589,8	60,8	83,5
Миколаївська	341,6	245,4	42,8	118,5
Одеська	363,3	449,1	45,1	73,5
Полтавська	796,5	312,2	55,6	216,6
Рівненська	437,2	236,5	55,4	149,8
Сумська	414,6	216,0	33,9	165,9
Тернопільська	453,5	261,0	40,7	150,3
Харківська	529,5	650,2	63,3	74,2
Херсонська	296,1	225,9	30,6	115,4
Хмельницька	589,6	290,3	66,2	165,4
Черкаська	519,0	273,5	36,6	167,4
Чернівецька	286,8	228,2	32,2	110,1
Чернігівська	549,5	235,6	48,7	193,3

Джерело: Розроблено авторами за даними інформаційної бази ННЦ «ІАЕ».

За даними табл. 1, у 2016 р. частка виробленого в Україні молока, що використовується на внутрішнє споживання у галузі молочного скотарства, становила 10,2 %, на споживання населення - 86,1 %. Отже, країна повністю забезпечує попит внутрішнього споживання і має можливість реалізувати молоко на зовнішньому ринку.

У досліджуваному періоді до областей з найвищим рівнем самозабезпечення молоком належать Полтавська і Вінницька, де частки внутрішнього використання валового надою молока на корм сягають відповідно 7,0 і 9,2 %, для споживання населення - 39,2 і 38,3 %, а регіони мають можливість поставляти на інші ринки 53,8 і 52,4 % виробленого молока відповідно.

Водночас Дніпропетровська область задовольняє потреби у молокопродукції на

46,2 %, Донецька - на 26,0, Закарпатська - на 98,7, Запорізька - на 73,2, Київська - на 41,2, Луганська - на 38,4, Львівська - на 83,5, Одеська - на 73,5, Харківська - на 74,2 % (рис. 1).

У 2016 р. молокопереробними підприємствами було закуплено 3710 тис. т сирого молока, що в 1,5 раза менше, ніж у 2006 р. Водночас від сільськогосподарських підприємств надійшло 2512 тис. т молока, або майже в 1,4 раза більше, а від господарств населення - 1198 тис. т, що у 2,8 раза менше порівняно з 2006 р. Якщо у 2006 р. частка сільськогосподарських підприємств у обсягах закупівлі сирого молока становила 32,6 %, то у 2016 р. вона збільшилася до 67,7 %, а частка господарств населення за цей період зменшилася від 60,5 до 32,3 % відповідно (табл. 2).

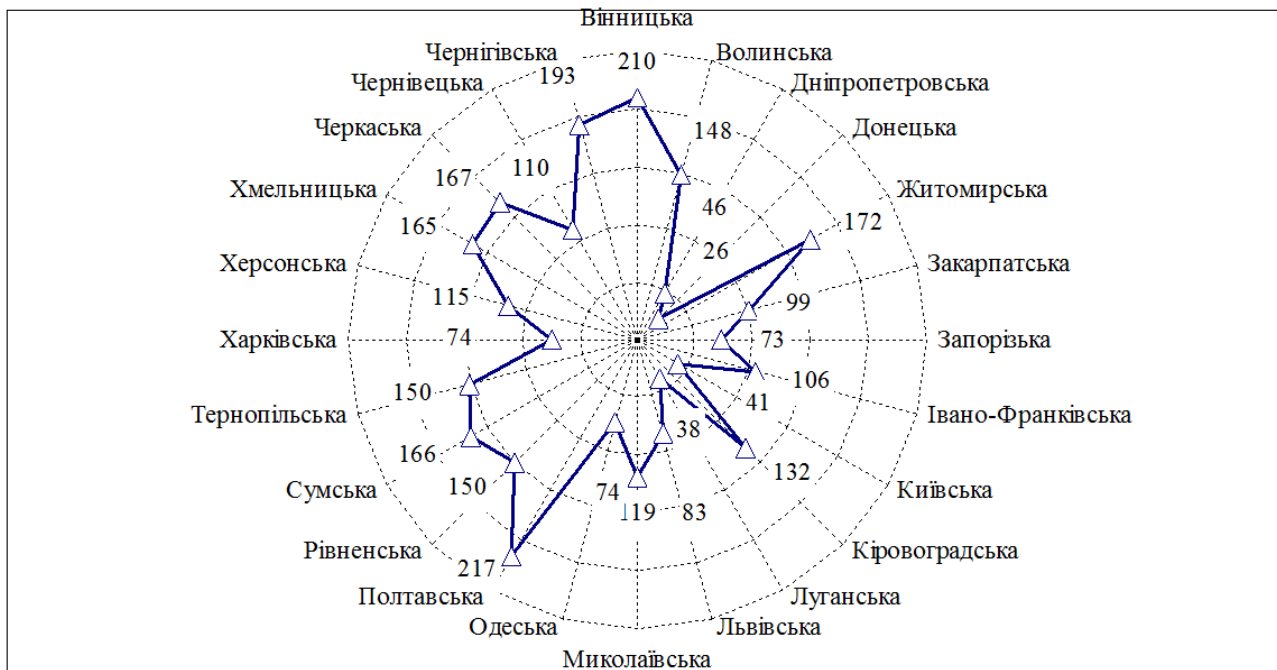

Рис. 1. Розподіл регіонів України за самозабезпеченістю молоком, 2016 р.

Джерело: Розроблено авторами.

2. Динаміка надходження молока на переробні підприємства України, тис. т

Показники	Роки										
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Молоко та молочні продукти, всього	-	-	-	-	3760	4615	4716	4570	4647	4251	4183
Закуплено	5607	6029	5397	4671	3716	4547	4692	4545	4617	4090	3710
у тому числі від с.-г. підприємств,	1831	1671	1719	1867	1463	2030	2278	2325	2428	2413	2512
%	32,6	27,7	31,8	40,0	39,4	44,6	48,5	51,2	52,6	59,0	67,7
від господарств населення,	3393	3848	3340	2550	2000	2155	2007	1824	1737	1346	1198
%	60,5	63,8	61,9	54,6	53,8	47,4	42,8	40,1	37,6	32,9	32,3
від інших госпструктур	384	510	338	254	253	362	407	396	452	331	-
Вироблено підприємствами переробки, %	-	9,4	8,9	14,6	10,6	8,7	9,6	19,2	22,7	23,6	32,1

Джерело: Розроблено авторами.

Аналіз даних табл. 2 вказує на зменшення впливу чинника дрібнотоварного виробництва на сегменті ринку молокопереробної промисловості. Надходження на переробку молока, виробленого переробними підприємствами, свідчить про поступову консолідацію виробників і переробників. Якщо у 2007 р. частка власної продукції молокопереробників становила 9,4 % у загальному обсязі переробки, то у 2016 р. її частка зростає до 32,1 %, або на 22,7 в.п.

Водночас масштаби збуту молока молокопереробним підприємствам впливають також і на результати виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств (табл. 3).

Аналіз даних табл. 3 показує, що при збуті 46,6 т сирого молока на 1 господарство у I групі з часткою в реалізації 0,4 % у досліджуваних підприємствах товарність продукції в середньому становить 39,1 %, а збиток 27 тис. грн. Зі збільшенням обсягу реалізації у II групі підприємств до 165,8 т (1,4 %) товарність молока підвищується до 82,7 %, ціна реалізації 1 ц молока порівняно з I групою - на 26,7 грн (6,5 %), а витрати на його збут скорочуються на 12,7 грн (21,0 %). При зменшенні збитків щодо I групи у 2,1 раза рівень збитковості у II групі підприємств знизився на 5,1 в.п.

3. Вплив обсягів реалізації на ефективність виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах України, 2016 р.

Показники	Групи господарств за обсягами реалізації молока, ц							Усього
	I	II	III	IV	V	VI	VII	
	до 1 000	1 001-2 500	2 501-5 000	5 001-10 000	10 001-25 000	25 001-50 000	понад 50 000	
Кількість господарств у групі	190	197	235	268	336	142	103	1471
Поголів'я на 1 господарство, гол.	42	74	129	226	322	580	1547	315
Виробництво молока на 1 господарство, ц	1190	2004	4142	8087	17285	38544	106466	17681
Реалізовано на 1 господарство, ц	465	1658	3670	7306	15883	36091	101625	16428
Частка групи у реалізації, %	0,4	1,4	3,6	8,1	22,1	21,2	43,3	100,0
Надій від 1 корови, кг	2805	2706	3218	3571	5376	6643	6882	5613
Виробничі витрати на 1 голову, грн	1119 2	1156 7	13566	15157	22952	28756	30220	24287
Виробнича собівартість 1 ц молока, грн	399,0	427,4	421,6	424,5	426,9	432,9	439,1	432,7
Виробнича собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	412,0	427,6	418,5	420,4	427,2	423,6	442,7	432,2
Повна собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	472,7	475,5	454,6	464,1	466,2	469,1	487,8	475,7
Витрати на збут 1 ц молока, грн	60,6	47,9	36,1	43,7	39,0	45,5	45,1	43,5
Ціна реалізації, грн за 1 ц	413,7	440,4	474,8	504,4	543,6	567,8	592,9	562,6
Одержано прибутку, всього на 1 господарство, тис. грн	-27	-58	74	294	1229	3562	10686	1427
Рентабельність, %	-12,5	-7,4	4,4	8,7	16,6	21,0	21,6	18,3

Джерело: Розроблено авторами.

Водночас підвищення частки реалізації молокопродукції від 3,6 % у III групі до 43,3 % у VII групі прибуткових підприємств пов'язано зі збільшенням надою на корову майже на 3,7 т (2,1 раза), виробничих витрат на 1 голову - на 16,6 тис. грн (2,2 раза), 1 ц виробничої собівартості і реалізованої продукції - на 17,5 (4,2) і 24,2 грн (5,8 %), повної собівартості реалізованої продукції і витрат на збут - на 33,2 (7,3) і 9 грн (24,9 %) відповідно. Утім зростання ціни реалізації молока на 118,1 грн, або на 24,9 % у VII групі досліджуваних підприємств порівняно з III групою, забезпечило підвищення рівня рентабельності на 17,2 в.п. та прибутковості

господарювання майже на 10,6 млн грн, або у 144,4 раза. Отже, значні переваги отримують господарства за реалізації понад 5 тис. т і товарності 95,5 % виробленого молока.

Оскільки закупівельні ціни формуються ринковим середовищем залежно від попиту і пропозиції, то вплив товаровиробників на поточну кон'юнктуру ринку молока обмежений. Вищу ціну на молоко можна одержати за збільшення обсягу його продажу, бо при цьому знижуються витрати на логістику. Водночас на ціну молока впливає його якість. Однак у динаміці закупівельні ціни на сире молоко мають значні коливання (табл. 4).

4. Середня ціна закупівлі молока у динаміці, грн/т

Показники	Роки										
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Усього молока	933	1493	1632	1647	2491	2736	2386	2955	3117	3771	4713
у тому числі від с.-г. підприємств, грн	1138	1728	2107	1960	2870	3093	2690	3337	3499	4216	5277
дол. США	225,3	342,2	417,2	254,5	358,8	386,6	336,3	417,1	294,0	175,7	211,1
від господарств населення, грн	808	1370	1368	1395	2170	2310	1905	2351	2425	2841	3530

дол. США	160,0	271,3	270,9	181,2	271,3	288,8	238,1	293,9	204,0	118,4	141,2
від інших госпструктур	1063	1652	1817	1874	2837	3275	3060	3495	3728	4309	-
Ціна господарств населення до ціни с-г. підприємств, %	71,1	79,3	64,9	71,2	75,6	74,7	70,8	70,4	69,3	67,4	66,9

Джерело: Розроблено авторами.

Аналіз даних табл. 4 свідчить, *по-перше*, про підвищення закупівельних цін на молоко у динаміці. Так, за період 2006-2016 рр. закупівельні ціни на сире молоко від сільськогосподарських підприємств збільшилися від 1138 до 5277 грн/т, або у 4,6 раза, а від господарств населення - від 808 до 3530 грн/т (4,4 раза).

По-друге, закупівельні ціни на молоко сільськогосподарських підприємств у динаміці перевищують ціни на продукцію господарств населення. У 2006 р. вони були вищими у 1,4 раза, а у 2016 р. - у 1,5 раза. За досліджуваний період розбіжність у закупівельних цінах господарств населення із сільськогосподарськими підприємствами становила 4,2 в.п.

По-третє, на ціни закупівлі молока значно впливають девальваційно-інфляційні процеси. Якщо номінальна ціна на молоко у динаміці має тенденцію до збільшення, то реальна ціна (дол. США) має інший напрям змін - найвища ціна для сільськогосподарських підприємств і господарств населення у 2013 р. сягала 417,1 і 293,9 дол. США/т, а найнижча у 2015 р. - 175,7 та 118,4 дол.США/т відповідно. У сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення за 2006-2013 рр. закупівельні ціни у дол. США збільшилися у 1,8 раза, а за 2006-2016 рр. вони знизилися у 1,07 і 1,13 раза відповідно. Однак якість молока, зданого на переробку, в динаміці підвищується (табл. 5).

5. Закупівля молока в сільськогосподарських підприємств молокозаводами за ґатунками ДСТУ 3662-97 у динаміці

Показники	Роки										
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Усього, тис. т	1764	1615	1643	1788	1794	1919	2160	2183	2298	2287	2375
за базисною жирністю	1830	1671	1719	1867	1890	2030	2278	2314	2428	2413	2512
у т. ч. екстра,	0,0	0,0	4,3	36,2	82,8	113,2	120,5	227,0	223,2	247,6	366,4
%	-	-	0,2	1,9	4,4	5,6	5,3	9,8	9,2	10,3	14,6
вищого ґатунку,	344,4	430,1	483,9	542,4	592,4	669,2	710,5	797,8	820,7	849,9	923,0
%	18,8	25,7	28,2	29,1	31,3	32,9	31,2	34,5	33,8	35,2	36,7
першого ґатунку,	1256,2	1100,1	1081,8	1163,2	1120,1	1156,9	1311,4	1172,1	1250,5	1196,9	1056,0
%	68,6	65,9	62,9	62,3	59,3	57,0	57,6	50,6	51,5	49,6	42,0
другого ґатунку,	184,5	114,7	120,3	106,2	78,0	83,0	127,9	113,6	128,7	113,0	160,2
%	10,1	6,9	7,0	5,7	4,1	4,1	5,6	4,9	5,3	4,7	6,4
неґатункове,	45,3	25,7	28,4	19,1	17,1	7,7	7,4	3,7	5,2	5,3	6,3
%	2,5	1,5	1,7	1,0	0,9	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3
при 10° С,	968	1063	1130	1281	1284	1344	1476	1610	1648	1652	1760
%	54,9	65,8	68,8	71,7	71,6	70,1	68,3	73,7	71,7	72,2	74,1
жирність, %	3,53	3,52	3,56	3,55	3,58	3,60	3,59	3,60	3,59	3,59	3,60
білок, %	-	-	-	-	-	-	-	-	3,07	3,05	3,06

Джерело: Розроблено авторами.

За даними табл. 5, закупівля молокозаводами сирого молока у сільськогосподарських підприємствах збільшилася у 2016 р. порівняно з 2006 р. у понад 1,3 раза, а за базовою жирністю - у 1,4 раза, оскільки жирність молока за цей період підвищилася на

0,07 в.п. У загальній масі залученого до переробки молока з 2006 по 2016 р. частка екстра підвищилася на 14,6 %, вищого ґатунку - на 17,9 в.п., а першого і другого ґатунку та неґатункового зменшилася відповідно на 26,6, 3,7 і 2,2 в.п. Водночас за цей період

на 19,2 в.п. збільшилася частка молока, охолодженого до 10°C. Отже, за європейськими нормами переробники закупили у 2016 р. 51,3 %, що становить 1289,4 тис. т загальної маси молока порівняно з 18,8 % (344,4 тис. т) у 2006 р., або у 3,7 раза більше. Молоко екстра сільськогосподарські

підприємства почали поставляти переробникам з 2008 р.

У 2016 р. молокозаводами було закуплено у господарств населення 1161,4 тис. т сирого молока, що у 1,8 раза менше, ніж у 2011 р. За базисною жирністю закупівля молока переробниками за період з 2011 по 2016 рр. зменшилася у 1,8 раза (табл. 6).

6. Динаміка закупівлі молока переробниками у господарств населення за ґатунками ДСТУ 3662-97

Показники	Роки					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Маса молока, усього т	2093932	1953776	1726614	1699115	1311513	1161395
за базисною жирністю	2155325	2007242	1780053	1737006	1346066	1197736
у т. ч. екстра,	-	-	-	-	34	66
%	-	-	-	-	0,0	0,0
вищого ґатунку,	7627	4356,0	1223	1655	995	611
%	0,4	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
I ґатунку,	520526	340794	222914	205223	119195	107758
%	24,1	17,0	12,5	11,8	8,8	9,0
II ґатунку,	1572635	1507744	1479031	1451560	1162860	1028219
%	73,0	75	83,1	83,6	86,4	85,8
неґатункове,	54537	154348	76885	78568	62982	61082
%	2,5	7,7	4,3	4,5	4,7	5,1
охолодженого до 10° С,	789707	718281	635382	805381	629177	489386
%	37,7	36,8	36,8	47,4	48,0	42,1
жирність, %	3,50	3,49	3,51	3,48	3,49	3,51
білок, %	-	-	-	2,93	2,92	2,93

Джерело: Розроблено авторами.

Аналіз даних табл. 6 свідчить, що за якісними показниками молоко у господарствах населення має істотні відмінності з сільськогосподарськими підприємствами. У 2015 р. переробними підприємствами закуплено у господарств населення 34 т, а у 2016 р. - 66 т молока екстра. Водночас у 2016 р. порівняно з 2011 р. обсяг поставленого на переробку господарствами населення молока вищого ґатунку зменшився у 12,5 раза, або на 0,3 в.п., молока першого ґатунку - у 4,8 раза, що становить 15,1 в.п.

Значна частка купівлі молокозаводами у господарств населення сировини що у 2011 р. становила 73,0 %, припадає на молоко другого ґатунку. У динаміці 2011-2016 рр. обсяг поставленого господарствами населення переробникам такого молока зменшився у 1,5 раза, а його частка у загальній масі підвищилася до 85,8 %, або на 12,8 в.п., що пояснюється зниженням загального обсягу його закупівлі. При збільшенні у 1,1 раза обсягу закупівлі молокозаводами неґатункового молока, його частка підвищилася у 2016 р. порівняно з 2011 р. до 5,1 %, або на 2,6 в.п. Загальне зменшення у

1,6 раза закупівлі охолодженого до 10°C молока супроводжується збільшенням його частки на 4,4 в.п.

Слід зазначити, що вміст жиру і білка у закупленому переробниками молоці у сільськогосподарських товаровиробників усіх категорій господарств, відчутно поступаються показникам у провідних країнах світу (рис. 2).

Серед країн світу найвищих показників жирності й білковості молока, що відповідно становлять 4,2 та 3,4 %, досягли Нідерланди, Фінляндія і Нова Зеландія. Білорусія випереджає Україну за жирністю молока, а Польща - й за вмістом у молоці білка.

Безумовно, що закупівельні ціни на сире молоко у країнах світу різні й постійно змінюються, тому беруть, як правило, середні показники. При визначенні і порівнянні середньомісячних цін на молоко в аналізованих країнах світу у перерахунку на гривні за базисними показниками жирності 3,4 % і білковості 3,0 % молока в Україні установленно, *по-перше*, повсюдне щомісячне коливання цін на сире молоко, а, *по-друге*, що ціни на молоко в Україні не найнижчі серед країн світу (табл. 7).

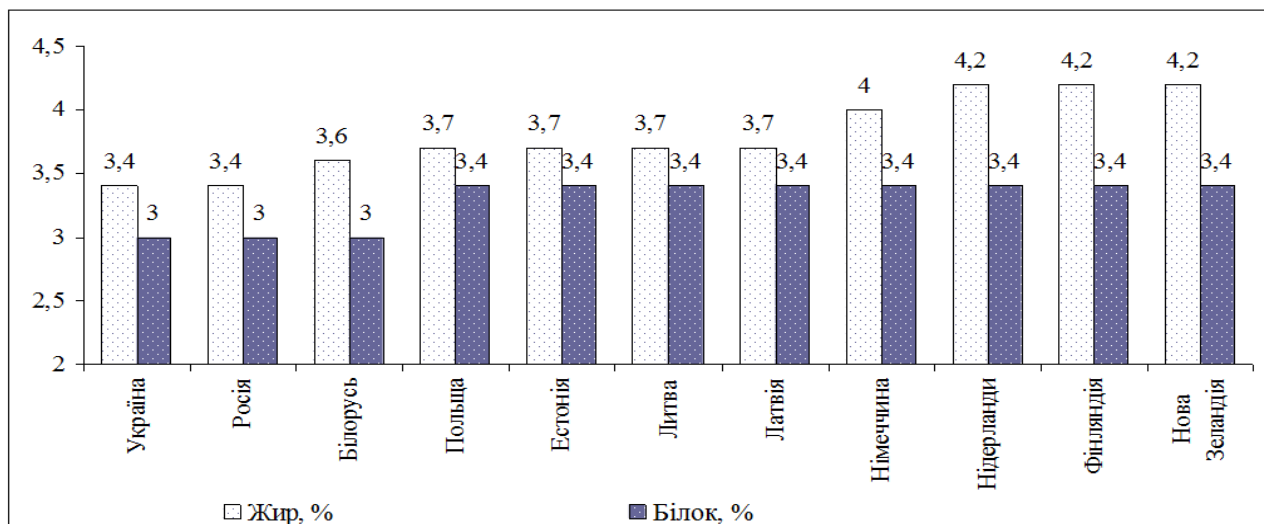

Рис. 2. Базисні показники молока у країнах світу

Джерело: [http://old.milkua.info/uk/avgmilkprices/].

7. Середньомісячні ціни на молоко у країнах світу за базисними в Україні показниками, грн/т*

Рік	Місяць	Україна	Росія	Польща	Естонія	Литва	Латвія	Німеччина	Нідерланди	Фінляндія	Нова Зеландія
2011	Квітень	2686	4041	3858	3757	4220	3581	4261	4025	4322	3707
	Березень	2768	4327	3671	3779	4066	3387	4100	3891	3970	3478
2012	Червень	3060	3150	2598	2756	2029	2472	2694	2375	3359	2273
	Травень	3186	3500	2306	2926	2115	2707	2823	2481	3302	2459
2013	Серпень	3619	3737	3264	3486	2778	3158	3550	3679	3979	3470
	Липень	3577	3669	3092	3467	2691	3090	3428	3377	3714	3236
2014	Жовтень	4037	6290	5791	4991	3854	4560	6743	8126	8805	6576
	Вересень	4007	6529	5850	4946	3807	4594	4593	8286	8842	6996
2015	Грудень	4147	5754	6872	5710	4716	5549	7419	6605	9265	5285
	Листопад	4094	6642	6575	5629	4553	5292	7405	7186	9437	5109
2016	Лютий	5492	11208	5431	9006	8176	6404	7543	9753	9641	6781
	Січень	5458	10078	5396	8233	7408	5903	6956	8986	8675	6473

Джерело: [http://old.milkua.info/uk/avgmilkprices/].

Дані табл. 7 показують, що в березні-квітні 2011 р. найнижчі ціни на молоко серед аналізованих країн були в Україні. У Росії у березні, а у Фінляндії у квітні ціни на сире молоко були вищими за українські у 1,6 раза. У травні-червні 2012 р. порівняно з Литвою ціна на молоко в Україні була вищою у 1,5 раза, у серпні-липні 2013 р. - у 1,3, а у жовтні-вересні 2014 р. - у 1,1 раза. Найнижчими ціни на сире молоко в Україні були також у листопаді-грудні 2015 р. Порівняно з найвищими цінами, що у цей період були у Фінляндії, в Україні вони були нижчими у 2,3 і 2,2 раза відповідно. У січні-лютому 2016 р. російські ціни на молоко перевищували українські у 1,8 і 2,0 раза відповідно.

Висновки. У 2016 р. розмах варіації між *max* і *min* самозабезпечення молоком у регіо-

нах України становив 1,9 раза. Переробними підприємствами закуплено порівняно з 2006 р. молока на 33,8 % менше. У структурі реалізації молока частка сільськогосподарських підприємств становила 67,7 %, а господарств населення - 32,3 %. Порівно з 2006 р. у сільськогосподарських підприємствах частка молока збільшилася на 35,1 в.п., а господарств населення зменшилася на 28,2 в.п. Із підвищенням товарності молока від 39,1 до 92,8 %, обсягів реалізації від 46,5 до 1642,8 т, рентабельність виробництва у сільськогосподарських підприємствах зростає на 30,8 в.п., а прибутку - на 1454 тис. грн.

При підвищенні середньої закупівельної ціни на молоко за 2006-2016 рр. у 5,1 раза, в еквіваленті до дол. США ціна збільшилася на 2,1 %. Середні закупівельні ціни на моло-

ко від господарств населення у 2006 р. сягали 71,1 %, а в 2016 р. 66,9 % ціни молока від сільськогосподарських підприємств. Підвищення середніх закупівельних цін на молоко значною мірою пов'язано зі змінами структури якісних показників реалізованої продукції, збільшенням частки молока екстра і вищого ґатунку у сільськогосподарських підприємствах від 18,8 у 2006 р. до 51,3 % у 2016 р. Однак за вмістом жиру і білка молоко українських товаровиробників відчутно гірше за показники провідних країн світу. Середньомісячні закупівельні ціни на молоко за базисними в Україні показниками у літньо-осінній період 2012-2014 рр. були вищими, ніж у Литві, а у зимовий період 2016 р. - вищими, ніж у Польщі.

Криза у молочній галузі спонукала виробників молочної продукції до згуртованості. Консолідація між виробниками молока і переробниками відбувається переважно на за-

садах договірних відносин. При об'єднанні товаровиробників у пули і створенні молочарських кооперативів для гуртового збуту молока молокозаводи надають їм охолоджувачі молока, беруть на себе витрати за облаштування молокоприймальних пунктів. Таке співробітництво дає можливість цілеспрямовано формувати й поставляти на переробку великі обсяги якісної молочної сировини.

На вищому рівні кооперації прибуток від реалізації готової молокопродукції пропорційно розподіляється між переробниками і виробниками молока. Кожен з них має свою частку від кінцевих результатів виробництва. За цим принципом поставляється молоко з ТОВ «Кишенці» і «Дзензелівське» (Черкаська обл.) на Тернопільський молокозавод. Отже, відносини між консолідованими товаровиробниками молочної галузі потребують подальшого наукового обґрунтування.

Список бібліографічних посилань

1. Аналіз поточної кон'юнктури і прогноз ринків тваринницької продукції в Україні / Шпичак О. М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 304 с.
2. Аксьонова О. В. Формування сировинної бази у молокопродуктивній галузі: регіональний аспект. *Вісник ЖНАЕУ*. 2010. № 1. С. 209-217.
3. Аранчій В. І., Дрогань-Писаренко Л. О., Рудич А. І. Аналітична оцінка та екстраполяція функціонування ринку молокопродукції. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 20. С. 14-22.
4. Гамма Т. М. Забезпечення продовольчої безпеки на ринку молока та молочної продукції. URL : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/376> (дата звернення: 22.03.2018).
5. Гурська І. С. Розвиток регіонального ринку молока і молочної продукції. URL : <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/viewFile/238/217> (дата звернення: 22.03.2018).
6. Демчук О. М. Вплив факторів мікросередовища ринку молока на діяльність аграрних підприємств. *Зб. наук. праць Таврійського державного агротехнологічного університету*. 2015. № 1(29). С. 207-215.
7. Іванова Л. С. Організаційно-економічні засади виробництва молока в Україні. *Економіка та управління АПК*. 2013. Вип. 11(106). С. 154-159.
8. Козак К. Б. Пріоритетні сфери й механізми забезпечення продовольчої безпеки регіонів. *Економіка харчової промисловості*. 2014. № 4(24). С. 3-9.
9. Тивончук С. В., Тивончук Я. О., Павлоцька Т. П. Розвиток ринку виробництва молока в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Економіка АПК*. 2017. № 4. С. 25-31.
10. Шклярчук Ю. Є. Сучасний стан та тенденції виробництва і переробки молока в Україні та Вінницькій області. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5899> (дата звернення 22.03.2018).

References

1. Spyhak, O.M., Bodnar, O.V., Pashko, S.O., Didenko, N.I., Klimenko, M.V., Kopytets, N.H., et al. (2017). *Analiz potочноy konunktury i prohnaz rynkiv tvarynyzkoj produkcyi v Ukraini* [Analysis of current conjuncture and prognosis of markets of livestock products in Ukraine]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
2. Aksonova, O.V. (2010). Formuvannya syrovynnoi bazy u molokoproduktyvniy haluzi [Forming of raw base in milk to dairy sector: regional aspect]. *Visnyk ZNAEU*, 1, pp. 209-217 [In Ukrainian].
3. Aranchiy, V.I., Drohan-Pysarenko, L.O., & Rudich, A.I. (2014). Analitichna ozinka ta ekstrapolazia funkcionuvannya rynku molokoprodukcyi [Analytical appraisal and extrapolation of dairy market function]. *Ekonomichnyy analiz*, 20, pp. 14-22 [In Ukrainian].
4. Gamma, T.M. (2013). Zabezpechennya prodovolhoi bezpeky na rynku moloka ta molohnoi produkcyi [Providing of food security at dairy market]. Retrieved from: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/376> [In Ukrainian].
5. Hurska, I.S. (n.d.). Rozvytok regionalnoho rynku moloka i molohnoi produkcyi [Development of regional milk and dairy market]. Retrieved from: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/viewFile/238/217> [In Ukrainian].
6. Demchuk, O.M. (2015). Vplyv factoriv mikroseredovyscha rynku moloka na diynnist ahrarnykh pidpryemstv [Influence of macro environment factors of dairy market to agrarian enterprises activities]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriyskoho agrotekhnologichnogo universytetu*, 1 (29), pp. 207-215 [In Ukrainian].
7. Ivanova, L.S. (2013). Organizatsiyno-ekonomichni zasady vyrobnytva moloka v Ukraini [Organization and economical principles of milk production in Ukraine]. *Ekonomika i manedzhment APK*, 11 (106), pp. 154-159 [In Ukrainian].
8. Kozak, K.B. (2014). Prioritetni sfery i mekhanizmy zabezpechennja prodovolhoi bezpeky regioniv [Priority spheres and mechanisms of regional food security providing]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, 4 (24), pp. 3-9 [In Ukrainian].
9. Tivonchuk, S.V., Tivonchuk, Ya.O., & Pavlocka, T.P. (2017). Rozvitok rynku vyrobnytva moloka v Ukraini v konteksti evrointegratsiynykh prozesiv [Development of dairy market in Ukraine in the context of European integration processes]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 25-31 [In Ukrainian].
10. Shklyaruk, Yu.E. (2017). Suchasniy stan ta tendenzii vyrobnytva i pererobky moloka v Ukraini ta Winnitskiy oblasti [Current state and tendencies of milk production and processing in Ukraine and Vinnytsia region]. *Efektivna ekonomika*, 11. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5899> [In Ukrainian].

The purpose of the article is to carry out a comparative analysis of the production of self-provision of Ukrainian regions with milk, the dynamics of milk purchase and the impact of sales volumes, quality, and prices on its production efficiency.

Research methods. In the research process the following scientific methods have been used: statistical for determination of the particles in aggregate indicators; graphical for classification of regions by the level of self-provision of milk, as well as display dynamics of the milk flow to processing enterprises; grouping for determination of the impact of sales volume and marketing level on the efficiency of milk production; comparative analysis for analysis of average purchasing prices and purchasing prices for milk of different quality in dynamics.

Research results. There have been established regions with high, sufficient, and low level of self-provision of milk, changes in the structure of milk supply form of agricultural enterprises and private households to dairy factories. An impact of sales volumes and marketing level of milk in agricultural enterprises on its production efficiency has been substantiated. The average purchasing prices for milk from agricultural enterprises and private households, the dependence of the milk price on its quality, the basic indicators of milk and the level of average milk purchasing prices in the world's countries by its basis indicators in Ukraine have been analyzed.

Elements of scientific novelty. The changes in the structure of production and supply of milk for the processing of agricultural enterprises and private households have been revealed. It has been found that the average monthly prices for milk in Ukraine according to domestic basic indicators are higher in some periods than in other countries of the world.

Practical significance. There have been identified regions where the state authorities and local self-government entities need to pay attention to create conditions for solving the problems of self-provision of milk. It has been proved that the efficiency of milk in agricultural enterprises depends on the production scale, volumes of supplies to dairy factories and the quality of sold products. Tabl.: 7. Figs.: 2. Refs.: 10.

Keywords: milk; production; distribution; self-provision; supply; sales volume; price; quality; efficiency.

Rossokha Volodymyr Vasyliovych - doctor of economic sciences, professor, chief research fellow of the department of organization of management, public management and administration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: rossokha@ukr.net

Petrychenko Oleksandr Anatoliiovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of analysis and statistics, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna st., Vinnytsya)

E-mail: petruchenko_o_a@ukr.net

Россоха В.В., Петриченко А.А. Производство и распределение молока по объемам и качественными и ценовыми характеристиками

Цель статьи - провести сравнительный анализ производства и самообеспечения молоком регионов Украины, динамики закупки молока и влияния объемов реализации, качества и закупочных цен на эффективность его производства.

Методика исследования. В процессе исследования использованы такие методы: статистический - для определения долей в совокупности, графический метод - для распределения регионов по уровню самообеспеченности молоком, рядов динамики - для поступления молока на перерабатывающие предприятия, группировки - для определения влияния объемов реализации и уровня товарности на эффективность производства молока, сравнительного анализа - для средних закупочных цен и закупочных цен за сортами молока в динамике.

Результаты исследования. Установлено регионы с высоким, достаточным и низким уровнем самообеспечения молоком, изменения в структуре поступления молока на молокозаводы сельскохозяйственных предприятий и хозяйств населения. Обосновано влияние объемов реализации и уровня товарности молока в сельскохозяйственных предприятиях на эффективность его производства. Проанализированы средние закупочные цены на молоко от сельхозпредприятий и хозяйств населения, зависимость цены на молоко от его сорта, базисные показатели молока и уровень среднемесячных закупочных цен на молоко в странах мира за его базисными показателями в Украине.

Элементы научной новизны. Выявлено изменения в структуре производства и поставки молока на переработку сельскохозяйственных предприятий и хозяйств населения. Выяснено, что среднемесячные цены на молоко в Украине по отечественным базисным показателям в отдельные периоды выше, чем в других странах мира.

Практическая значимость. Обозначено регионы, где органам государственной власти и местного самоуправления необходимо уделить внимание созданию условий для решения проблемы самообеспечения молоком. Доказано, что эффективность молока в сельскохозяйственных предприятиях зависит от масштаба производства, объемов поставок на молокозаводы и качества реализуемой продукции. Табл.: 7. Илл.: 2. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: молоко; производство; распределение; самообеспечение; поставка; объем реализации; цена; качество; эффективность.

Россоха Владимир Васильевич - доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела организации менеджмента, публичного управления и администрирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: rossokha@ukr.net

Петриченко Александр Анатольевич - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры анализа и статистики, Винницкий национальный аграрный университет (г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: petruchenko_o_a@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 21.06.2018 р.

Фахове рецензування: 17.07.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Россоха В. В., Петриченко О. А. Виробництво і розподіл молока за обсягами та якісними і ціновими характеристиками. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 27 – 36.

В.С. БОНДАР, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
А.В. ФУРСА, кандидат економічних наук, доцент

Бурякоцукрова галузь України в умовах нестабільності світового ринку цукру

Мета статті - обґрунтувати стратегічні напрями, індикатори розвитку і конкретні заходи щодо високоефективного функціонування бурякоцукрової галузі України в умовах лібералізації цукрового ринку й загострення конкуренції на період до 2025 р.

Методика дослідження. Використано такі методи дослідження: системного аналізу - при визначенні тенденцій розвитку світового ринку цукру; рядів динаміки виробництва та споживання цукру за 2003-2016 рр.; експертних оцінок профіциту цукру на 2017/18 МР; статистичний - для комп'ютерної обробки даних про обсяги виробництва цукрових буряків і цукру в Україні та по областях; прогнозування потенційних можливостей розвитку бурякоцукрового виробництва на період до 2025 р.

Результати дослідження. Проаналізовано сучасні тенденції й суперечності світового та внутрішнього ринків цукру. Встановлено, що вони відзначаються значною нестабільністю і швидкими змінами цінової кон'юнктури. З'ясовано, що причинами є часті аномалії погодних умов, а також перехід країн ЄС до вільного цукрового ринку, що відчутно посилює конкуренцію за ринки збуту. Якщо 2015/16 і 2016/17 МР характеризувалися дефіцитом цукру, то 2017/18 МР - профіцитом майже 5 млн т, що викликало значне зниження індексів цін практично у 2 рази. Зазначено відставання ряду показників у галузі буряківництва України від показників світового рівня. У сучасних умовах запропоновано заходи щодо оптимізації та стабілізації цукробурякової галузі України, зокрема: адаптація до складних ринкових умов, гармонізація нормативно-правової бази до світових зразків, модернізація цукрових заводів, диверсифікація галузі на виробництві не тільки цукру, а й біоетанолу, біогазу, електроенергії, комбікормів та іншої продукції. Обґрунтовано висновок про те, що в умовах нестабільності світового ринку в бурякоцукровому підкомплексі України має бути завершено модернізацію переробних підприємств, а також адаптовано нормативно-правову базу відповідно до західноєвропейських стандартів.

Елементи наукової новизни. Запропоновано концептуальні засади і конкретні заходи зі стабілізації й гармонізації розвитку бурякоцукрової галузі України, обґрунтовано індикатори її розвитку на період до 2025 р.

Практична значущість. Виявлено реальний стан та можливості перспективного розвитку бурякоцукрового підкомплексу, що базуються на нарощуванні масштабів виробництва, підвищенні урожайності, вирішенні проблем підвищення ефективності його функціонування. Табл.: 1. Рис.: 6. Бібліогр.: 12.

Ключові слова: бурякоцукрова галузь; економічна конкуренція; світовий ринок; ринок цукру; динаміка виробництва і споживання; врожайність; цінова кон'юнктура.

Бондар Володимир Сергійович - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії досліджень з економіки, маркетингу та планування, Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН (м. Київ, вул. Клінічна, 25)
E-mail: fursa_61@ukr.net

Фурса Анатолій Васильович - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансової політики і страхування, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)
E-mail: fursa_61@ukr.net

Постановка проблеми. Світовий цукровий ринок традиційно відзначається нестабільністю. На ньому лише за останні 17 років, від 2000 до 2017 р., відбулось принаймні сім різких змін у обсягах виробництва цукру і його споживанні. Дефіцит цукру, як правило, змінювався на його профіцит і навпаки. Відповідно змінювалась і цінова кон'юнктура. Особливо це було відчутним у 2015/16, 2016/17 МР, коли за значної неста-

чі цукру в обсязі відповідно -5,4 і -6,5 млн т у 2017/18 МР швидко одержано його надлишок. За даними компанії Green Pool, цей надлишок прогнозувався на рівні 9,8 млн т; а світове виробництво - на рівні 193,05 млн т; за оцінками МСГ США мало бути вироблено 185 млн т, а споживання залишиться на рівні 174 млн т. За останніми даними, фактичний надлишок цукру становитиме 5,15 млн т. Світові ціни на цукор, які у 2010-2012 рр. утримувалися на рівні 617-722 дол. США, наприкінці 2015 р. знизилися до 221 дол. США, на початку 2017 р. підвищилися до

507 дол. США, а далі знову зменшилися до 330 дол. США. Головною причиною цього стали вкрай посушливі умови в основних країнах-виробниках цукру у 2015 і 2016 рр., таких як Бразилія, Індія, Китай, Таїланд, Австралія і ЄС, та сприятливі умови для виробництва у 2017/18 МР.

З 1 жовтня 2017 р. до погодного фактора нестабільності ринку додався ще один - лібералізація цукрового ринку у країнах ЄС, за умовами якої в ЄС скасовано важливі державні механізми регуляції ринку, такі як квота національного виробництва цукру в обсязі 13,5 млн т, ізоглюкози - 720 тис. т, експортна квота - 1,374 млн т, мінімальна ціна на буряки - 26,29 євро/т. Залишена лише схема загального субсидування виробників, імпортує мито і тарифи - 339 євро/т для цукру-сирцю і 419 євро/т для білого цукру. Введено систему преференцій для імпорту з низки країн та систему угод про вільну торгівлю з іншими країнами. Уже у 2017/18 МР країни ЄС зможуть поставити на експорт близько 3 млн т цукру, що складе неабияку конкуренцію для цукровиків України, які відчутно стабілізували власне виробництво і у 2016/17 МР успішно дебютували на світовому ринку цукру, експортувавши понад 768 тис. т у країни Азії, Африки та Європи.

За даних обставин для бурякоцукрової галузі України важливо й далі поступово збільшувати власне виробництво, поліпшувати якість продукції, її конкурентоспроможність, сегмент на світовому ринку і навчитися виживати в умовах посилення економічної конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки в Україні практично відсутні фундаментальні дослідження і публікації з проблем цукрового ринку, які б були тотожними науковим працям перехідного до ринку періоду таких авторів, як О.С. Заєць [4, 5], М.Ю. Коденська [6], В.Я. Месель-Веселяк [7], С.А. Стасіневич [10] та ін. Здебільшого публікуються статті, статистичні зведення щодо виробництва і споживання цукру, рівня цін, обсягів експорту, імпорту і т.п.

Значний інтерес становлять матеріали міжнародного конгресу виробників і переробників буряків цукрових, який відбувся 1 березня 2018 р. у м. Бровари Київської області, розміщені в Інтернеті на сайті НАЦУ «Укрцукор».

Аналіз зазначених та наукових публікацій із даної проблеми у 2017-2018 рр. свідчить про те, що їх автори в основному правильно визначають тенденції світового і внутрішнього ринків цукру в умовах посилення економічної конкуренції й лібералізації ринку [1, 3], дають ділові рекомендації щодо реструктуризації бурякоцукрової галузі України, гармонізації її розвитку щодо принципів і вимог європейського рівня. Однак окремі автори прогнозують зробити крок назад, закликають до екстенсивного шляху розвитку галузі, розширення посівних площ під буряками цукровими від 330-340 до 700 тис. га [9, с. 5], з тим, щоб водночас вирішити проблему експорту цукру, ігноруючи при цьому можливості вітчизняних переробних підприємств, неможливість збуту надлишків цукру в обсязі близько 3 млн т при значних рівнях волатильності світових і внутрішніх цін на цукор.

Бурякоцукрова галузь України відчутно набуває ознак стабільного розвитку і поступово, хоч і повільно, рухається вперед. Так, за 2011-2015 рр. урожайність буряків цукрових в Україні становила 41,1 т/га проти 30,0 т у період попередніх 2006-2010 рр.; виробництво цукру в розрахунку на 1 га посіву збільшилося від 3,46 до 5,27 т/га, а у 2016 і 2017 рр. урожайність сягала відповідно 48,2 і 47,5 т/га, виробництво цукру в розрахунку на 1 га посіву 6,97 і 6,47 т/га. У 2016/17 МР Україна експортувала 768 тис. т цукру і планує надалі продовжити експорт.

Якщо декілька років тому українські цукрові заводи випускали близько 9% цукру першої категорії, то у 2017/18 МР - 21%. Цей показник впевнено зростає паралельно із темпами реконструкції переробних потужностей на багатьох переробних підприємствах та ростом інвестицій. Все ж таки бурякоцукрова галузь України поки що не відповідає вимогам європейського рівня і навіть рівня цукробурякового виробництва сусідніх держав - Російської Федерації, Білорусі, Польщі. Однак за умови подальшої оптимізації, реструктуризації і диверсифікації виробництва має всі можливості посісти гідне місце на світовому ринку цукру.

Мета статті - обґрунтувати стратегічні напрями, індикатори розвитку і конкретні заходи щодо високоефективного функціонування бурякоцукрової галузі України в умовах лібералізації цукрового ринку й загострення конкуренції на період до 2025 р.

Виклад основних результатів дослідження. Обсяги виробництва, споживання і цінова кон'юнктура світового ринку цукру.

Аналіз динаміки обсягів світового виробництва і споживання цукру з 2000/01 по 2017/18 МР свідчить про невинне покращання цих показників у часі і постійне їх коливання. Так, обсяги виробництва цукру у світі у 2000/01 МР становили 131,5 млн т, а вже у сезон 2002/03 МР збільшилися до 149,5 млн т; у 2004/05 МР знизилися до 139 млн т, у 2007/08 МР знову підвищилися - до 169 млн т, надалі, у 2009/10 МР сягнули позначки 158,8 млн т, досягли рекордного значення 179,6 млн т у 2012/13 МР; значно зменшились у 2015/16 і 2016/17 МР до 165,9 млн т; у 2017/18 МР прогнозується до

190 млн т. При рівні споживання у 2017/18 МР в обсязі за прогнозом 178 млн т очікується значний профіцит продукту і значне зниження цін (рис. 1).

Крива динаміки обсягів споживання цукру виглядає на графіку стабільною, рівномірно зростаючою. Так, за період з 2000/01 по 2017/18 МР споживання цукру у світі збільшилося від 134 до 178 млн т, у середньому по 2,53 млн т у рік. За попередніми даними, у 2017/18 МР у провідних країнах, що виробляють цукор, буде випущено його в таких обсягах, млн т: Бразилія - 38; Індія - 27,7; країни ЄС - 19; Таїланд - 12; Китай - 10,3; США - 7,8; Пакистан - 7,6; Росія - 6,4; Мексика - 6; Австрія - 4,8.

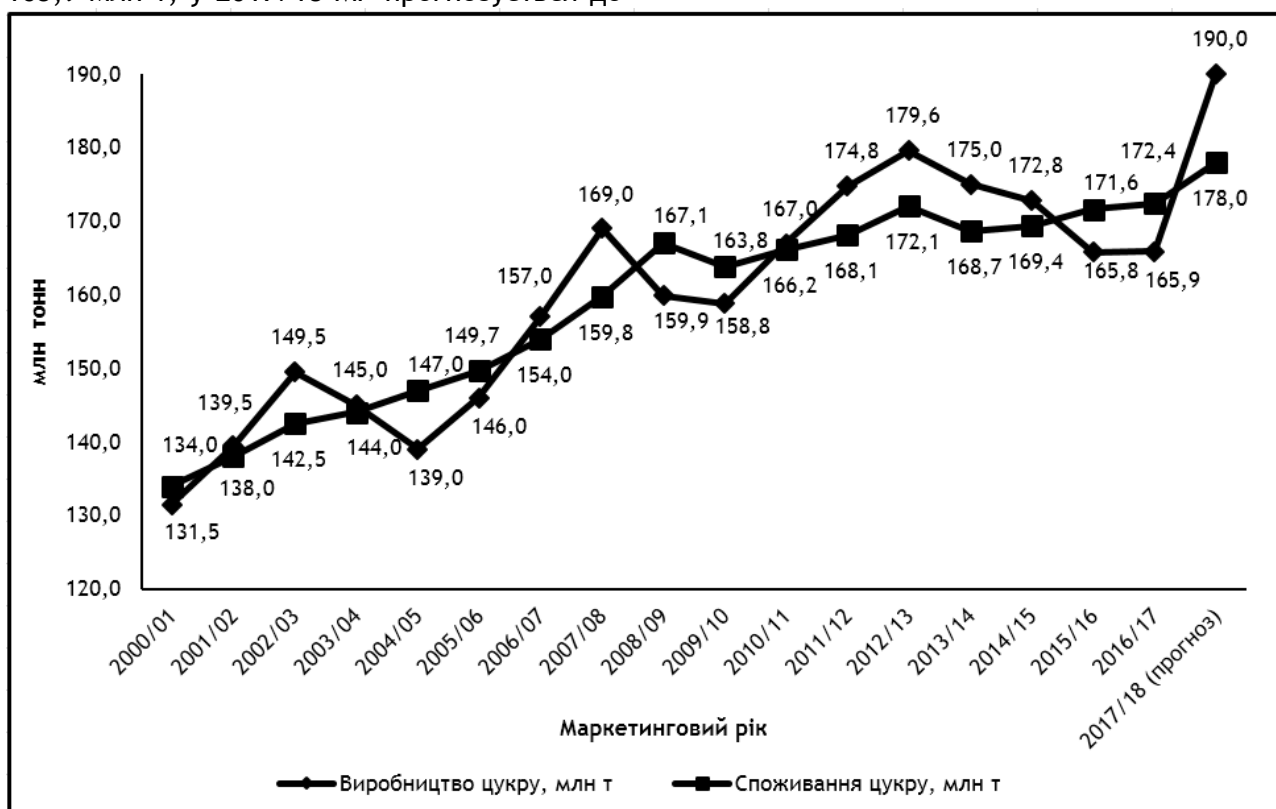

Рис. 1. Динаміка виробництва і споживання цукру у світі у період з 2000/01 по 2017/18 МР

Джерело: [8].

За даних умов світовий експорт цукру передбачено експертами на рівні рекордного показника 59 млн т. У зв'язку з відчутними надлишками цукру на ринку відбуваються значні зміни його ціни в основному в бік зниження і нестабільності (рис. 2).

Істотні відхилення в обсягах виробництва цукру впливають на індекси споживчих цін, які постійно відслідковує продовольча і

сільськогосподарська організація ООН (FAO) - рис. 3.

За базовий рівень ціни 100 взято реальні ціни, що були незмінними упродовж 2002, 2003 і 2004 рр. Як показує крива індексів цін на цукор, у 2010/11 МР вони підвищилися у 3,7 раза порівняно з базою за 2002-2004 рр. Наприкінці 2017 р. були вищі у 2 рази відносно базового рівня. Тобто світовий ринок цукру має нестабільну цінову кон'юнктуру.

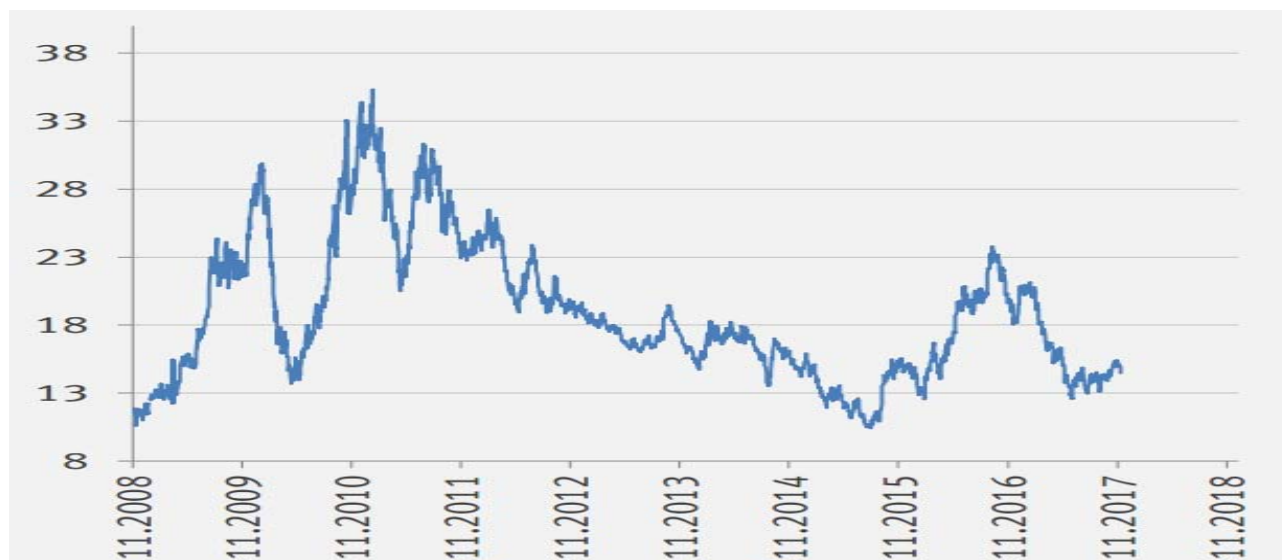

Рис. 2. Динаміка цін на цукор на СМЕ, центів за фунт (1 фунт = 453,1 грн)

Джерело: [8].

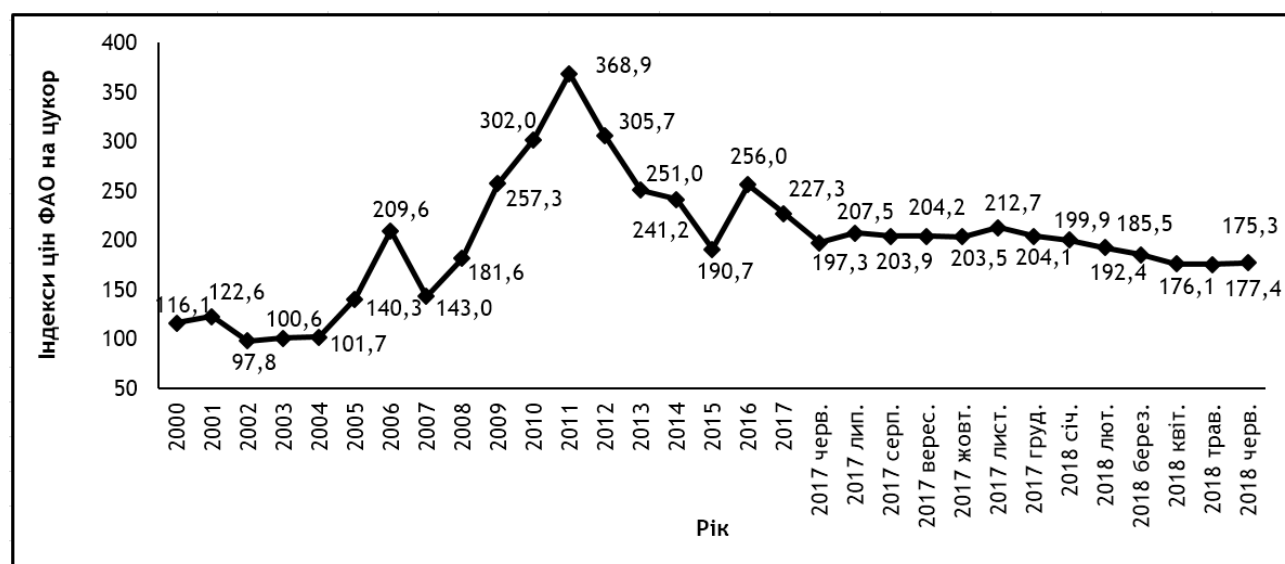

Рис. 3. Індекс цін ФАО на цукор за період 2000-2017 рр.

Джерело: [11].

Аналіз розмірів посівних площ, урожайності та валових зборів основних цукровмісних культур - буряків цукрових і тростини цукрової за період 2003-2016 рр. свідчить про значні переваги виробництва цукросировини з тростини. Так, у 2016 р. площа, з якої зібрано врожай тростини, дорівнювала 26,77 млн га проти 20,55 млн га у 2003 р. Площа під буряками цукровими знизилася відповідно від 5,67 до 4,56 млн га, тобто на 1,11 млн га. Валові збори тростини в 2016 р. становили 1890,7 проти 1371,9 млн т у 2003 р., буряків цукрових відповідно 277,2 у 2016 р. проти 232,7 млн т у 2003 р. [12].

Різні країни по-різному регулюють своє цукрове виробництво. США, наприклад, де-

що зменшили посівні площі під буряками цукровими від 545,4 до 455,8 тис. га при стабілізації врожайності на рівні понад 60 т/га; площі під тростиною зменшили від 401,6 до 370,5 тис. га при стабільній урожайності на рівні майже 80 т/га, а нестачу цукру в обсязі 2,4 млн т імпортують із Мексики. Рівень виробництва цукру в США у 2017/18 МР очікується 7,8 млн т, споживання - 10,2 млн т.

Важливою є стратегія організації цукрового виробництва в Бразилії, яка за останнє десятиліття стала світовим лідером його виробництва й експорту. По-перше, країна за 13 років розширила площі під цукровою тростиною від 5,37 у 2003 р. до 10,23 млн га

у 2016 р., виробництво цукросировини - відповідно від 396,0 до 768,7 млн т за вже стабільною врожайністю на рівні 75 т/га $\pm 0,01-6,2\%$. По-друге, Бразилія велику кількість сировини переробляє на біоетанол, який також експортує за кордон і контролює співвідношення між обсягами його виготовлення залежно від світової ціни на нафту - при зниженні ціни збільшує виробництво цукру і навпаки, при підвищенні - біоетанолу.

Прикладом зразкового ведення цукробурякового виробництва є Німеччина і Франція. Основними його особливостями є оптимальні обсяги, стабільність і високі показники. Так, Німеччина за багато років дещо зменшила свої посівні площі від 445,6 до 334,5 тис. га, збільшила врожайність від 53,2 до 76,2 т/га, валові збори - від 23,7 до 25,5 млн т. Франція упродовж тривалого часу має посівну площу під буряками цукровими на рівні 400 тис. га $\pm 1,58-7,0\%$, валові збори зросли від 29,3 в 2003 р. до 33,8 млн т у 2016 р. за приросту врожайності за цей період від 73,4 до 83,9 т/га [12]. До речі, такий показник урожайності буряків цукрових набагато вищий за рівень урожайності тростини, а за собівартістю одиниці продукції значно нижчий. Цей факт чітко вказує на неможливість повного виведення буряків цукрових з культури і заміни його тростиною. Це тим більше не можна здійснювати в умовах ринкової нестабільності, за яких щорічні розміри посівних площ під буряками цукровими легше регулювати, ніж під багаторічною тростиною.

Слід звернути увагу на прогрес цукрового виробництва в Індії, яка довела площі під плантаціями тростини до 5 млн га, виробляє 348 млн т цукросировини при врожайності 70,4 т/га, виробництво цукру - до 27,7 млн т; у Китаї, який швидко підвищив урожайність буряків цукрових від 24,9 до 59,7 т/га і тростини, - до 73,5 т/га, а також таких країн, як Таїланд, Пакистан. Щодо Росії, то вона значно збільшила обсяги виробництва цукросировини від 19,4 до 51,4 млн т і виробництво цукру до 6,4 млн т за рахунок розширення посівних площ при невисоких рівнях урожайності - 37-47 т/га [12].

Коротка характеристика сучасного стану бурякоцукрової галузі України. На відміну від сталого стану бурякоцукрових галузей основних країн-виробників цукру з

буряків цукрових дана галузь України все ще перебуває у стані мінливості й важкого виходу із затяжної кризи, викликаной непередуманими методами приватизації переробних потужностей і земельних трансформацій, внаслідок чого держава не тільки втратила провідні експортні можливості, а й на початку нульових років стала імпортером цукру. І лише з 2010 р. почала більш-менш впевнено збільшувати виробництво, оптимізувати основні показники розвитку, хоч ознаки нестабільності все ще виявляються, особливо в щорічних коливаннях розмірів посівних площ, обсягів виробництва цукру і рівня цін.

Позитивними явищами є відхід від екстенсивного розвитку галузі, концентрації виробництва, підвищення рівня врожайності, цукристості, виробництва цукру і поліпшення його якості. Надзвичайно важливим є вихід на світовий ринок цукру і посилення обсягів і темпів експорту цукру. За результатами 2017 р. Україна посіла 9-те місце за експортом цукру. Результати розвитку бурякоцукрового виробництва за роки незалежності показано на графіках і діаграмах, розміщених нижче.

Зокрема, показники динаміки посівних площ під буряками цукровими і рівень урожайності знаходяться у «дзеркальному» відображенні один до одного. Так, зниження розмірів посівної площі обов'язково призводить (поряд з іншими факторами) до підвищення рівня врожайності. Ця закономірність прослідковується і при зіставленні розмірів посівних площ з обсягами виробництва цукру (рис. 4).

Так, в останні два роки (2016 і 2017) при посівних площах відповідно 287,9 і 311,3 тис. га в Україні вироблено найвищі обсяги цукру - 2,01 млн т за останнє 20-річчя.

Згідно з даними Державної служби статистики України у 2017/18 МР в Україні у господарствах усіх категорій виробництво буряків цукрових із зібраної площі 311,3 тис. га становило 14,88 млн т (2016 р. - 14,01 млн т), у тому числі сільськогосподарськими підприємствами вироблено 14227,2 тис. т та господарствами населення 654,4 тис. т [2]. Середня врожайність буряків цукрових сягала 47,5 т/га (у 2016 р. - 48,2 т/га) (рис. 5).

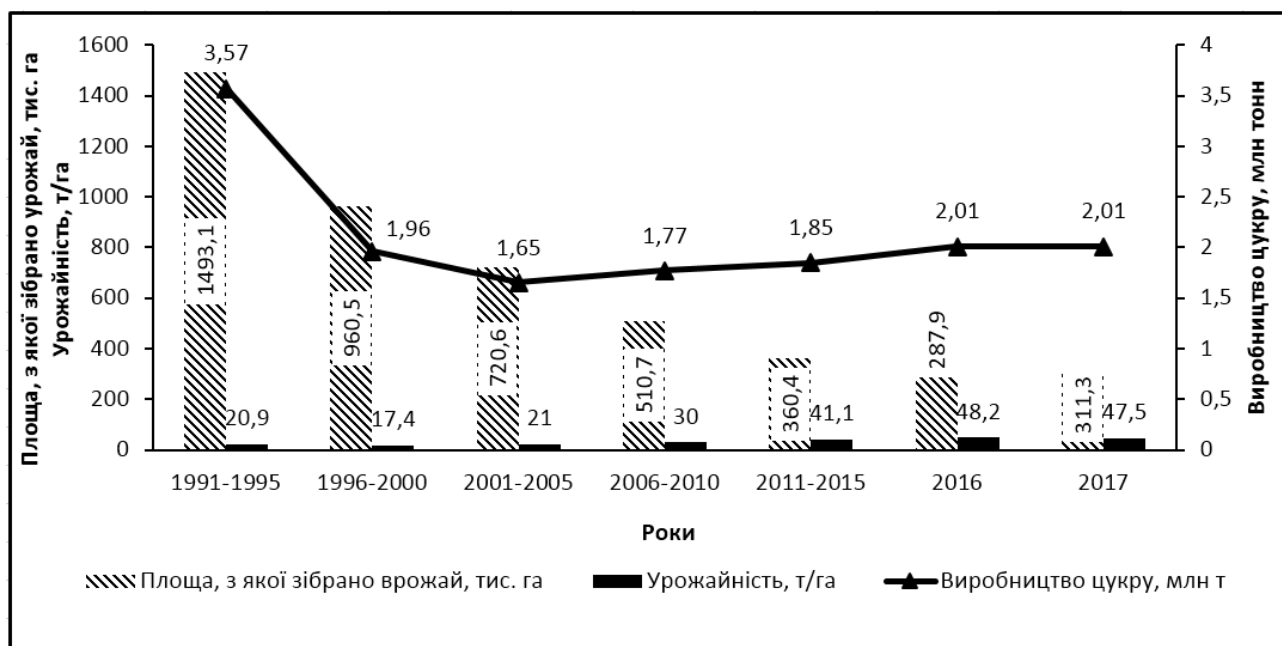

Рис. 4. Динаміка площі, з якої зібрано врожай, рівнів урожайності буряків цукрових та виробництва цукру, 1991-2017 рр.

Джерело: Сформовано за даними [2].

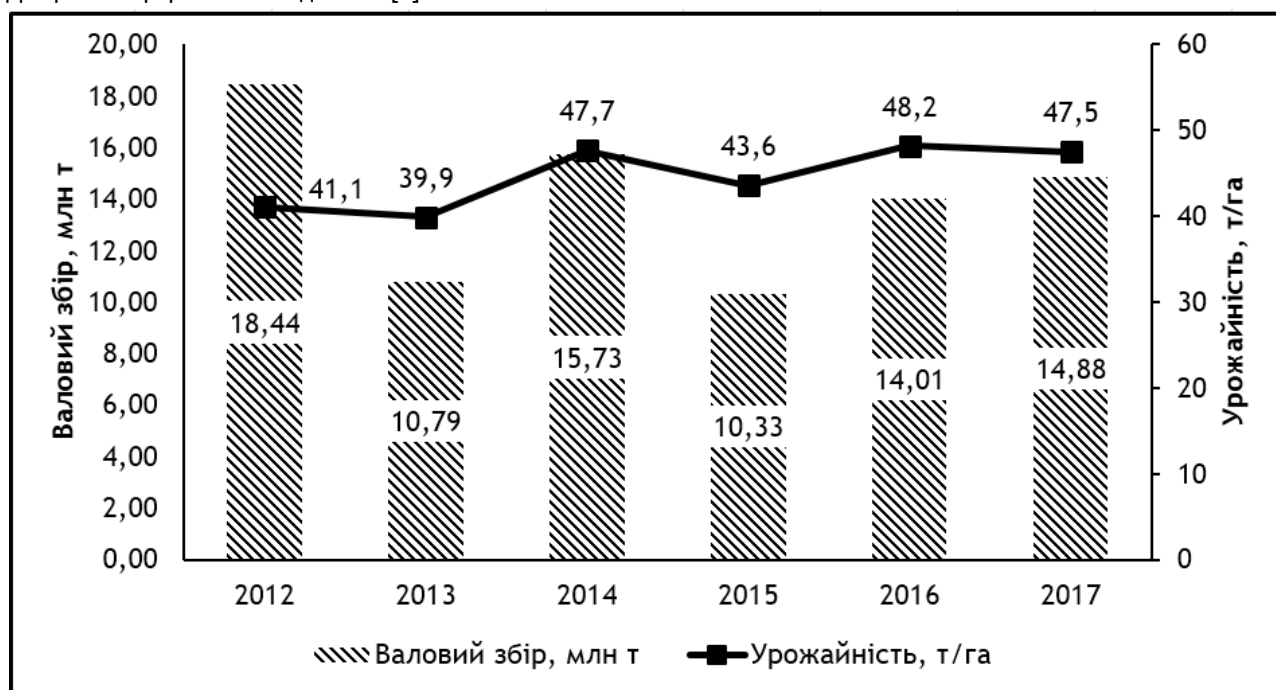

Рис. 5. Динаміка валових зборів та врожайності буряків цукрових, 2012-2017 рр.

Джерело: Сформовано за даними [2].

Навіть враховуючи негативний вплив кліматичних умов, з якими зіштовхнулись аграрії в цьому сезоні, середня врожайність коренеплодів у загальному результаті становить 47,5 т/га, що перевищує середню за останні п'ять років на 5,7%, але є меншою минулорічного показника.

Найбільшими виробниками буряків цукрових і цукру, як і в попередні роки, є Він-

ницька, Хмельницька, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Київська, Черкаська області, середніми - Львівська, Кіровоградська, Рівненська, Волинська і Житомирська (рис. 6). Серед компаній - ТОВ «Фірма Астарт-Київ», яка виробляє 22,5% цукру від загального обсягу в Україні, ТЗОВ «Радехівський цукор» - 21,1, ЗАТ «Укрпромінвест Агро» - 11,7%.

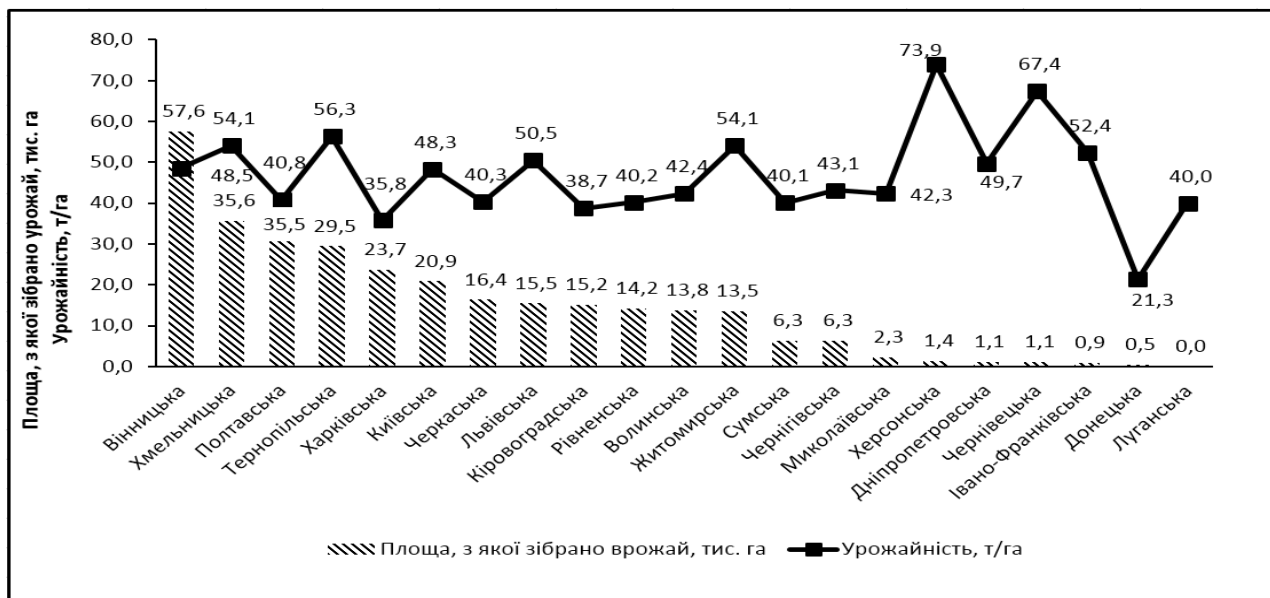

Рис. 6. Зібрана площа та врожайність буряків цукрових в розрізі областей, 2017/2018 МР

Джерело: Сформовано за даними [2].

Отже, стан розвитку бурякоцукрового виробництва в Україні дає змогу зробити такі висновки:

- бурякоцукровий підкомплекс України в основному подолав важку економічну кризу і значною мірою стабілізував виробництво цукросировини і цукру, що дало змогу повністю задовольнити внутрішні потреби і вийти на світовий ринок;

- суб'єкти бурякоцукрового виробництва відчутно поліпшили свої основні виробничі показники: врожайність буряків цукрових, цукристість, вихід цукру на одиницю сировини, його якість, певною мірою ведуть реконструкцію і покращання переробних потужностей, здійснюють диверсифікацію виробництва;

- бурякоцукровий підкомплекс України все ще відстає від світових тенденцій розвинених бурякосійних країн за показниками врожайності, цукристості, якості цукру, собівартості, прибутковості і стабільності;

- в умовах швидких змін і нестабільності світового цукрового ринку і значної волатильності світових цін на цукор бурякоцукровий підкомплекс України має гармонізувати своє виробництво відповідно до західних зразків, оптимізувати виробництво, вжити відповідні організаційно-економічні, технологічні, нормативно-правові та інші заходи, щоб забезпечити стабільний розвиток галузі і посісти гідне місце на світовому ринку цукру.

Індикатори розвитку бурякоцукрового комплексу України до 2025 р., заходи із стабілізації і гармонізації. Виходячи із внутрішніх потреб у цукрі в обсязі близько 1,5 млн т у рік, необхідності перехідних запасів на рівні 200-300 тис. т, експортних можливостей, які залежать не тільки від рівня внутрішнього виробництва, а й від кон'юнктури світового ринку, Україна може досягти на період до 2025 р. таких показників (таблиця).

Потенційні можливості розвитку бурякоцукрового виробництва на період до 2025 р.

Показник	2020 р.	2025 р.
Площа посіву буряків цукрових, тис. га	324	359
Урожайність, т/га	49	54
Валовий збір, тис. т	15450	19386
Загальне виробництво цукру, тис. т	2300	2800
Виробництво цукру в розрахунку на 1 га, т	7,1	7,8
Вихід жому, тис. т	12701	15386
Вихід меляси, тис. т	635	775

Джерело: Власні розрахунки.

У зв'язку з тим, що стабілізація бурякоцукрового виробництва не може мати лінійний характер, можливі відхилення від

зазначених індикаторів в ту чи іншу сторону на 10%. При значних природних катаклізмах і ринкових коливаннях, зокрема, при швид-

кому падінні чи підвищенні світових цін, відхилення можуть бути відчутнішими. Тому цукровиробникам України треба навчитися стабільно вести виробництво і торгівлю цукром навіть за таких нестійких умов. По-перше, проводити постійний моніторинг світового ринку цукру, прогнозувати події на кілька кроків уперед. Залежно від цього регулювати виробництво і збут, зокрема, розміри посівних площ і обсяги експорту. Як правило, до початку чергового маркетингового року вже відомі обсяги виробництва цукру попереднього і цінова кон'юнктура світового ринку. За умови очікуваного перевиробництва «зайву» частину цукросировини можна використати на виготовлення біоетанолу або біогазу, що успішно здійснюють Франція, Німеччина, особливо Бразилія.

Значним фактором стабілізації розвитку галузі є її диверсифікація не тільки на випуску цукру, а й біоетанолу, біогазу, бетаїну, «зеленої» електроенергії, зрідженого CO₂ та іншої продукції. Це не тільки відчутно збільшить кількість робочих днів на цукрових заводах, а й знизить обсяги використання викопних видів палива, покращить економіку, зменшить витрати. А застосування для даних цілей жому і меляси, які планується одержати при переробці цукросировини у 2020-2025 рр., дасть змогу виробити близько 182-228 тис. т біоетанолу і 368-461 млн м³ біогазу в рік.

На жаль, ця можливість в Україні з об'єктивних і суб'єктивних причин використовується недостатньо. Лише деякі заводи – Гнідавський, Узинський, Кожанський, Гайсинський, Радехівський, Теофіпольський, Красилівський та деякі інші змонтували установки з виробництва біоетанолу і біогазу, окремі з вироблення електроенергії, хімічних добавок, водяної пари, комбікормів.

Тому найважливішим заходом щодо стабілізації функціонування бурякоцукрового комплексу України є реконструкція його переробних потужностей з метою комплексної і більш глибокої переробки цукросировини.

Значного реформування потребує сировинна база цукрової промисловості, яка за період ринкових трансформацій зазнала занепаду. Досить зазначити, що замість 6-7 тис. господарств, які вирощували буряки цукрові раніше, у даний час цим займається близько 800 суб'єктів. Практично призупинено виробництво у господарствах населення, швидко знизилось у виробників-фермерів, натомість збільшилось у великих

агрохолдингів, переважно на орендованих, розпайованих землях. Необхідно відмітити, що лише 7 провідних агрофірм України в 2017 р. вирощували буряки цукрові на площі близько 200 тис. га, або 64% загальної площі 311 тис. га. Проблема надзвичайно складна і без введення ринку земель сільськогосподарського призначення позитивно вирішена не буде. Без вільного власника земельної ділянки і володіння продукцією, одержаної на ній, жодна стабілізація ні в бурякоцукровому комплексі, ні в аграрному секторі, ні в державі в цілому не відбудеться.

Тільки за даної умови Україна зможе гармонізувати власне виробництво відповідно до європейських норм і за рівнем урожайності буряків цукрових, за якістю продукції і цінами здатна досягти європейських показників.

Ще є невирішеними такі важливі проблеми, як упровадження інновацій і залучення інвестицій у галузь, введення пільгового кредитування виробників, дотування аграрного сектору загалом, удосконалення маркетингових служб та ін.

Особливої уваги заслуговує поліпшення нормативно-правової бази галузі і приведення її у відповідність до вимог вільного ринку. Обов'язкові квоти виробництва цукру і мінімальні ціни вже є застарілим поглядом. Тому потрібен новий закон «Про цукор і ринок цукру», ряд інших удосконалень, особливо системи договорів, митних платежів і т.п.

Україна має непогані можливості для стійкого і ефективнішого функціонування бурякоцукрового виробництва в умовах посилення конкуренції і нестабільності світового ринку цукру, і вона повинна ними скористатися.

Висновки. 1. На світовому ринку цукру відбулися значні зміни – дефіцит цукру у 2015/16 і 2016/17 МР в обсязі 5,4 і 6,5 млн т у 2017/18 МР раптово змінився на його профіцит в обсязі 5 млн т. Відповідно рівні світових цін знизилися від 600-700 дол. США/т до 350. Посилилася конкуренція за ринки збуту, яка загострилася після 1 жовтня 2017 р. через перехід країн ЄС до вільного ринку цукру – ринок став нестабільним.

2. Бурякоцукровий підкомплекс України у період 2011-2017 рр. відчутно поліпшив свої показники: врожайність буряків цукрових збільшилася від 30 у попередні 2006-2010 рр. до 48,2 і 47,5 т/га відповідно у 2016 і 2017 рр. У 2016/17 МР експортовано в країни Азії, Африки і Європи 768 тис. т цук-

ру. Однак бурякоцукрова галузь все ще знаходиться в зоні нестабільності, ознаками якої є швидкі зміни в розмірах посівних площ по роках, коливання відпускних цін, високий рівень собівартості продукції, загальне відставання від західних зразків.

3. У складних умовах мінливості світового ринку цукру і внутрішніх негативних явищ бурякоцукровий підкомплекс України повинен вжити радикальні заходи щодо своєї стабілізації і високоефективного розвитку -

Список бібліографічних посилань

1. Бондар В. С. Лібералізація ринку цукру в країнах ЄС - як виклик цукровиробникам України. *Цукрові буряки*. 2018. № 1. С. 8-10.
2. Державна служба статистики України. 2018. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25 травня 2018).
3. Загострення конкуренції на ринку цукру / Бондар В. С., Фурса А. В., Гореленко В. І. та ін. *Цукрові буряки*. 2017. № 4. С. 6-9.
4. Заець А. С. Сахарная промышленность в Украине: становление, развитие, реструктуризация. Киев : Наук. думка, 2001. 328 с.
5. Заець О. С. Ринок цукру в Україні: проблеми створення, функціонування та розвитку. Київ : Наук. думка, 1999. 388 с.
6. Коденська М. Ю. Тенденції розвитку і напрями активізації інвестування цукробурякового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. № 2. С. 74-78.
7. Месель-Веселяк В. Я., Ярчук М. М. Організаційно-економічне удосконалення роботи цукробурякового підкомплексу України. *Економіка АПК*. 2013. № 2. С. 3-8.
8. Рынок тропических товаров 16 октября - 8 декабря 2017. URL : <http://bullion.ru/reports/otkritie/week/Tropics.pdf> (дата звернення: 15 грудня 2017).
9. Сінченко В. М., Пиркін В. І. Стратегія розвитку галузі буряківництва в Україні. *Цукрові буряки*. 2018. № 1. С. 4-7.
10. Стасіневич С. Світовий досвід реструктуризації цукробурякової галузі - уроки для України. *Науковий вісник Національного аграрного університету*. 2007. № 110. Ч. 1. С. 79-84.
11. FAO Food Price Index. URL : <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/> (дата звернення: 05 липня 2018).
12. World Data Atlas. World and regional statistics, national data, maps, rankings. URL : <https://knoema.com/atlas> (дата звернення: 20 червня 2018).

оптимізувати обсяги виробництва цукросировини і цукру, завершити модернізацію переробних потужностей, диверсифікувати виробництво не тільки на випуску цукру, а й біоетанолу, біогазу, вироблення електроенергії, хімічних добавок, водяної пари, рідкого вуглекислого газу, комбікормів та твердих видів палива; удосконалити нормативно-правову базу, гармонізувати виробництво відповідно до європейських зразків.

References

1. Bondar, V.S. (2018). Liberalizatsiia rynku tsukru v krainakh YeS - yak vyklyk tsukrovirobnykam Ukrainy [Liberalization of the sugar market in the EU is a challenge for sugar producers in Ukraine]. *Tsukrovi buriaky*, 1, pp. 8-10 [In Ukrainian].
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
3. Bondar, V.S., Fursa, A.V., Horelenko, V.I., et al. (2017). Zahostrennia konkurentsii na rynku tsukru [Aggravation of competition in the sugar market]. *Tsukrovi buriaky*, 4, pp. 6-9 [In Ukrainian].
4. Zayets, A.S. (2001). *Saharnaja promyshlennost v Ukraine : stanovlenie, razvitie, restrukturalizacija* [Sugar industry in Ukraine: formation, development, restructuring]. Kiev: Nauk. dumka [In Russian].
5. Zayets, O.S. (1999). *Rynok tsukru v Ukraini : problemy stvorennia, funktsionuvannia ta rozvytku* [Sugar market in Ukraine: problems of creation, functioning and development]. Kyiv: Nauk. dumka [In Ukrainian].
6. Kodenska, M.Yu. (2010). Tendentsii rozvytku i napriamy aktyvizatsii investuvannia tsukroburiakovoho vyrobnytstva [Trends in development and directions of intensification of investment in sugar-beet production]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 74-78 [In Ukrainian].
7. Mesel-Veseliak, V.Ya., & Yarchuk, M.M. (2013). Orhanyzatsiino-ekonomichne udoskonallennia roboty tsukroburiakovoho pidkompleksu Ukrainy [Organizational and economic improvement of sugar-beet subcomplex of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 3-8 [In Ukrainian].
8. Rynok tropicheskikh tovarov [Market of tropical goods]. (2018). *Open-Broker*. Retrieved from: <http://bullion.ru/reports/otkritie/week/Tropics.pdf> [In Russian].
9. Sinchenko, V.M., & Pyrkin, V.I. (2018). Stratehiia rozvytku haluzi buriakivnytstva v Ukraini [Strategy of the beet industry development in Ukraine]. *Tsukrovi buriaky*, 1, pp. 4-7 [In Ukrainian].
10. Stasinevych, S. (2007). Svitovyi dosvid restrukturyzatsii tsukroburiakovo haluzi - uroky dlia Ukrainy [World experience of restructuring sugar-brewing industry - lessons for Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho ahrarnoho universytetu*, 110, Part 1, pp. 79-84 [In Ukrainian].
11. FAO food price index. (2018). Retrieved from: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/> [In English].
12. World and regional statistics, national data, maps, rankings. *World data atlas*. Retrieved from: <https://knoema.com/atlas> [In English].

Bondar V.S., Fursa A.V. Sugar-beet industry of Ukraine in terms of instability of the world sugar market

The purpose of the article is to substantiate strategic directions, development indicators, and the specific measures for high-performance functioning of the sugar-beet industry of Ukraine in terms of liberalization of the sugar market and intensification of the competition for a period up to 2025.

Research methods. In the research process have been used the following scientific methods: system analysis for determining of trends of the world sugar market; dynamic rows for display production and consumption of sugar in the period between 2003 and 2016; expert estimates of sugar surplus in 2017-18 marketing year; statistical for assessment of production volumes of sugar beets and sugar in Ukraine in general, and in regions in particular; forecasting of potential development opportunities for the sugar beet production for a period up to 2025.

Research results. It has been analyzed the modern tendencies and contradictions of the world and internal markets of sugar, which can be characterized by considerable volatility and sharp changes in price conditions. The identified reasons for aforementioned changes are the frequent abnormalities of the weather conditions, as well as the transition of the EU countries to the free

sugar market, which greatly increased the competition in the market. The research uncovered that 2015-16 and 2016-17 marketing years were characterized by a significant shortage of sugar, however 2017/18 marketing year has shown significant surplus of almost 5 million tons of production, which caused a significant decrease (approximately 2 times) in price indexes. It has been noted the lagging of a number of indicators in the field of beet cultivation in Ukraine in comparison with the world-class indicators. In modern conditions, concrete measures to optimize and stabilize the sugar beet industry of Ukraine should be taken to adapt to the complex market conditions, harmonize the legal framework with world standards, modernize the sugar factories, diversify the industry in the production of not only sugar, but bioethanol, biogas, electricity, fodder and other products. It has been concluded that the sugar beet subcomplex of Ukraine should complete the modernization of processing enterprises in the difficult conditions of instability of the world market, harmonize the regulatory framework according to the established models in Western Europe.

Elements of scientific novelty. It has been offered the conceptual foundations and concrete measures of stabilization and harmonization of development of sugar beet industry of Ukraine. The indicators of its development for a period up to 2025 have been substantiated.

Practical significance. It has been revealed the real conditions and possibilities of perspective development, based on the scale of production, its yield, which would contribute to the solving of problems and improve the efficiency of sugar beet subcomplex. Tabl.: 1. Figs.: 6. Refs.: 12.

Keywords: sugar-beet industry; economic competition; world market; sugar market; dynamics of production and consumption; yield; price conjuncture.

Bondar Volodymyr Serhiiovych - candidate of economic sciences, senior research fellow, head of the laboratory of research on economics, marketing, and planning, Institute of Bioenergy Crops and Sugar Beet of NAAS (25, Klinichna st., Kyiv)

E-mail: fursa_61@ukr.net

Fursa Anatolii Vasylovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of fiscal policy and insurance, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: fursa_61@ukr.net

Бондарь В.С., Фурса А.В. Свеклосахарная отрасль Украины в условиях нестабильности мирового рынка сахара

Цель статьи - обосновать стратегические направления, индикаторы развития и конкретные мероприятия по функционированию свеклосахарного комплекса Украины в условиях либерализации сахарного рынка и обострения конкуренции на период до 2025 г.

Методика исследования. Использованы также методы исследования: системного анализа - при определении тенденций развития мирового рынка сахара; рядов динамики производства и потребления сахара за 2013-2016 гг.; экспертных оценок профицита сахара в 2017/18 МГ; статистический - для компьютерной обработки данных об объемах производства сахарной свеклы и сахара в Украине и в областях; прогнозирования потенциальных возможностей развития свеклосахарного производства на период до 2025 г.

Результаты исследования. Проанализированы современные тенденции и противоречия мирового и внутреннего рынков сахара. Установлено, что они отличаются значительной нестабильностью и быстрыми изменениями ценовой конъюнктуры. Выяснено, что причинами являются частые аномалии погодных условий, а также переход стран ЕС к свободному сахарному рынку, что существенно заостряет конкуренцию за рынки сбыта. Если в 2015/16 и 2016/17 МГ существовал дефицит сахара, то в 2017/18 МГ - профицит почти 5 млн т, что вызвало значительное падение индекса цен практически в 2 раза. Отмечено отставание ряда показателей в области свекловодства Украины от показателей мирового уровня. В современных условиях предложены меры относительно оптимизации и стабилизации свеклосахарной отрасли Украины, а именно: приспособление к сложным условиям рынка, гармонизация нормативно-правовой базы с мировыми образцами, модернизация сахарных заводов, диверсификация отрасли при производстве не только сахара, но и биоэтанола, биогаза, электроэнергии, комбикормов и другой продукции. Обосновано вывод о том, что в сложных условиях нестабильности мирового рынка в свеклосахарном подкомплексе Украины должна быть завершена модернизация перерабатывающих предприятий, а также необходимо адаптировать нормативно-правовую базу в соответствии с западноевропейскими стандартами.

Элементы научной новизны. Предложены концептуальные основы и конкретные меры по стабилизации и гармонизации развития свеклосахарной отрасли Украины, обоснованы индикаторы ее развития на период до 2025 года.

Практическая значимость. Выявлены реальное состояние и возможности перспективного развития свеклосахарного подкомплекса, основанные на наращивании масштабов производства, повышении урожайности, решении проблем повышения эффективности его функционирования. Табл.: 1. Илл.: 6. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: свеклосахарная отрасль; экономическая конкуренция; мировой рынок; рынок сахара; динамика производства и потребления; урожайность; ценовая конъюнктура.

Бондарь Владимир Сергеевич - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, заведующий лабораторией исследований по экономике, маркетингу и планированию, Институт биоэнергетических культур и сахарной свеклы НААН (г. Киев, ул. Клиническая, 25)

E-mail: fursa_61@ukr.net

Фурса Анатолий Васильевич - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры фискальной политики и страхования, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Обороны, 15)

E-mail: fursa_61@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 09.07.2018 р.

Фахове рецензування: 20.07.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Бондар В. С., Фурса А. В. Бурякоцукрова галузь України в умовах нестабільності світового ринку цукру. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 37 — 46.

* * *

Інвестиційна діяльність у сільськогосподарських підприємствах Закарпатської області

Мета статті - проаналізувати розвиток інвестиційної діяльності в сільськогосподарських підприємствах Закарпатської області.

Методика дослідження. Використано розрахунково-аналітичні методи оцінки рівня розвитку регіону та досвіду його інвестиційної діяльності.

Результати дослідження. Визначено інвестиційну діяльність сільськогосподарських підприємств як підприємницьку функцію, здійснювану управлінськими зусиллями і коштами їхніх власників через придбання та модернізацію підприємством власних капітальних засобів виробництва для підвищення продуктивності й забезпечення очікуваного приросту вартості активів. Проблемним залишається питання розподілу іноземних інвестиційних ресурсів у досліджуваній області, яке характеризується значною нерівномірністю.

Елементи наукової новизни. Виявлено, що інвестиційна діяльність в сільському господарстві Закарпатської області здійснюється надто уповільненими темпами. Вкладення у розвиток сільського господарства поки що є недостатніми. Обґрунтовано необхідність невідкладних заходів щодо активізації інвестиційної діяльності, підтримки інтересів інвесторів.

Практична значущість. Відтворення основних засобів сільськогосподарського виробництва вимагає більшого обсягу інвестицій, спеціального кредитного забезпечення обігових коштів, формування системи державної підтримки й відповідного організаційно-економічного механізму інвестування сільськогосподарських підприємств. У Закарпатті політика сприяння інвестиційним процесам ще не досягла належного рівня, зокрема через обмежені можливості органів місцевого самоврядування. Табл.: 4. Рис.: 2. Бібліогр.: 18.

Ключові слова: активізація інвестиційних процесів; сільськогосподарські підприємства; Закарпатська область; інвестиційні ресурси підприємства; фермерські господарства; прямі іноземні інвестиції.

Спаський Габрієл Васильович - доктор економічних наук, провідний науковий співробітник відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: gszpasszky@kmf.uz.ua

Постановка проблеми. Значне збільшення інвестицій у сільське господарство досліджуваної області є одним з основних чинників для подолання кризових явищ у діяльності аграрних підприємств. Активізація інвестиційних процесів сприяла б збільшенню масштабів впровадження в аграрне виробництво досягнень науково-технічного прогресу, що позитивно впливатиме на ефективно використання виробничих ресурсів.

Із розвитком вітчизняних ринків дедалі більшої актуальності набувають дослідження внутрішньогосподарських організаційно-економічних механізмів інвестування. Поряд з цим останніми роками в цілому поліпшився фінансовий стан українських товаровиробників, налагоджуються зв'язки між суб'єктами фінансового ринку й сільськогоспо-

дарськими підприємствами, що викликає посилення їхньої інвестиційної діяльності.

Доведено, що підвищення рівня інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств зумовлює нарощування обсягів виробництва, зростання результативності галузі (передусім - прибутковості та продуктивності праці), зміцненню продовольчої безпеки, а також розв'язанню соціальних проблем села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з інвестиціями, висвітлено у наукових працях багатьох учених, серед яких: І.О. Бланк [1], Гітман Л.Дж., М.Д. Джонк [2], В.Т. Дудар, А.В. Шумський, Б.О. Язлюк [3], Дж.М. Кейнс [7], М.І. Кісіль, М.Ю. Кожем'якіна [8], Ю.О. Луценко, М.Й. Малік [6], А. Маршалл [9], Г.М. Підлісецький [10], Д. Рікардо [11], В.В. Россоха, О.М. Гусак [12], Л.І. Курило, П.Т. Саблук

[5], А. Сміт [13], О.Г. Шпикуляк [5, 6], Й. Шумпетер [17] та ін. Однак інвестиційна діяльність щодо сільськогосподарських підприємств потребує додаткових досліджень у частині її суб'єктивного складу, мотивації й забезпечення необхідними інвестиційними ресурсами.

Мета статті - проаналізувати розвиток інвестиційної діяльності в сільськогосподарських підприємствах Закарпатської області.

Виклад основних результатів дослідження. У сучасних умовах погляди на інвестиції є узагальненням положень різних економічних наукових шкіл і течій. А. Сміт розглядав інвестиції як процес накопичення капіталу, який приводить до формування нових доходів за рахунок капіталізації прибутку у виробничому секторі [13]. Д. Рікардо відмічав, що інвестиції можливі за рахунок зростання продуктивності виробництва, що сприяє збільшенню прибутку як їх джерела [11].

Л. Дж. Гітман та М.Д. Джонк стверджують, що інвестиції гарантують механізм, необхідний для фінансування розвитку економіки та окремих її галузей. Отже, інвестиції - це будь-який інструмент, в який можна вкласти гроші, розраховуючи зберегти чи збільшити їх вартість і (чи) забезпечити позитивну величину доходу [2].

Представники неокласичної школи визнають інвестиції як втілення усіх витрат на капітал, які здатні приносити своєму власникові дохід у майбутньому. Зокрема, Дж. Кейнс доводив, що за рахунок нарощування інвестицій можна підвищити загальний попит, що позитивно вплине на зайнятість населення і величину національного доходу. Він обґрунтував необхідність дер-

жавного стимулювання виробничих інвестицій [7].

Систематизація та обґрунтування концептуальних положень теорії управління реальними та фінансовими інвестиціями у вітчизняній економіці досліджено в роботах представників вітчизняної школи інвестиційного менеджменту, в яких увага приділяється питанням ефективності та фінансування інвестицій, їх розміщення, державного регулювання інвестиційного процесу тощо [1].

Встановлено, що останні роки характеризуються підвищенням інтересу українських дослідників до взаємозв'язку інвестицій та інновацій. Це стосується, зокрема, представників вітчизняної аграрної економічної науки [10]. Їхні розробки поглиблюють відповідний напрям досліджень, обґрунтований відомим австрійським економістом Й. Шумпетером [17].

Наразі інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств Закарпаття (малих і середніх) як підприємницька функція здійснюється управлінськими зусиллями і коштами їхніх власників через придбання та модернізацію підприємством власних капітальних засобів виробництва для задоволення очікуваного приросту вартості активів.

На сучасному етапі розвитку аграрного сектору економіки Закарпаття багато підприємств належать до категорії малих і середніх, це також фізичні особи-підприємці. Незважаючи на значну перевагу цих типів суб'єктів господарювання та важливу роль для економіки і суспільного розвитку регіону, політика щодо їх підтримки та фінансового забезпечення не є чітко визначеною й послідовною (рис. 1).

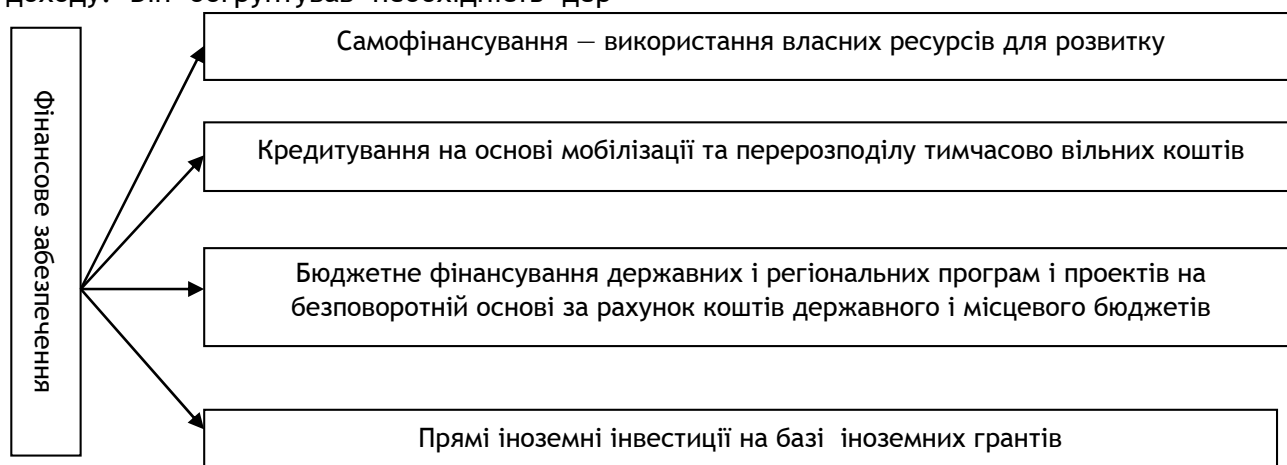

Рис. 1. Фінансове забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств Закарпаття в сучасних умовах

Джерело: Розробка автора.

Інвестиційні ресурси визначають процеси інноваційного розвитку, конкурентоспроможність аграрної продукції, її якість [12]. Утворення інвестиційних ресурсів сільгосп-підприємств пов'язане з процесами, які відбуваються в межах накопичення та відтворення капіталу. Ці заходи використовуються як на рівні окремого сільськогосподарського підприємства, так і на рівні галузі.

Розміри, темпи та масштаби збільшення й утримання інвестиційних ресурсів встановлюються загальним рівнем економічного розвитку країни, регіону, ступенем фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств, а також рівнем доходів населення [11].

Згідно із статистичними даними ринок продовольства та ресурсів з урахуванням коливання цін і відповідно альтернативних витрат дає можливість товаровиробникові спрямувати напрям інвестування виробництва продукції, розвитку галузей, участі в поділі праці, вдосконалення технологій, використання інновацій [15].

У Закарпатській області малі аграрні підприємства, незважаючи на свою значну перевагу (95%) створюють 16% доданої вартості підприємств [14]. Однак вони мають велике значення для забезпечення зайнятості, реалізації підприємницької ініціативи, а також гарантування широкого спектру необхідних послуг населенню і бізнесу.

Основні складові успішного функціонування сільськогосподарських підприємств, ефективності їх господарювання та конкурентоспроможності: розроблення стратегії інвестиційного розвитку підприємства; прогнозування і програмування інвестицій; планування, фінансування та страхування інвестиційних вкладень; освоєння інвестицій; трансформація інвестицій у матеріальну форму; підготовка об'єкта інвестування до експлуатації [9].

Дослідженнями встановлено, що на сучасному етапі для інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств Закарпатської області притаманні:

- низький рівень взаємозв'язку між валовою доданою вартістю, забезпеченою підприємствами галузі, та інвестиціями у сільське господарство;
- недостатній вплив здійснюваних інвестицій на зростання виробництва сільськогосподарської продукції;
- відставання обсягів інвестицій від темпів вибуття основних засобів у підприємствах аграрного сектору економіки.

Економічна теорія підтверджує, що валова додана вартість є головним джерелом коштів для здійснення інвестицій, частка яких має становити до 20% її обсягу [9]. У сільськогосподарських підприємствах Закарпаття динаміка відповідного співвідношення є дуже нерівномірною (табл. 1).

1. Динаміка валової доданої вартості та інвестицій у сільське господарство Закарпатської області

Показники	Роки											
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Валова додана вартість сільського господарства, мисливства (у постійних цінах 2010 р.), млн грн	1088	1173	1360	1636	1656	1810	2267	2746	2792	3308	4687	4504
Інвестиції в основний капітал сільського господарства, мисливства (у постійних цінах 2010 р.), млн грн	23,2	25,5	33,6	55,6	62,2	51,3	56,4	62,1	79,6	57,5	97,4	112,7
Валова продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.), млн грн	3739	3911	3877	3820	3914	3838	3906	4156	4313	4308	4096	3965
Частка інвестицій у валовій доданій вартості, %	2,1	2,2	2,5	3,4	3,7	2,8	2,5	2,3	2,8	1,7	2,1	2,5

Джерело: Статистичний щорічник Закарпаття за 2016 р. [14].

Так, у 2005 р. частка інвестицій у сільськогосподарських підприємствах у валовій доданій вартості сільського господарства

становила 2,1%, у 2009 - вже 3,7; у 2013 - 2,8%, а в 2016 р. - лише 2,5%.

Показник валової сільськогосподарської продукції у 2016 р. збільшився порівняно із 2005 р. на 6,0%. Виробництво валової продукції сільського господарства Закарпаття стабілізувалось і щороку поступово підвищується. Однак тенденція у 2015 та 2016 рр. порушується.

Розрив між здійснюваними інвестиціями та зростанням виробництва сільськогосподарської продукції простежується упродовж 2005–2016 рр. Про це свідчать порівняння показників продукції сільського господарства й інвестицій в аграрне виробництво області. Інвестиції в сільське господарство підвищилися від 23,2 млн грн у 2005 р. до 112,7 млн грн у 2016-му, тобто у 4,85 раза (див. табл. 1). Валова продукція сільського господарства збільшилася від 3739 до 3965 млн грн [14]. Досліджено, що причинами такої невідповідності є несприятлива кон'юнктура міжнародних ринків, що не задовольняє випереджувальну окупність інве-

стицій у засоби виробництва з довгостроковою віддачею, а також валютний курс, що негативно позначилися на показниках обсягу реальних інвестицій [4].

У сільськогосподарських підприємствах нині зосереджено переважно механізовані виробництва, що потребує меншої участі робочої сили й великих посівних площ для вирощування зернових культур, соняшнику. Особисті селянські господарства населення виробляють трудомістку продукцію: овочі, картоплю, плоди, виноград і ягоди. Їх частка в регіоні - 91%, аграрних підприємств - 9%.

Необхідно відмітити таку особливість, як відставання обсягів інвестицій від темпів вибуття основних засобів у аграрних підприємствах. Це відбувається внаслідок швидкого спрацювання матеріально-технічної бази значної частини підприємств. Свідченням цього є динаміка технічних засобів аграрних підприємств (табл. 2).

2. Динаміка наявності сільськогосподарської техніки в сільськогосподарських підприємствах Закарпатської області

Види техніки	Роки										Пот-реба	2016,% до	
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016		1995	пот-реби
Трактори, од.	4470	2912	1750	682	612	534	457	476	407	380	4300	8,5	8,8
Комбайни, од.: зернозбиральні	498	432	344	176	155	129	105	104	74	61	510	12,2	12,0
кукурудзозбиральні	51	45	38	22	19	17	15	15	14	13	50	25,5	26,0
картоплезбиральні	127	76	41	30	23	18	15	14	13	12	80	9,4	15,0

Джерело: Статистичний щорічник Закарпаття за 2016 р. [14]. Власні розрахунки.

Із 2005 по 2016 р. інвестиції в сільське господарство зросли у 4,85 раза, тоді як кількість техніки постійно зменшується. Причиною є як повне фізичне спрацювання старої техніки, так і використання нових її зразків сільськогосподарськими підприємствами. Сільськогосподарські підприємства ведуть діяльність на основі комерційного розрахунку, що також зумовило скорочення потреби в частині основних засобів виробництва. Це пов'язано із тим, що морально застаріла техніка не може забезпечити необхідний рівень продуктивності праці та ефективність господарювання [5]. Тому зниження кількості основних засобів частково є наслідком ринкової поведінки підприємств, спричиненої їхніми намаганнями посилювати віддачу технічних засобів.

Відтворення основних засобів сільськогосподарського виробництва наразі потребує більшого обсягу інвестицій, спеціального кредитного гарантування обігових коштів,

формування системи державної підтримки й відповідного організаційно-економічного механізму інвестування. Погіршення показників фінансово-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств зумовило їх інвестиційну непривабливість, що унеможливило придбання основних засобів та подальше збільшення основних засобів. Однак підвищення капітальних інвестицій завжди сприяє зростанню вартості основних засобів, поліпшенню матеріально-технічного парку сільськогосподарської техніки тощо.

Нині у розвитку вітчизняної економіки важлива роль належить інноваційній діяльності, як основному чиннику і невід'ємній умові підвищення конкурентоспроможності підприємств та продукції, яку вони виробляють.

Аграрні інновації можна розглядати, як нововведення в підприємствах (сортів рослин, породи тварин, засоби захисту рослин або тварин, технології вирощування та утримання худоби), що супроводжується

отриманням комерційного зиску [3]. Позитивний вплив активізації інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств Закар-

патської області досліджували на порівнянні даних з районними щодо їхньої прибутковості й рентабельності (табл. 3).

3. Вплив інноваційно-інвестиційної діяльності на результати сільськогосподарських підприємств Закарпаття у 2016 р.

Район	Підприємство	Прибуток, грн/га		Рентабельність, %	
		по району	у підприємстві	по району	у підприємстві
Берегівський	ФГ «Фенікс»	410,3	855,4	20,4	35,2
Мукачівський	ФГ «Квіти Закарпаття»	540,2	1045,5	24,4	75,0
Виноградівський	ФГ «Тізеш»	367,5	510,3	21,4	44,4
Ужгородський	ФГ «Коник»	685,5	2122,5	23,8	51,7
Тячівський	ФГ «Новий рівень»	328,5	1234,1	17,5	65,3
Хустський	ФГ «Байково»	300,4	765,8	18,3	51,5

Джерело: Статистичний щорічник Закарпатської області за 2016 р. [14]. Фінансова звітність фермерських господарств Закарпатської області за 2016 р. [16].

Досягнуті провідними підприємствами показники є результатом багаторічного застосування інновацій. Завдяки впровадженню інноваційних технологій підвищують урожайність й інші підприємства (табл. 3).

Істотною складовою інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств є забезпечення відповідних джерел фінансу-

вання. Аналіз фінансової звітності окремих фермерських господарств Закарпатської області показує, що багато з них (58-95%) упорядовж 2010-2016 рр. вели господарську діяльність за власні кошти. Це свідчить про високий потенціал інноваційно-інвестиційної діяльності та конкурентоспроможності незалежних товаровиробників галузі (табл. 4).

4. Структура фінансових ресурсів фермерських господарств Закарпатської області, %

Підприємство	2010 р.				2016 р.			
	Власні джерела	Залучені джерела	з них іноземні інвестиції	Всі затрати	Власні джерела	Залучені джерела	з них іноземні інвестиції	Всі затрати
ФГ «Фенікс»	79,1	20,9	20,9	100	81,4	18,6	18,6	100
ФГ «Квіти Закарпаття»	88,2	11,8	11,8	100	84,3	15,7	15,7	100
ФГ «Тізеш»	65,4	34,6	34,6	100	94,3	5,7	5,7	100
ФГ «Коник»	58,4	41,6	12,7	100	96,4	3,6	3,6	100
ФГ «Новий рівень»	86,4	13,6	13,6	100	88,6	11,4	11,4	100
ФГ «Байково»	96,5	3,5	3,5	100	90,9	9,1	9,1	100

Джерело: Розрахунки за даними річних фінансових звітів досліджуваних фермерських господарств [16].

Фермерські господарства не мають необхідної кількості інвестиційних ресурсів для такого оновлення своєї матеріально-технічної бази, що стримує розвиток як рослинництва, так і тваринництва Закарпаття.

Визначено, що невідповідність між ростом інвестицій і зменшенням обсягу основних засобів у фермерських господарствах Закарпаття можна подолати лише за рахунок значної кількості інвестицій для придбання основних засобів.

Дослідженнями встановлено, що процес інвестування в сільськогосподарських підприємствах (у т.ч. фермерських господарствах) Закарпатської області задовольняється

переважно за рахунок власних коштів. Інвестиційна діяльність у сільськогосподарських підприємствах області багато в чому визначається можливістю формування та використання власних фінансових ресурсів для придбання або створення основних засобів, а також поповнення виробничих запасів.

Причинами низької інвестиційної активності є:

- неоднакові можливості для учасників фінансового ринку;
- надмірно високе податкове навантаження для аграрних товаровиробників;
- недосконалість правових і законодавчих основ інвестиційної діяльності;

- нестача оборотних засобів для сільськогосподарських підприємницьких суб'єктів;
- велика плінність висококваліфікованих науково-технічних кадрів сільськогосподарських підприємницьких суб'єктів.

Аналіз соціально-економічних досягнень окремих іноземних країн дав змогу обґрунтувати переваги та недоліки залучення і функціонування іноземного капіталу у фермерських господарствах області (рис. 2).

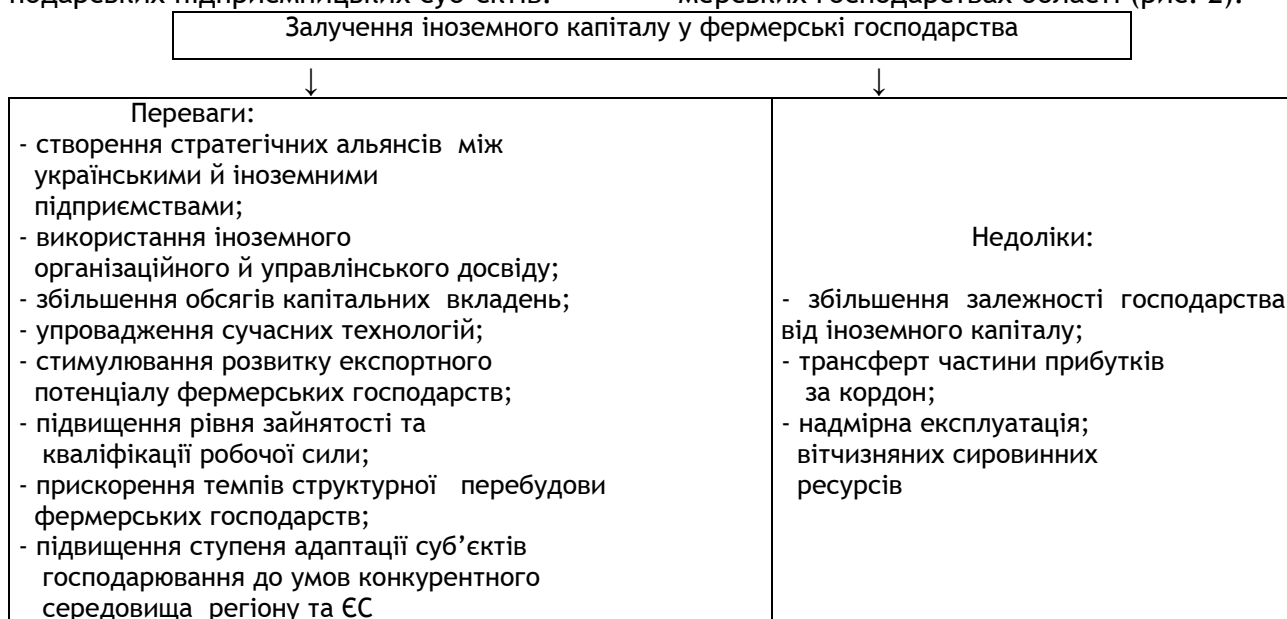

Рис.2. Переваги та недоліки залучення іноземного капіталу у фермерських господарствах Закарпатської області

Джерело: Власні пропозиції.

Отже, в Закарпатській області вкрай необхідно активізувати інвестиційну діяльність. Для цього доцільно, насамперед, удосконалити чинну законодавчу базу з питань інвестиційно-інноваційної діяльності й передусім Закон України «Про інвестиційну діяльність».

Основними напрямками активізації інвестування в сільське господарство слід вважати: технічне переозброєння та реконструкцію діючих підприємств; активізацію науково-технічних розробок та впровадження їх у практичну діяльність суб'єктів господарювання, зміцнення виробничої і соціальної інфраструктури в селах та селищах регіону [8].

Успішне розв'язання кадрової проблеми передбачає вкладення в людський капітал, яке повинне забезпечувати в масштабах країни випереджувальні темпи зростання регіонального валового продукту над темпами приросту інвестицій, а на мікрорівні - високу конкурентоспроможність продукції підприємства на регіональному та інших ринках. Це дасть змогу залучати в сільськогосподарське виробництво кваліфікованих фахівців, які мають відповідну спеціальну підготовку, бо без гарантування їм належного рівня заробітної плати та створення прийнятних соціальних умов (передусім житлових) розв'язання цієї проблеми

неможливе. Нині, за статистичними даними, лише 2 % випускників аграрних ВНЗ працюють у сільському господарстві, а решта - обирають роботу не за фахом або виїжджають за кордон.

Важливими стратегічними цілями інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства в довгостроковій перспективі з урахуванням визначеної мети слід вважати:

- формування джерел фінансування для повного забезпечення потреб розвитку сільського господарства в інвестиційних ресурсах;
- нарощування інвестиційних можливостей сільськогосподарських товаровиробників до рівня, що задовольняє оптимальне поєднання власних і залучених джерел фінансування інвестицій;
- розширення обсягів фінансування розвитку дорожнього господарства у сільській місцевості як одного з ключових факторів підвищення інвестиційної привабливості сільського господарства та його ефективності.

Висновки. Інвестиційна діяльність у сільському господарстві Закарпатської області відбувається останніми роками повільними темпами. Вкладення у розвиток сільського

господарства поки що, по суті, є недостатніми і не відповідають потребі в них. Необхідно вжити термінові заходи щодо активізації інвестиційної діяльності.

Дослідження показують, що обсяги інвестування збільшувалися за рахунок різноманітних джерел, але переважно на основі самоінвестування, кредитування підприємств, іноземних інвестицій.

Отже, зростання частки інвестицій у валовій доданій вартості сільського господарства стосується тільки короткострокового періоду. Це зумовлює необхідність оновлення матеріально-технічної бази на основі певної економічної стабілізації аграрного виробництва. Разом із тим невідповідність динаміки інвестицій і валової доданої вартості свідчить про обережність власників щодо їх здійснення.

До основних організаційно-економічних заходів, що сприяють розвитку інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств Закарпаття, слід віднести:

- збільшення до 35% частки чистого прибутку, який спрямовано на капіталізацію (це передбачає проведення раціональнішого перерозподілу і зміни в обсягах фінансування);

- налагодження відповідного довгострокового банківського кредитування (до 30 років), що стимулювало б становлення та розвиток фермерських господарств;

- в умовах перебудови регіональної економіки гострою проблемою є потреба у значних іноземних інвестиціях для сільського господарства. При залученні прямих іноземних інвестицій можливе розв'язання завдань структурної трансформації, розвитку імпортозамінних виробництв і поступового нарощування експортного потенціалу;

- на базі існуючих аграрних науково-дослідних установ і навчальних закладів необхідно створювати інноваційні, промислові, аграрні парки в районах області (Тячівському, Ужгородському, Берегівському та Виноградівському).

Список бібліографічних посилань

1. Бланк И. А. Управление активами. Киев : Ника-Центр, 2000. 720 с.
2. Гитман Л. Дж., Джонс М. Д. Основы инвестирования / пер. с англ. Москва : Дело, 1997. 929 с.
3. Дудар В. Т., Шумський А. В., Язлюк Б. О. Ефективність інноваційного розвитку агропромислового виробництва : монографія. Тернопіль : Астон, 2013. 260 с.
4. Інвестиційні ресурси сільськогосподарських підприємств. URL : https://chdtu.edu.ua/files/feu/Pratsi/KEU/Viatkin/invest_res.pdf.
5. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : монографія / Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2010. 706 с.
6. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 516 с.
7. Кейнс Д. М. Общая теория занятости, процента и денег / пер. с англ. Москва : Гелиос АРВ, 1999. 352 с.
8. Кісіль М. І., Кожем'якіна М. Ю. Інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Лупенка Ю. О., Месель-Веселяка В. Я. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. С. 76-80.
9. Маршалл А. Принципы политической экономии. Соч. в 3-х т. Т. 3 / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1993. 350 с.
10. Підлісецький Г. М. Економічні проблеми відтворення основного капіталу аграрного сектору. Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2007. С. 158-163.
11. Рикардо Д. Сочинения. Т. 1. Начала политической экономии и налогообложения. Москва : Госполитиздат, 1941. 288 с.
12. Россоха В. В., Гусак О. М. Формування інноваційно-інвестиційної політики в аграрній сфері економіки : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 242 с.
13. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Соцэкгиз, 1962. 684 с.

References

1. Blanc, I.A. (2000). *Upravleniia aktivami [Asset management]*. Kiev: Nika-Centre [In Russian].
2. Gitman, L.J., & Jonk, M.D (1997). *Osnovi investirovaniia [Fundamentals of investing]*. Moscow: Delo [In Russian].
3. Dudar, V.T., Shumskiy, A.V., & Yazlyk, B.O. (2013). *Efektivnist innovaciinoho rozvitku ahropromislovoho virobnytva : monohrafiia [Efficiency of innovative development of agro-industrial production: monograph]*. Ternopil: Aston [In Ukrainian].
4. Viatkin, P.S. (n.d.). *Investiciini resursi pidpriemstv silskoho hospodarstva [Investment resources of agricultural enterprise]*. Retrieved from: https://chdtu.edu.ua/files/feu/Pratsi/KEU/Viatkin/invest_res.pdf [In Ukrainian].
5. Sabluk, P.T., Shpykuliak, O.H., Kurylo, L.I., et al. (2010). *Investiciina dialnist v ahrranii sferi; institucionalni aspekt : monografiia [Innovative activity in the agrarian sphere: monograph]*. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
6. Lupenko, Y.O., Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H., et al. (2014). *Innovaciine zabezpechenya rozvitku silskoho hospodarstva Ukraini: problemi ta perspektivi [Innovative supply of agricultural development of Ukraine: problems and perspectives]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
7. Keynes, D.M. (1999). *Obshchaia teoria zaniatosti, procenta i deneg. [The General theory of employment, interest and money]*. Moscow: Gelios [In Russian].
8. Kisil, M.I., & Kozhemiakina, M.Yu. (2012). *Investytsiine zabezpechenya rozvitku silskoho hospodarstva [Investment provision of agriculture development]*. *Stratichni naprami rozvitku silskoho hospodarstva ukraini na period do 2020 roku - Strategic directions of development of agriculture of Ukraine during the period up to 2020*, (pp. 76-80). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
9. Marshall, A. (1993). *Principi politicheskoi ekonomii [Principles of political economy]*. (Vol. 3). Moscow: Progress [In Russian].
10. Pidlisetskiy, H.M (2007). *Economic problems of basic capital reproduction of agrarian sector [Economic problems of basic capital reproduction of agrarian sector]*. *Finansovi problemi formuvania i rovitku ahrranoho rynku - Financial problems of forming and development of the agrarian market*, (pp. 158-163). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

14. Статистичний щорічник Закарпатської області за 2016 рік. Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2017. 546 с.

15. Статистичний щорічник України за 2016 рік. Київ : Держстат України, 2017. 660 с.

16. Фінансова звітність фермерських господарств Закарпатської області за 2016р. Ужгород. Головне управління статистики у Закарпатській області, 2017. 345 с.

17. Шумпетер Й. Теория экономического развития / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1982. 455 с.

18. The Global Competitiveness Report 2002-2003- World Economic Forum, 2003. URL : www.wcform.org.

11. Ricardo, D. (1941). *Sochineniia T. 1. Nachala politicheskoi ekonomii i nalogoblozhenia [Works. Vol. 1. The Beginning of the political economy and taxation]*. Moscow: Hospolitizdat [In Russian].

12. Rossokha, V.V, & Husak, M.M. (2011). *Formuvania innovacionno-investytsiinoi politiki v ahraryii sferi ekonomiki: monografiia [Formation of innovative-investment policy in the agrarian sector of economics: monograph]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

13. Smith, A. (1962). *Issledovanie o prirode i prichini bogatstva narodov [An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations]*. Moscow: Sotzegiz [In Russian].

14. *Statistichnyi shchorichnik Zakarpatskoi oblasti za 2016 rik [Statistical yearbook of Zakarpattia region for 2016]*. (2017). Uzhhorod: Holovne upravlinnia statistiky v Zakarpatskij oblasti [In Ukrainian].

15. *Statistichnyi shchorichnik Ukrainy za 2016 rik [Statistical yearbook of Ukraine for 2016]*. (2017). Kyiv: Derzhstat. Ukrainy [In Ukrainian].

16. *Finansova zvitnist fermerskih hospodarstv Zakarpatskoi oblasti za 2016 r. [Financial report of the farms of Zakarpattia region during 2016]*. Uzhhorod: Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti [In Ukrainian].

17. Schumpeter, J. (1982). *Theoria ekonomicheskoho razvitiia [Theory of economic development]*. Moscow: Progress [In Russian].

18. *The global competitiveness report 2002-2003*. (2003). World Economic Forum. Retrieved from: <http://www.wcform.org> [In English].

Spaskyi H.V. Investment activity of agricultural enterprises in Zakarpattia region

The purpose of the article is to consider opportunities for promoting investment processes and investment climate at the regional level.

Research methodology. In the research process have been used calculation and analytical methods in order to evaluate the level of regional development and reveal the experience of its investment activity.

Research results. The researches has shown in the article, that the increase of the volumes of investment was made at the expense of the various sources, but on the whole: by self-investing, crediting of enterprises, foreign investments. However, in the current year the investments have been much lower comparing with the analogical period of the previous year. Such changes are basically conditioned by the influence of capital, reduction of foreign investments and rolling up bank crediting. It has been remained an important issue of the allocation of foreign investment resources in the region, characterized by great unevenness.

Elements of scientific novelty. Investments into the development of agriculture are yet insufficient and don't correspond to the real demand. The urgent measures for activation of the investment activity are necessary.

Practical significance. Reproduction of the basic means of agrarian production demands a bigger volume of investments, special credit support of the working capital, forming the system of the state support and corresponding organizational and economic mechanism of investing. In Zakarpattia, the support policy of promoting investment processes has not reached the appropriate level yet, in particular there has been remained a problem of limited impact of local self-government authorities. Tabl.: 4. Figs.: 2. Refs.: 18.

Keywords: activation of investment processes, agricultural enterprises, Zakarpattia region, investments recourses of enterprise, farms, direct foreign investments.

Spaskyi Habriiel Vasyliovych - doctor of economic sciences, leading research fellow of the department of management organization and public administration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: gszpasszky@kmf.uz.ua

Спасский Г.В. Инвестиционная деятельность в сельскохозяйственных предприятиях Закарпатской области

Цель статьи - проанализировать развитие инвестиционной деятельности в сельскохозяйственных предприятиях Закарпатской области.

Методика исследования. Использованы расчетно-аналитические методы оценки уровня развития региона и опыта его инвестиционной деятельности.

Результаты исследования. Инвестиционная деятельность сельскохозяйственных предприятий определена как предпринимательская функция, осуществляемая управленческими усилиями и средствами их собственников через покупку и модернизацию предприятием собственных капитальных средств производства для повышения производительности и обеспечения ожидаемого прироста стоимости активов. Проблемным остаётся вопрос распределения иностранных инвестиционных ресурсов в исследуемой области, которые характеризуются значительной неравномерностью.

Элементы научной новизны. Выявлено, что инвестиционная деятельность в сельском хозяйстве Закарпатской области осуществляется очень замедленными темпами. Вложения в развитие сельского хозяйства пока ещё недостаточны. Обоснована необходимость неотложных мер относительно активизации инвестиционной деятельности, поддержки интересов инвесторов.

Практическая значимость. Воспроизводство основных средств сельскохозяйственного производства требует большего объёма инвестиций, специального кредитного обеспечения средств обращения, формирования системы государственной поддержки и соответственного организационно-экономического механизма инвестирования сельскохозяйственных предприятий. В Закарпатье политика содействия инвестиционным процессам ещё не достигла соответствующего уровня, в частности вследствие ограниченных возможностей органов местного самоуправления. Табл.: 4. Илл.: 2. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: активизация инвестиционных процессов, сельскохозяйственные предприятия, Закарпатская область, инвестиционные ресурсы предприятия, фермерские хозяйства, прямые иностранные инвестиции.

Спасский Габриэль Васильевич - доктор экономических наук, ведущий научный сотрудник отдела инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail:gszpasszky@kmf.uz.ua

Стаття надійшла до редакції 18.05.2018 р.

Фахове рецензування: 12.06.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Спаский Г. В. Інвестиційна діяльність у сільськогосподарських підприємствах Закарпатської області. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 47 — 55.

*

УДК [657+657.6]:330.341.1

Н.М. СТОЛЯРЧУК, кандидат економічних наук

Об'єкти обліку і внутрішнього аудиту інноваційної діяльності*

Мета статті - систематизувати склад об'єктів обліку й внутрішнього аудиту інноваційної діяльності, що дасть змогу ефективно організувати аналітичний і синтетичний облік та посилить змістовність фінансової звітності.

Методика дослідження. Використано діалектичний метод у дослідженні економічних та облікових характеристик інноваційної діяльності. Вивчення специфічних активів, що виникають через інноваційну діяльність, проводили за допомогою методів індукції та дедукції, аналогії та порівняння. Методи причинно-наслідкового та абстрактно-логічного зв'язку застосовували для визначення взаємозв'язку між активами та інноваційною діяльністю.

Результати дослідження. Зміни в бухгалтерському обліку у зв'язку з інноваційною діяльністю потребують визнання «нових» об'єктів обліку та звітності. Відповідно автором систематизовано склад об'єктів бухгалтерського обліку шляхом виокремлення їх у три групи: класичні об'єкти обліку, об'єкти внутрішнього (управлінського) обліку та позасистемні об'єкти обліку. Перша група - активи, що мають вартісну оцінку та відображаються в балансі. До них віднесено бюджетні асигнування, витрати на дослідження, розробки, об'єкти інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, інноваційна продукція - насіння, нові штами мікроорганізмів, сировина; ліцензії, пасивні доходи, капітальні інвестиції. Другу групу становлять кошториси, калькуляційні розрахунки, програми наукових досліджень, дані лабораторій, польових журналів, планово-економічні дані, тобто ті об'єкти, що впливають на собівартість інновацій. В особливу групу виділено позасистемні об'єкти, які опосередковано впливають на відображення інтелектуальних активів в обліку: облікові дані людського капіталу, оцінка активів, розрахунки економічної ефективності інноваційного продукту тощо. Їх ідентифікація сприятиме розширенню функцій бухгалтерського обліку та забезпечить збільшення довіри до облікових даних.

Елементи наукової новизни. Дістало подальшого розвитку склад об'єктів обліку і внутрішнього аудиту в науково-дослідних установах під впливом інноваційної діяльності шляхом виокремлення їх у три групи: класичні об'єкти обліку, об'єкти внутрішнього (управлінського) обліку та позасистемні об'єкти обліку.

Практична значущість. Розширення кількісного та якісного складу об'єктів інноваційної діяльності з відображенням їх в обліку як активів дозволить визначати ефективність впровадження інноваційних процесів у підприємстві, підвищить інвестиційну привабливість показників фінансової звітності, дасть змогу розширити процедури внутрішнього аудиту. Рис.: 1. Бібліогр.: 24.

Ключові слова: об'єкти; активи; інноваційна діяльність; нематеріальні активи; об'єкти інтелектуальної власності; елементи фінансової звітності.

Столярчук Надія Миколаївна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу організації наукових досліджень та інноваційного розвитку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: stolyarchuk.iae@gmail.com

Постановка проблеми. Тенденції розвитку аграрного виробництва в інформаційному економічному середовищі вказують на не-

обхідність його подальшого ефективного функціонування винятково за інноваційною моделлю. У Законі України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40 зазначено, що забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності та інформаційне забезпечення суб'єктів іннова-

* Стаття містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом (Ф75/29852) Державного фонду фундаментальних досліджень.
© Н.М. Столярчук, 2018

Спасский Габриэль Васильевич - доктор экономических наук, ведущий научный сотрудник отдела инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail:gszpasszky@kmf.uz.ua

Стаття надійшла до редакції 18.05.2018 р.

Фахове рецензування: 12.06.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Спаский Г. В. Інвестиційна діяльність у сільськогосподарських підприємствах Закарпатської області. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 47 — 55.

*

УДК [657+657.6]:330.341.1

Н.М. СТОЛЯРЧУК, кандидат економічних наук

Об'єкти обліку і внутрішнього аудиту інноваційної діяльності*

Мета статті - систематизувати склад об'єктів обліку й внутрішнього аудиту інноваційної діяльності, що дасть змогу ефективно організувати аналітичний і синтетичний облік та посилить змістовність фінансової звітності.

Методика дослідження. Використано діалектичний метод у дослідженні економічних та облікових характеристик інноваційної діяльності. Вивчення специфічних активів, що виникають через інноваційну діяльність, проводили за допомогою методів індукції та дедукції, аналогії та порівняння. Методи причинно-наслідкового та абстрактно-логічного зв'язку застосовували для визначення взаємозв'язку між активами та інноваційною діяльністю.

Результати дослідження. Зміни в бухгалтерському обліку у зв'язку з інноваційною діяльністю потребують визнання «нових» об'єктів обліку та звітності. Відповідно автором систематизовано склад об'єктів бухгалтерського обліку шляхом виокремлення їх у три групи: класичні об'єкти обліку, об'єкти внутрішнього (управлінського) обліку та позасистемні об'єкти обліку. Перша група - активи, що мають вартісну оцінку та відображаються в балансі. До них віднесено бюджетні асигнування, витрати на дослідження, розробки, об'єкти інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, інноваційна продукція - насіння, нові штами мікроорганізмів, сировина; ліцензії, пасивні доходи, капітальні інвестиції. Другу групу становлять кошториси, калькуляційні розрахунки, програми наукових досліджень, дані лабораторій, польових журналів, планово-економічні дані, тобто ті об'єкти, що впливають на собівартість інновацій. В особливу групу виділено позасистемні об'єкти, які опосередковано впливають на відображення інтелектуальних активів в обліку: облікові дані людського капіталу, оцінка активів, розрахунки економічної ефективності інноваційного продукту тощо. Їх ідентифікація сприятиме розширенню функцій бухгалтерського обліку та забезпечить збільшення довіри до облікових даних.

Елементи наукової новизни. Дістало подальшого розвитку склад об'єктів обліку і внутрішнього аудиту в науково-дослідних установах під впливом інноваційної діяльності шляхом виокремлення їх у три групи: класичні об'єкти обліку, об'єкти внутрішнього (управлінського) обліку та позасистемні об'єкти обліку.

Практична значущість. Розширення кількісного та якісного складу об'єктів інноваційної діяльності з відображенням їх в обліку як активів дозволить визначати ефективність впровадження інноваційних процесів у підприємстві, підвищить інвестиційну привабливість показників фінансової звітності, дасть змогу розширити процедури внутрішнього аудиту. Рис.: 1. Бібліогр.: 24.

Ключові слова: об'єкти; активи; інноваційна діяльність; нематеріальні активи; об'єкти інтелектуальної власності; елементи фінансової звітності.

Столярчук Надія Миколаївна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу організації наукових досліджень та інноваційного розвитку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: stolyarchuk.iae@gmail.com

Постановка проблеми. Тенденції розвитку аграрного виробництва в інформаційному економічному середовищі вказують на не-

обхідність його подальшого ефективного функціонування винятково за інноваційною моделлю. У Законі України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40 зазначено, що забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності та інформаційне забезпечення суб'єктів іннова-

* Стаття містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом (Ф75/29852) Державного фонду фундаментальних досліджень.
© Н.М. Столярчук, 2018

ційної діяльності є принципами, що покладені в основу державної інноваційної політики [16]. Інноваційна діяльність відрізняється від будь-якої іншої діяльності підприємства наявністю інтелектуальної складової, в обов'язковому порядку закріпленої правом власності, правильно подана інформація щодо якої може впливати на прийняття управлінських та інвестиційних рішень. Клієнти, партнери, суб'єкти ринкової економіки на основі облікової інформації визначають, чи можна довіряти партнеру та укласти ділові угоди, фінансувати інноваційні проекти.

Саме тут визначальну роль відіграє бухгалтерський облік, так як він сприяє формуванню повнішої та достовірної інформації про будь-яку діяльність, що має соціальний та економічний ефект. Під впливом інституційних факторів облік розширює свої функції і завдання з метою забезпечення довіри, розуміння та управління в соціально-економічному просторі. Передусім це призводить до розширення об'єктів обліку, які змінюються відповідно до змін інституційних запитів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розширення об'єктів обліку, зокрема і необхідністю відображення елементів інноваційної діяльності в звітності та відповідних реєстрах, займалися такі провідні вчені як Б.І. Валуєв [2], Г.І. Грінман [3], Р.Т. Джога [4], В.М. Жук [5, 6], О.В. Кантаєва [8], М.В. Кужельний, В.Г. Лінник [10], Н.М. Малюга [11], Л.В. Нападовська [13], Б. Райан [18], В.В. Сопко [20], Л.С. Шатковська [22], Л.В. Швець [23]. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць з даної проблематики, варто відзначити відсутність комплексних досліджень щодо формування інформаційно-облікового поля відносно об'єктів інноваційної діяльності.

Мета статті - систематизувати склад об'єктів обліку й внутрішнього аудиту інноваційної діяльності, що дасть змогу ефективно організувати аналітичний і синтетичний облік та посилить змістовність фінансової звітності.

Виклад основних результатів дослідження. Інноваційна продукція у науково-дослідних установах створюється внаслідок наукової та науково-технічної діяльності. Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13.12.1999 р.

№ 1977, наукова діяльність - інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань. Вона може здійснюватись у формі фундаментальних та прикладних наукових досліджень. Перші, згідно із законом, визначаються як наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на одержання нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язку. Другі - як наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на одержання і використання знань для практичних цілей [17].

Інновації сприяють зростанню продуктивності праці, покращують умови виробництва, технологічний процес. Це передусім впливає на господарську діяльність суб'єкта господарювання та призводить до збільшення обсягу капіталу. На думку Н.М. Малюги: «Бухгалтерський облік має забезпечити відображення всіх проявів капіталу: капітал - майно (активи), капітал - власність (пасиви), капітал - функція» [11, с. 145]. Відсутність дієвого обліково-інформаційного забезпечення унеможливорює якісний облік інновацій. Лише за допомогою системи рахунків, документування та звітності можна визначити справжній стан інноваційної діяльності та її ефективності. Л.С. Шатковська зазначає: «При розробці інформаційного забезпечення потрібно враховувати систему показників для визначення економічної ефективності інновацій, показники бізнес-планів та внутрішні інформаційні потреби» [22, с. 122].

Створення системи збору й обробки інформації щодо інноваційної діяльності забезпечить технічну й економічну сторону інноваційного процесу. Це актуально не тільки на етапі впровадження нововведення підприємством, але й на етапі розповсюдження його на ринку. На стадії впровадження важливою є інформація про витрати на дослідження й розробки, а на стадії розповсюдження - про капітальні вкладення і комерційне використання об'єктів інтелектуальної власності. Такі дані гарантують вирішення основних завдань інноваційної діяльності: перетворення інноваційних розробок на інноваційний продукт та підвищення продуктивності праці.

Неодноразово наголошувалося, що підвищення ефективності виробництва є можливим завдяки впровадженню результатів

розробок. Однак найкраще це твердження висвітлив і довів професор Б. Райан у науковій праці «Стратегічний облік для керівників». Він показав взаємозалежність та взаємодію витрат на інновації, розробок у фінансовому, управлінському й стратегічному обліку, а також їх синергію разом з економікою та аналізом, що в результаті сприяє зростанню капіталу [18, с. 16].

За дослідженнями Л.В. Нападівської: «Основними об'єктами фінансового обліку є: активи і зобов'язання підприємства (установи, організації); власний капітал; витрати за їх елементами і доходи за їх видами; фінансові результати діяльності підприємства та їх розподіл; господарські операції і процеси, що здійснюються із зазначеними вище об'єктами, управлінського обліку а) витрати (поточні і капітальні) та вигоди підприємства в цілому й окремих його структурних підрозділів; б) собівартість як форма цільового спрямування витрат» [13, с. 25-26].

На думку Г.І. Грінмана, об'єктами обліку є: «Господарські засоби, джерела їх формування та кругообіг засобів в процесі виконання планів підприємства, організації і їх об'єднання» [3, с. 15]. М.В. Кужельний і В.Г. Лінник вважають: «Терміни «предмет» і «об'єкт» є тотожними» [10, с. 32].

Р.Т. Джоба називає предметом обліку в бюджетних установах: «господарські засоби за складом і розміщенням, за джерелами їх формування і призначенням у процесі невиробничого споживання» [4]. За його твердженням: «Як система контролю за наявністю та рухом бюджетних коштів, бухгалтерський облік у бюджетних установах виконує управлінську, контрольну та інформаційну функції. Основним його завданням є повне і своєчасне відображення фінансово-господарських операцій з використання бюджетних коштів відповідно до їхнього цільового призначення» [4].

В.М. Жук з позиції інституціональної теорії робить висновок, що «предмет і об'єкти бухгалтерського обліку не «дані» тільки ззовні (регулятором) чи в середині (власником), а «визначаються» інтересами всіх інститутів і інституцій, потреби яких являються змінними і витікають із специфіки навколишнього середовища, де здійснюються господарські процеси. А об'єктами бухгалтерського обліку являються складові його предмета, що знаходять окреме відображення в

системі бухгалтерського обліку і являють інформаційну цінність в цілому для всіх користувачів або вибірково для їхніх груп чи індивідуумів» [5, с. 245-246].

Об'єкти бухгалтерського обліку змінюються у зв'язку зі зміною соціально-економічного середовища, факторів економічного розвитку. Поява нових факторів - інноваційних, зумовлює формування інформації про нові активи і, відповідно, розширення об'єктів обліку. Дані про активи підприємства ми можемо побачити у фінансовій звітності. Фінансові звіти - це моделі господарської одиниці. І хоча звітність не відображає істинний стан справ, вона є найкращою з усіх можливих спроб бухгалтера домогтися цього [14]. Отже, визнання інноваційної діяльності як важливого об'єкта обліку та відображення у звітності є актуальною проблемою бухгалтерського обліку. Дослідимо відповідність складових інноваційної діяльності вимогам визнання об'єктом бухгалтерського обліку.

Як відзначає В.В. Сопко: «Об'єкт бухгалтерського обліку може бути або господарським фактом (явище чи процес), що відбувся, або фактом, змістовна характеристика якого задовольняє продуктивний та (або) правовий аспект господарювання, або фактом, який одержав вартісний (грошовий) вимір. Якщо якийсь господарський факт (явище або процес) не може бути розглянутий одночасно з усіх трьох боків, то він не є об'єктом бухгалтерського обліку» [20].

Виявимо основні ознаки, притаманні активам. FASB пропонує чотири критерії визнання елементу фінансової звітності [12, с. 269]: визначення (definition) - об'єкт відповідає визначенню елементу фінансової звітності; можливість вимірювання (measurability) - має характерні ознаки, що піддаються оцінці (вимірюванню); релевантність (relevance) - інформація про об'єкт може вплинути на рішення користувачів; надійність (reliability) - інформація репрезентативно достовірна, нейтральна та її можна перевірити (Financial Accounting Standards Board (1985) Elements of Financial Statements. SFAC 6).

Згідно з AARF актив підлягає визнанню у фінансовій звітності лише тоді, коли [1]: існує ймовірність, що втілені в активі потенційні доходи або майбутні економічні вигоди реалізуються; актив має вартість або іншу цінність, яку можна достовірно визначити.

У сучасних трактуваннях активів виділяють три головні ознаки: майбутні економічні вигоди, контроль над доступом до таких вигід сторонніх осіб, походження з минулих господарських операцій [12, с. 264-265]. «Потенційний дохід» є основою економічної сутності всіх активів. Ця умова є дуже важливою і за її відсутності визнання активу є неможливим. «Контроль над активом» означає властивість господарського суб'єкта користуватися вигодами, що приносить актив в процесі досягнення своїх цілей і забороняти чи обмежувати доступ інших суб'єктів до таких вигід [12, с. 266-267].

У розділі 4 Концептуальні основи фінансової звітності за МСФЗ наведено таке поняття активу: «Актив - це ресурс, контрольований суб'єктом господарювання в результаті минулих подій, від якого очікують надходження майбутніх економічних вигід до суб'єктів господарювання [9]». Подібне знаходимо і в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996 - XIV: «Активи - ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигід у майбутньому» [15].

Нематеріальні активи для взяття на облік повинні бути завершеними та засвідченими відповідними документами (патентом, сертифікатом, ліцензією тощо) у порядку, встановленому законодавством. Для того щоб конкретний об'єкт нематеріального активу був визнаний таким для цілей бухгалтерського й податкового обліку на підприємстві, необхідна наявність відповідного підтвердження такого права. В іншому випадку, визнати той або інший об'єкт, навіть якщо він є немонетарним активом і не має матеріальної форми, нематеріальним активом достатніх законних підстав немає [7, с. 15].

Методикою бухгалтерського обліку бюджетних установ передбачено, що інноваційний продукт відображається в обліку науково-дослідних установ як нематеріальний актив. Загалом виокремлюють три основні критерії віднесення активу до нематеріального: можливість ідентифікації; можливість визначення вартості; можливість приносити економічну вигоду.

Однак дані критерії не є достатніми для відображення в обліку саме нематеріальних активів. Вони не враховують особливу природу даних активів - нематеріальність та

наявність тріади майнових прав. Відсутність в обліку чітко встановлених критеріїв визнання інноваційного продукту у складі нематеріальних активів негативно позначається на їхній оцінці та призводить до недостовірного відображення інформації у звітності. З огляду на вищесказане автором виділено додаткові критерії визнання: наявність у власника тріади майнових прав: володіння, користування, розпорядження; документальне підтвердження майнових прав; утримання установою не для продажу; використання упродовж тривалого періоду; можливість здійснення контролю над активом.

У різних галузях економіки об'єкти бухгалтерського обліку мають свої особливості. Крім того, як стверджує В.М. Жук: «Розвиток фактів та явищ господарського життя, що потребують відображення, постійно розширюється під впливом різних інституційних чинників». І далі: «Предмет науки про бухгалтерський облік повинен трактуватися настільки універсально, щоб враховувати факт появи нових об'єктів, які не обмежуватимуть його, а конкретизуватимуть зміст його теорій» [6, с. 17].

І. Шумпетер розглядає інновацію не лише як об'єкт, впроваджений у виробництво, а успішно впроваджений і той, що приносить прибуток. При цьому науковець поняття «інновація» трактує як «нову науково-організаційну комбінацію виробничих факторів, мотивовану підприємницьким духом» [24]. Тобто інновація, розглядається як важливий фактор, що впливає на результати діяльності підприємства, та виступає об'єктом обліку.

У результаті інноваційної діяльності відбувається створення нової продукції та технології, в обліку вони знаходять відображення у складі об'єктів інтелектуальної власності. Тому постає потреба достовірного, своєчасного, а головне – відокремленого групування даних щодо інноваційного процесу у розрізі витрат на дослідження, витрат капітального характеру та нематеріальних активів. Це забезпечить об'єктивне обліково-аналітичне відображення інформації щодо інноваційної діяльності. Основними об'єктами обліку інноваційної діяльності є: кошториси на її створення; витрати на інвестиції у нові технології та наукову діяльність; інноваційна продукція; процеси комерційного використання продукції (чи її застосування для подальшої інноваційної діяльності).

За дослідженням О.В. Кантаєвої: «Практичний досвід діяльності вітчизняних підприємств показав, що облікове відображення інновацій відбувається за такими напрямками: капітальні інновації в оновлення основних засобів або створення нематеріальних активів; оборотні інновації у створення нових видів готової продукції, товарів, робіт і послуг; у складі витрат майбутніх періодів» [8, с. 111-112]. Основними об'єктами обліку інноваційної діяльності автор вважає [8, с. 110]: оцінені і юридично оформлені нематеріальні активи підприємства; витрати на дослідження й розробки.

Важливим чинником в бухгалтерському обліку є облік витрат під час інноваційної діяльності. До складу цих витрат входять витрати на дослідження та розробки, а також витрати на планування та виробництво інноваційного продукту. Достовірне відображення понесених витрат є метою фінансового обліку, водночас як для керівників підрозділів, виробничих цехів, бригад основною є управлінська інформація для раціонального використання ними матеріалів, виробничих запасів, основних засобів тощо. Така інформація має бути обґрунтованою, а головне – своєчасною, коли вплинути на процес ще можливо. Як стверджують Б. Валуєв і О. Кантаєва: «Єдиним показником, що дає змогу звести воедино та визначити загальний обсяг інноваційної діяльності, можуть бути тільки витрати - на проект, продукт, процес, групу процесів, їх загальна величина» [2, с. 29].

Інноваційна діяльність відрізняється від будь-якої іншої діяльності підприємства наявністю інтелектуальної складової, в обов'язковому порядку закріпленої правом власності. Отже, важливим активом в обліку є об'єкти інтелектуальної власності інноваційного спрямування, що відображаються у складі нематеріальних активів. Об'єкт інтелектуальної діяльності стає об'єктом бухгалтерського обліку після набуття майнових прав на нього.

Наявність охоронних документів на об'єкт інтелектуальної власності дає змогу установі бути повноправним учасником на ринку, продавати майнове право на інноваційний продукт, передавати в користування за ліцензійним договором, а найголовніше - відображати в балансі. Об'єктами інтелектуальної власності в агропромисловому секторі економіки є сорти рослин, селекційні досягнення, технології (новий спосіб схрещування

культур, їх захисту, обробіток ґрунту, догляду за тваринами), а також нова сільськогосподарська техніка, вакцини, штами мікроорганізмів, пристрої, автоматизація процесів, креслення, схеми, проекти, літературні письмові твори наукового характеру.

Створювані або придбані господарюючими суб'єктами такі нематеріальні об'єкти можна застосовувати безпосередньо у власній діяльності або надавати в оренду іншим суб'єктам господарювання. Зазвичай право на використання таких активів надається за винагороду через ліцензійні договори, доходи і витрати, які є ще одним важливим об'єктом в обліку.

Тобто при наданні ліцензій виникає можливість використання одного й того самого об'єкта інноваційної діяльності декількома суб'єктами. Відповідно постає питання їх правомірного та достовірного відображення в бухгалтерському обліку [21, с. 57]. Характер відображення в обліку наданих та отриманих ліцензій як у ліцензіата, так і у ліцензіара залежить від виду ліцензії.

На думку Л.В. Швеця: «Постановка на бухгалтерський облік об'єктів інтелектуальних активів не є обов'язковою для підприємства у звичайній господарській практиці. Найчастіше це відбувається у випадках, пов'язаних з продажем, придбанням, зміною форми власності тощо» [23].

Однак, ми не погоджуємося з такою думкою, так як це призведе до спотворення показників фінансової звітності, знизить вартість активів та інвестиційну привабливість суб'єкта господарювання. Навіть постіндустріальне суспільство визначає новий вид активів - нематеріальні, що є набагато важливішими ніж основні засоби, інші матеріальні активи та грошові кошти.

Нова система фіксації, накопичення та узагальнення облікової інформації щодо науково-технічної діяльності повинна враховувати загальні принципи обліку, а також потреби внутрішнього аудиту, що дасть змогу ефективно здійснювати менеджмент. У спеціальній економічній літературі українські та іноземні вчені виділяють такі об'єкти внутрішнього аудиту: ведення бухгалтерського обліку, достовірність звітності; стан майна, забезпеченість власними засобами: фінансова стійкість; платіжна спроможність; система управління підприємством; якість роботи економічних і технічних служб, оподаткування, планування; нормування; стимулювання; внутрішньогосподар-

ський контроль; організація і технологія виробництва; процеси господарської діяльності; проектно-кошторисна документація, виконавча дисципліна та ін. [19].

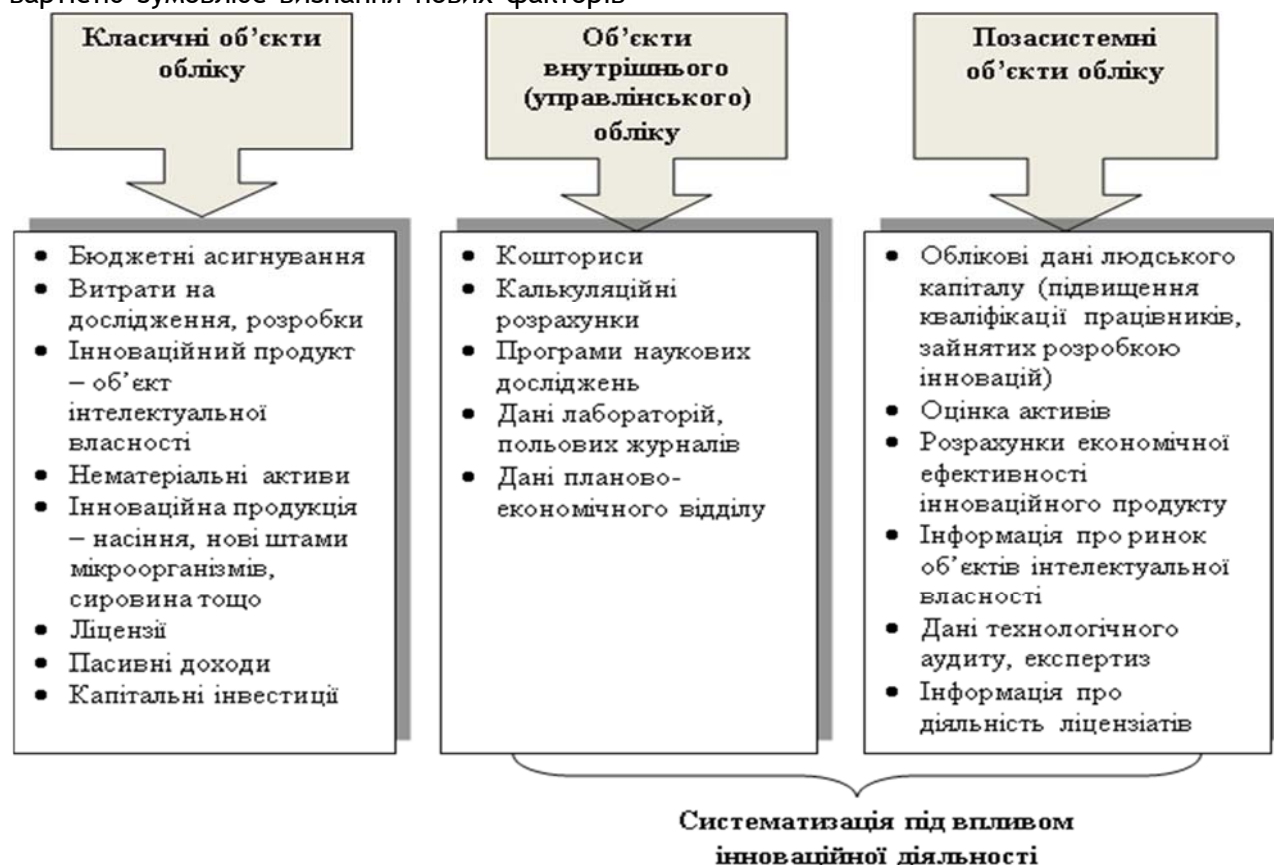
Тобто об'єкти обліку є об'єктами внутрішнього аудиту. Деталізація складу об'єктів обліку зумовлює розширення процедур внутрішнього аудиту з метою його ефективної організації. Об'єктом внутрішнього аудиту може бути господарська діяльність наукової установи в цілому або можуть бути окремі етапи, господарські процеси, методи управління організацією керівником.

З розвитком інституціональної теорії зростає розуміння значного впливу компетентності працівників, професійного судження. Відбувається розширення об'єктів обліку, що включає не тільки зовнішні фактори, а й внутрішні процеси на підприємстві чи установі. Виникає запитання: «А чи варто обмежувати розвиток об'єктів бухгалтерського обліку рамками системного його сприйняття (відповідності восьми елементам методу)? » [5, с. 247].

Надання переваги оцінці за справедливою вартістю зумовлює визнання нових факторів

у бухгалтерському обліку. Крім того, здійснюється залучення експертів-оцінювачів, незалежних аудиторів, інших фахівців. Через це необхідним є визначення вартості об'єктів інтелектуальної власності на активному ринку, даних щодо покупців, замовників, кредиторів. Цю інформацію не зазначено на субрахунках, однак вона є досить важливою під час ухвалення оптимальних рішень. В управлінському обліку такі дані враховуються під час планування, встановлення нормативів, калькулювання, вибору стратегії цін. Отже, можна констатувати, що механізми аналізу, аудиту, оцінки, планування, калькулювання, нормування, дослідження кон'юнктури ринку, які беруть до уваги бухгалтерські служби у своїй діяльності, знаходяться не в системі обліку, але сприяють формуванню достовірної інформації, тому їх потрібно віднести до «позасистемних» об'єктів обліку та внутрішнього аудиту.

Таким чином виявлено основні складові інноваційної діяльності науково-дослідних установ, що є об'єктами обліку та внутрішнього аудиту (рисунок).

Систематизація складу об'єктів обліку і внутрішнього аудиту інноваційної діяльності

Джерело: Авторська розробка.

Інноваційна діяльність відіграє важливу роль у господарських процесах підприємства. Виробництво продукції, що базується на наукових розробках, є необхідною передумовою ефективного розвитку агропромислового комплексу. Однак на даний час відображення інноваційної діяльності у науководослідних установах аграрного профілю – проблемне питання. Звітність не забезпечує зацікавлених сторін у правдивій та достовірній інформації про активи суб'єкта господарювання. Витрати, доходи, фінансові результати, інноваційні продукти відображаються в бухгалтерському обліку у складі елементів звичайної господарської діяльності. Це унеможливорює достовірне відображення та контроль над витратами та доходами інноваційної діяльності, а відтак своєчасне прийняття рішень щодо зниження ризиків в умовах невизначеності ринкової економіки.

Висновки. Зміни в бухгалтерському обліку під впливом інноваційної діяльності потребують визнання «нових» об'єктів обліку та звітності. У зв'язку з цим систематизовано склад об'єктів бухгалтерського обліку шля-

хом виокремлення їх у три групи: класичні об'єкти обліку, об'єкти внутрішнього (управлінського) обліку та позасистемні об'єкти обліку. Перша група – активи, що мають вартісну оцінку та відображаються в балансі. До них віднесено бюджетні асигнування, витрати на дослідження, розробки, об'єкти інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, інноваційна продукція – насіння, нові штамми мікроорганізмів, сировина, ліцензії, пасивні доходи, капітальні інвестиції. Друга група – кошториси, калькуляційні розрахунки, програми наукових досліджень, дані лабораторій, польових журналів, планово-економічні дані, тобто ті об'єкти, що впливають на собівартість інновацій. В особливу групу входять позасистемні об'єкти, які опосередковано впливають на інтелектуальні активи в обліку: облікові дані людського капіталу, оцінку активів, розрахунки економічної ефективності інноваційного продукту тощо. Їх ідентифікація сприятиме розширенню функцій бухгалтерського обліку та забезпечить збільшення довіри до облікових даних.

Список бібліографічних посилань

1. Australian Accounting Research Foundation. Statement of Accounting Concepts. Prepared by the Public Sector Accounting Standards Board of the Australian Accounting Research Foundation and by the Australian Accounting Standards Board of 1995 [el. res.]. URL.: <http://www.aasb.gov.au/admin/file>.
2. Валуєв Б., Кантаєва О. Деякі питання обліку інноваційних витрат і джерел їх покриття: концептуальний аспект. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2009. № 12. С. 28-35.
3. Гринман Г. И. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве : науч. пособие. Москва: Агропромиздат, 1989. 495 с.
4. Джога Р. Т. Бухгалтерський облік у бюджетних установах: підручник. Київ : КНЕУ, 2003. 483 с.
5. Жук В. Н. Основы институциональной теории бухгалтерского учета : монография. Киев : Аграрна наука, 2013. 408 с.
6. Жук В. М. Поглиблення сутності предмету бухгалтерського обліку. *Облік і фінанси АПК*. 2012. № 1. С. 16-23.
7. Зайківський О., Комаров В. Ідентифікація нематеріальних активів – базис їх бухгалтерського обліку. *Економіка інтелектуальної власності*. 2008. № 5. С. 13-19.
8. Кантаєва О. В. Бухгалтерський облік і аналіз інноваційної діяльності підприємств: організація і методологія: монографія. Житомир : ФОП Кузьмін Дн.Л., 2010. 424 с.
9. Концептуальна основа фінансової звітності: міжнародний документ, Концепція від 01.09.2010 р. № 929. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_009/ (дата звернення 22.06.2018).
10. Кужельний М. В., Лінник В. Г. Теорія бухгалтерського обліку : підручник. Київ : КНЕУ, 2001. 334 с.
11. Малюга Н. М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2005. 548 с.
12. Мэтьюс М. Р., Перера М.Х.Б. Теория бухгалтерского учёта : учебник / М. Р. Мэтьюс, М.Х.Б. Перера / пер. с англ., под. ред. Я. В. Соколова, И. А. Смирновой. – Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1999. – 663 с.

References

1. Statement of accounting concepts (2013). Australian Accounting Research Foundation. Retrieved from: <http://www.aasb.gov.au/admin/file> [In English].
2. Valuiiev, B. & Kantaieva, O. (2009). Deyaki pytannya obliku innovatsiynykh vytrat i dzherel yikh pokryttya: kontseptualnyy aspekt [Some issues of accounting for innovation costs and sources of their coverage: the conceptual aspect]. *Bukhhaltersky oblik i audit*, 12, pp. 28-35 [In Ukrainian].
3. Grinman, G.I. (1989). *Bukhhalterskiy uchët v selskom khozyaystve: nauch. posobiye* [Accounting in agriculture: scientific allowance]. Moscow: Agropromizdat [In Russian].
4. Dzhoha, R.T. (2003). *Bukhhaltersky oblik u byudzhetsnykh ustanovakh: pidruchnyk* [Accounting in budget institutions: textbook]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
5. Zhuk, V.N. (2013). *Osnovy institutsionalnoy teorii bukhgalterskogo ucheta: monografiya*. [Fundamentals of institutional accounting theory: monograph]. Kyiv: Agrarna nauka [In Russian].
6. Zhuk, V.M. (2012). Pohlyblennya sutnosti predmetu bukhgalterskoho obliku [Deepening the essence of the subject of accounting]. *Oblik i finansy APK*, 1, pp. 16-23 [In Ukrainian].
7. Zaikivskiy, O., & Komarov, V. (2008). Identifikatsiya nematerialnykh aktiviv - bazys yikh bukhgalterskoho obliku [Identification of intangible assets as the basis of their accounting]. *Ekonomika intelektualnoyi vlasnosti*, 5, pp. 13-19 [In Ukrainian].
8. Kantaieva, O.V. (2010). *Bukhhaltersky oblik i analiz innovatsiynoy diyalnosti pidpryyemstv: orhanizatsiya i metodolohiya: monohrafiya* [Accounting and analysis of innovative activity of enterprises: organization and methodology: monograph]. Zhytomyr: FOP Kuzmin Dn.L. [In Ukrainian].
9. Kontseptualna osnova finansovoyi zvitnosti: Mizhnarodnyy dokument, Kontseptsiya vid 01.09.2010 # 929 [Conceptual basis of financial reporting: International document, Concept from 01.09.2010, No. 929]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_009 [In Ukrainian].

13. Нападівська Л. В. Управлінський облік. Київ : Книга, 2004. 544 с.
14. Нидлз Б., Андерсон Х., Колдуэл Д. Принципы бухгалтерского учёта / пер.с англ. под. ред. Я.В. Соколова, Москва, 2004. - 496 с.
15. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/996-14>. (дата звернення 22.06.2018).
16. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40 База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>. (дата звернення 22.06.2018).
17. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 13.12.1991 р. № 1977 База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1977-12> (дата звернення 22.06.2018).
18. Райан Б. Стратегический учет для руководителей / Б. Райан / пер. с англ. под ред. В.А. Микрюкова. Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1998.- 616 с.
19. Савченко В. Я. Аудит : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. 322 с.
20. Сопко В. В. Бухгалтерський облік у підприємстві: підручник. Київ : Техніка, 1995. 266 с.
21. Столярчук Н. М. Облік комерційного використання інноваційної продукції. *Облік і фінанси*. 2015. № 3. С. 55-61.
22. Шатковська Л. С., Камінська Т. С. Облік інноваційної діяльності. *Облік і фінанси АПК*. 2010. № 9-10. С. 122-127.
23. Швець Л. В. Інтелектуальний капітал підприємства: економічний зміст і оцінка. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2008. URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vntu/2008_17_1/58.pdf (дата звернення 22.06.2018).
24. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала и цикла конъюнктуры) / Й.А. Шумпетер; пер. с нем. Москва : Прогресс, 1982. - 453 с.
10. Kuzhelnii, M.V., & Linnyk, V.H. (2001). *Teoriya bukhgalterskoho obliku: pidruchnyk* [Theory of accounting: text-book]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
11. Maliuha, N.M. (2005). *Bukhgalterskyy oblik v Ukraini: teoriya i metodolohiya, perspektyvy rozvytku: monohrafiya*. [Accounting in Ukraine: theory and methodology, perspectives of development: monograph]. Zhytomyr: ZHDTU [In Ukrainian].
12. Metius, M.R., & Perera, M.Kh.B. (1999). *Teoriya bukhgalterskoho ucheta: uchebnik* [Theory of accounting: text-book]. (Ya.V. Sokolov, I.A. Smirnova, Trans.). Moscow: Audit, YUNITI [In Russian].
13. Napadovska, L.V. (2004). *Upravlinsky oblik* [Management accounting]. Kyiv: Knyha [In Ukrainian].
14. Nidlz, B., Anderson, Kh., & Kolduel, D. (2004). *Printsipy bukhgalterskoho ucheta* [Principles of accounting]. Ya.V. Sokolov (Ed.). Moscow [In Russian].
15. Pro bukhgalterskyy oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 # № 996-XIV (zi zminamy) [On accounting and financial reporting in Ukraine: Law of Ukraine from 16.07.1999, No. 996-XIV]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/996-14> [In Ukrainian].
16. Pro innovatsiynu diyalnist: Zakon Ukrainy vid 04.07.2002 # № 40 (zi zminamy) [On innovation activity: Law of Ukraine from 04.07.2002, No. 40]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15> [In Ukrainian].
17. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diyalnist: Zakon Ukrainy vid 13.12.1991 # № 1977 (zi zminamy) [On scientific and technical activities: Law of Ukraine from 13.12.1991, No. 1977]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1977-12> [In Ukrainian].
18. Rayan, B. (1998). *Strategicheskii uchet dlya rukovoditeley* [Strategic accounting for managers]. (V.A. Mikryukov, Trans). Moscow: Audit, YUNITI [In Russian].
19. Savchenko, V.Ya. (2005). *Audit: navch. posibnyk* [Audit: tutorial]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
20. Sopko, V.V. (1995). *Bukhgalterskyy oblik u pidpryemnytstvi: pidruchnyk* [Business accounting: textbook]. Kyiv: Tekhnika [In Ukrainian].
21. Stolyarchuk, N.M. (2015). Oblik komertsynoho vykorystannya innovatsiynoyi produktsiyi [Accounting for the commercial use of innovative products]. *Oblik i finansy*, 3, pp. 55-61 [In Ukrainian].
22. Shatkovska, L.S., & Kaminska, T.S. (2010). Oblik innovatsiynoyi diyalnosti [Accounting for innovation activity]. *Oblik i finansy APK*, 9-10, pp. 122-127 [In Ukrainian].
23. Shvets, L.V. (2008). Intelktualnyy kapital pidpryemstva: ekonomichnyy zmist i otsinka [Intellectual capital of an enterprise: economic content and estimation]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 1. Retrieved from: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vntu/2008_17_1/58.pdf [In Ukrainian].
24. Shumpeter, Y.A. (1982). *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya (Issledovaniye predprinimatelskoy pribyli, kapitala i tsikla konyunktury)* [Theory of economic development (study of entrepreneurial profit, capital and the conjuncture cycle)]. Moscow: Progress [In Russian].

Stoliarchuk N.M. Objects of accounting and internal audit of innovation activity

The purpose of the article is to systematize the composition of the objects of accounting and internal audit of innovation activity, which will enable to effectively organize analytical and synthetic accounting and enhance the content of financial reporting.

Research methods. The article is based on the usage of the dialectical method in the study of economic and accounting characteristics of innovation activity. The study of specific assets that occur under the influence of innovation activity has been carried out using induction and deduction methods, analogies and comparisons. Methods of causation and abstract and logical have been used to determine the relationship between assets and innovation activities.

Research results. Changes in accounting under the influence of innovation activity require the recognition of "new" objects of accounting and reporting. In this regard, the composition of the objects of accounting has been systematized by their division into three groups: classical objects of accounting, objects of internal (managerial) accounting, and non-system objects of accounting. The first group contains assets that have a valuation and are reflected in the balance sheet. It includes budget allocations, research and development costs, intellectual property objects in intangible assets, innovative products, in particular seeds, new strains of microorganisms, raw materials, licenses, passive incomes, capital investments. The second group includes estimates, cost calculations, research programs, laboratory data, field magazines, planning and economic data, that is, those objects that affect the cost of innovation. And in the special group must be established for non-system objects that influence indirectly in display of intellectu-

al assets in the accounting: human capital records, asset valuation, calculations of the economic efficiency of the innovative product, etc. Their identification will facilitate the expansion of accounting functions and increase confidence in data credentials.

Elements of scientific novelty. The objects of accounting and internal audit in research institutions under the influence of innovation activity has been further developed by their division into three groups: classical objects of accounting, objects of internal (managerial) accounting, and non-system accounting objects.

Practical significance. Expansion of the quantitative and qualitative composition of the objects of innovation activity with their inclusion in the account as assets, will determine the effectiveness of the implementation of innovation processes at enterprise, increase the investment attractiveness of financial reporting, expand the internal audit procedures. Figs.: 1. Refs.: 24.

Keywords: objects; assets; innovative activity; intangible assets; objects of intellectual property; elements of financial reporting.

Stoliarchuk Nadiia Mykolaivna - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of organization of scientific research and innovation development, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: stolyarchuk.iae@gmail.com

Столярчук Н.Н. Объекты учета и внутреннего аудита инновационной деятельности

Цель статьи - систематизировать состав объектов учета и внутреннего аудита инновационной деятельности, что позволит эффективно организовать аналитический и синтетический учет и усилит содержательность финансовой отчетности.

Методика исследования. Статья основывается на использовании диалектического метода в исследовании экономических и учетных характеристик инновационной деятельности. Изучение специфических активов, возникающих под влиянием инновационной деятельности, проводилось с помощью методов индукции и дедукции, аналогии и сравнения. Методы причинно-следственной и абстрактно-логической связи применялись для определения взаимосвязи между активами и инновационной деятельностью.

Результаты исследования. Изменения в бухгалтерском учете под влиянием инновационной деятельности требуют признания «новых» объектов учета и отчетности. В связи с этим систематизирован состав объектов бухгалтерского учета путем выделения их в три группы: классические объекты учета, объекты внутреннего (управленческого) учета и внесистемные объекты учета. Первая группа - активы, имеющие стоимостную оценку и отражающееся в балансе. К ним отнесены бюджетные ассигнования, расходы на исследования, разработки, объекты интеллектуальной собственности в составе нематериальных активов, инновационная продукция - семена, новые штаммы микроорганизмов, сырье, лицензии, пассивные доходы, капитальные инвестиции. Вторую группу составляют сметы, калькуляционные расчеты, программы научных исследований, данные лабораторий, полевых журналов, планово-экономические данные, то есть объекты, влияющие на себестоимость инноваций. В особую группу выделены внесистемные объекты, которые не прямо влияют на отображение интеллектуальных активов в учете: учетные данные человеческого капитала, оценка активов, расчеты экономической эффективности инновационного продукта, и т.д. Их идентификация будет способствовать расширению функций бухгалтерского учета и обеспечит увеличение доверия к учетным данным.

Элементы научной новизны. Получило дальнейшее развитие состав объектов учета и внутреннего аудита в научно-исследовательских учреждениях под влиянием инновационной деятельности путем выделения их в три группы: классические объекты учета, объекты внутреннего (управленческого) учета и внесистемные объекты учета.

Практическая значимость. Расширение количественного и качественного состава объектов инновационной деятельности с последующим отражением их в учете как активов позволит определять эффективность внедрения инновационных процессов на предприятии, повысит инвестиционную привлекательность показателей финансовой отчетности, позволит расширить процедуры внутреннего аудита. Илл.: 1. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: объекты; активы; инновационная деятельность; нематериальные активы; объекты интеллектуальной собственности; элементы финансовой отчетности.

Столярчук Надежда Николаевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела организации научных исследований и инновационного развития, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: stolyarchuk.iae@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 25.06.2018 р.

Фахове рецензування: 02.07.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Столярчук Н. М. Об'єкти обліку і внутрішнього аудиту інноваційної діяльності. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 55 – 63.

* * *

УДК 632.9:339.13

О.А. КОРЧИНСЬКА, доктор економічних наук,
доцент, старший науковий співробітник
Л.В. ВАСИЛЕНКО, здобувач

Полюві маркетингові дослідження застосування засобів захисту рослин у фермерських господарствах

Мета статті - проаналізувати результати вибіркового опитування фермерів і виявити загальні тенденції щодо застосування засобів захисту рослин у вітчизняному сільському господарстві та проблеми у цій сфері, окреслити перспективи їх вирішення.

Методика дослідження. При проведенні дослідження застосовувались як загальноприйняті методи: діалектичний - для всебічного аналізу проблеми, монографічний - при виявленні причинно-наслідкових зв'язків, абстрактно-логічний і метод наукового узагальнення - при формуванні висновків та пропозицій, так і спеціальні: статистичної та маркетингової обробки інформації - при аналізі результатів опитування.

Результати дослідження. Представлено результати вибіркового опитування фермерів Васильківського району Київської області з аналізом використання засобів захисту рослин фермерами.

Елементи наукової новизни. Встановлено фактори, що гальмують розвиток досліджуваної сфери. Оцінено рівень обізнаності фермерів щодо переваг і недоліків застосування хімічних препаратів у сільському господарстві та виокремлено заходи, які слід вживати на мікро- і макrorівнях з метою вирішення актуальних проблем у сфері застосування пестицидів.

Практична значущість. Викладений матеріал має практичну цінність, оскільки дає можливість характеризувати чинники, що сповільнюють розвиток сфери застосування пестицидів, і визначає напрями вирішення актуальних проблем збереження врожаю сільськогосподарських культур. Табл.: 2. Рис.: 9. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: засоби захисту рослин; сільське господарство; ринок; фермер; опитування; маркетингові дослідження.

Корчинська Олена Антонівна - доктор економічних наук, доцент, старший науковий співробітник, завідувач кафедри маркетингу, Академія праці, соціальних відносин і туризму (м. Київ, Кільцева дорога, 3-А)
E-mail: helenk@meta.ua

Василенко Людмила Василівна - здобувач відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: L.vasylenko@plt.land

Постановка проблеми. Одним із важливих факторів підвищення рівня родючості ґрунтів є застосування засобів захисту рослин. За даними Інституту захисту рослин, щорічні втрати врожаю від шкідників, хвороб і бур'янів становлять близько 30%, зокрема, зерна - 25-30, буряків цукрових - 20-27, соняшнику - 23-25, картоплі - 32-35, овочів - 27, плодових насаджень - 48% і більше. Сьогодні неможливе ефективне збільшення родючості ґрунтів без застосування хімічних засобів захисту, зокрема гербіцидів. Адже бур'яни виснажують ґрунти, позбавляють культурні рослини вологи і поживних речовин. Крім того, бур'яни сприяють розвитку шкідників і збудників хвороб. Цін-

ність гербіцидів полягає в тому, що вони забезпечують сприятливе біологічне середовище для культурних рослин, отже підвищується їх урожайність та якість вирощеної продукції. Тому ефективність інших заходів щодо поліпшення родючості ґрунтів може значно зростати завдяки правильному застосуванню засобів захисту рослин [3].

Потенційний обсяг ринку пестицидів в Україні розглядається як досить великий: у середині 80-х років ХХ ст. щороку в сільському господарстві використовували близько 180 тис. т засобів захисту рослин (у фізичній вазі), обробляючи 33 млн га посівів, що у розрахунок на 1 га сягало 5,5 кг порівняно з розвиненими європейськими країнами.

Проте у подальшому їх внесення почало зменшуватись, і у 90-і роки ХХ ст. спостерігалася тенденція до зниження застосування

засобів захисту рослин. Якщо у 1991 р. обсяг їх використання становив 89 тис. т, або 2,7 кг/га, то у 1999 р. - лише 13,3 тис. т, або 1,1 кг/га. З 2003 р. загальні обсяги застосування засобів захисту рослин щороку збільшуються в середньому на 10% [1]. У 2015 р. використали 45,9 тис. т пестицидів (у розрахунку на 1 га ріллі близько 1,2 кг), що у 3,4 раза більше, ніж у 2000 р., проте у 2,2 раза менше, ніж у 1990 р. [2].

Для повного розуміння особливостей функціонування вітчизняного ринку засобів захисту рослин і проблем їх застосування в сільському господарстві поряд з аналізом загальностатистичних даних щодо використання пестицидів в Україні варто використати такий інструмент, як маркетингове дослідження, зокрема вибіркове опитування сільськогосподарських товаровиробників. Це дає можливість виявити та оцінити проблеми щодо захисту врожаю сільськогосподарських культур від бур'янів та шкідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами захисту сільськогосподарських культур займалися багато вітчизняних та іноземних учених, зокрема С.М. Вигера [1], О.А. Корчинська [3], М.В. Круть [4], В.М. Писаренко [5], В.П. Федоренко [6], А.В. Фокін [7], О.В. Ходаківська [2] та багато інших. Проте, зважаючи на стрімкий розвиток даної сфери, з'являються нові тенденції, які потребують подальших наукових розвідок.

Мета статті - висвітлити результати вибіркового опитування фермерів і виявити загальні тенденції щодо застосування засобів захисту рослин у вітчизняному сільському господарстві, а також проблем у цій сфері, окреслити перспективи їх вирішення.

Виклад основних результатів дослідження. З метою аналізу застосування заходів захисту рослин восени 2017 р. нами було проведено вибіркове опитування фермерів Васильківського району Київської області. В опитуванні взяли участь 50 фермерів віком від 35 до 77 років.

Звичайно, дане опитування не можна вважати завершеним статистично репрезентативним дослідженням, проте воно дає змогу виявити думки фермерів щодо проблем застосування пестицидів і окреслити загальні тенденції, що відбуваються у цій сфері.

Анкета містила 19 запитань, на які фермери відповідали анонімно упродовж 10-15 хв.

Перші два запитання стосувалися загальної площі сільськогосподарських угідь у господарстві, у тому числі ріллі. За результатами відповідей підраховано загальну площу сільськогосподарських угідь та ріллі у фермерських господарствах. Вона становить 2660 га, у тому числі 2395 га ріллі. За нашими розрахунками, в середньому на одне господарство припадає 53,2 га сільськогосподарських угідь, зокрема 47,9 га ріллі.

Третє запитання стосувалося площі орендованих угідь у даних господарствах. Як свідчать відповіді фермерів, 28 господарств з 50-ти (56%) мають сільськогосподарські угіддя, які беруть в оренду. Загальна площа орендованих угідь становить 1344,8 га, тобто 48 га у розрахунку на 1 фермерське господарство.

Четверте запитання ставило за мету з'ясувати, чи застосовують фермери хімічні засоби захисту рослин. У разі негативної відповіді необхідно було вказати причину й перейти до запитання 7. Переважна більшість фермерів (74,3%) дали позитивну відповідь. Однак кожний четвертий фермер (майже 25%) не використовує пестициди. Основна причина - високі ціни на препарати. Так вважає 83% респондентів, що не застосовують пестициди, ще 11 % фермерів стверджують, що немає в цьому потреби. Вісім фермерів (6%) не змогли назвати причину відмови від застосування пестицидів (рис. 1).

У п'ятому запитанні фермери повинні були вказати обсяги застосування засобів захисту рослин (ЗЗР), площу і сільськогосподарські культури, які оброблялися пестицидами, і дати назву препаратів чи діючої речовини. Аналіз відповідей показав, що пестициди застосовуються у дозах 0,03-5,5 кг на 1 га посівної площі залежно від препарату й сільськогосподарської культури. Пестициди застосовуються переважно під такі культури, як ріпак, буряки цукрові, пшениця, ячмінь, соя, горох, овочі й картопля.

Загальна оброблена площа становить 1380 га, тобто 52% від загальної площі фермерів, або 65% від посівної площі тих фермерів, які застосовують пестициди.

На гербіциди припадає майже 80% всіх хімічних засобів захисту рослин, що використовуються фермерами. Друге місце займають фунгіциди (17%), далі інсектициди - 2%. На інші види пестицидів припадає лише 1% ЗЗР (рис. 2).

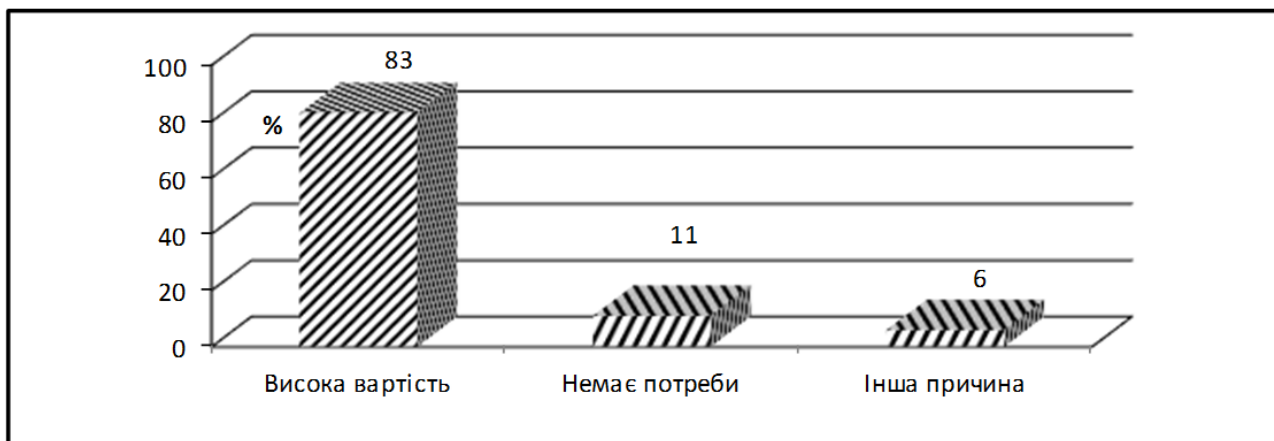

Рис. 1. Основні причини відмови фермерів від застосування пестицидів

Джерело: Розраховано авторами за даними опитування.

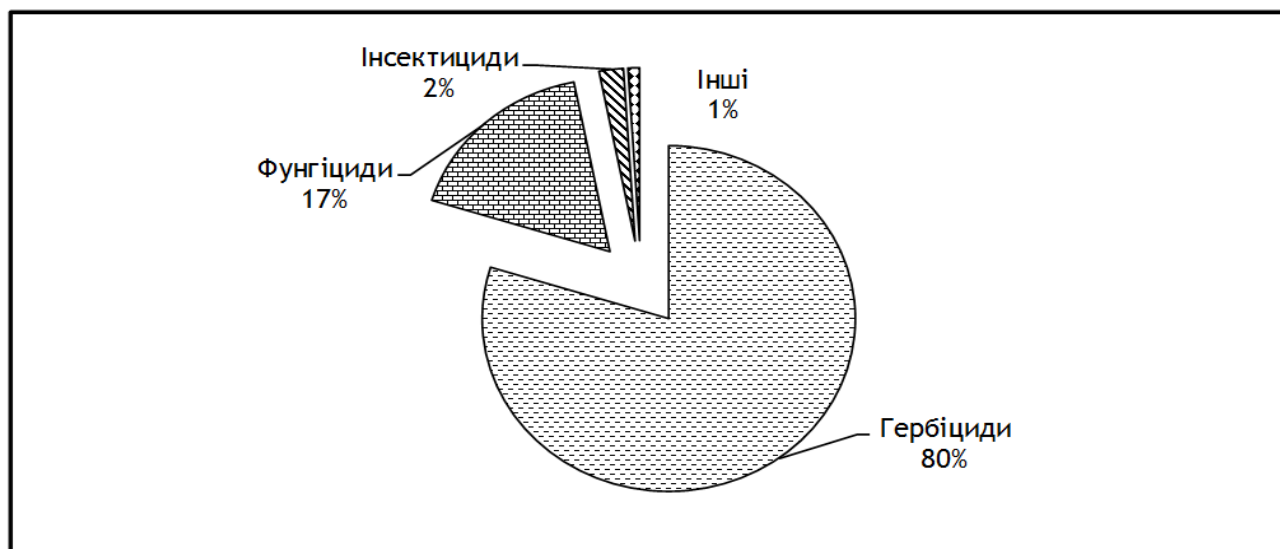

Рис. 2. Структура використання засобів захисту рослин фермерськими господарствами

Джерело: Розраховано авторами за даними опитування.

Фермери назвали понад тридцять назв препаратів, які вони застосовують. Серед них Раундап Макс, Дерозал, Нопасарам, Максим, Байтан, Бампер, Топаз та багато інших. Було перелічено також понад 15 видів діючої речовини. Найчастіше зустрічалися такі: прометрин, тріазол, ацетохлор, флутриазол, тебуконазол. Семеро фермерів не змогли зазначити діючу речовину тих препаратів, які вони застосовували.

Таким чином, фермери використовують різні пестициди з різними діючими речовинами, тому не можна виявити найпоширеніші препарати. Така різноманітність асортименту разом із неможливістю певної кількості фермерів назвати діючу речовину використаних препаратів може означати, що вони при купівлі пестицидів беруть до уваги

передусім ціни, надаючи перевагу більш доступним за ціною політикою пестицидам.

У шостому запитанні необхідно було вказати торгові марки і виробників, препарати яких використовують фермери. Найрозповсюдженішими були такі всесвітньовідомі фірми, як Сингента, БАСФ, Байер, Дюпонт, Монсанта (рис. 3).

Серед них були й вітчизняні виробники, зокрема «Укравіт», «Альфа Сمارт Агро», «Ерідон».

Деякі фермери називали лише країни - виробники пестицидів, серед яких були Україна, Росія, Китай, США, Японія, Німеччина. Аналіз результатів відповідей показав, що переважна кількість пестицидів (91%), що застосовуються фермерами - імпорتنі, а пестицидів вітчизняного виробництва - лише 9%.

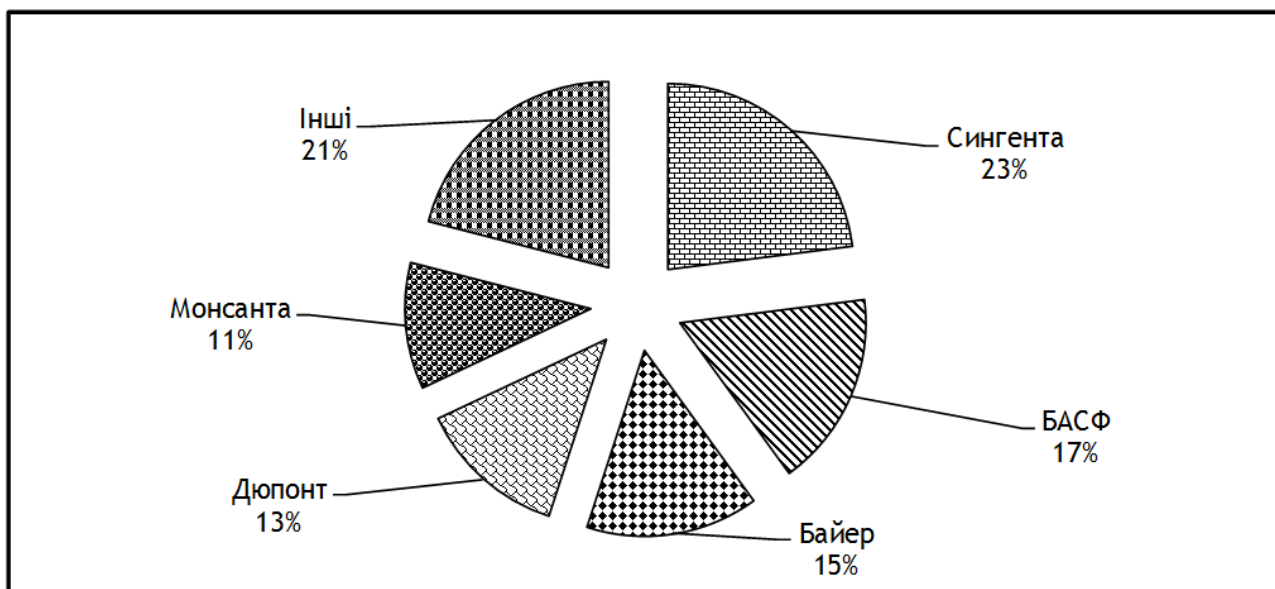

Рис. 3. Найрозповсюдженіші фірми - виробники пестицидів за результатами опитування фермерів

Джерело: Розраховано авторами за даними опитування.

У сьомому запитанні фермерам треба було вказати, які інші заходи щодо захисту рослин вони застосовують. Незначна кількість респондентів - 10% зазначили, що застосовують біологічні препарати такі, як аверком, гаупсин, епин, ще 15% фермерів практикують такий вид боротьби з бур'янами, як прополювання.

У восьмому запитанні фермери повинні були вказати площу та врожайність основних сільськогосподарських культур, що вирощу-

валися у господарстві за останні роки. Значна частка посівної площі відводиться ними під зернові культури - 1489 га (56%), зокрема 33% припадає на озимі зернові, на технічні культури - 825 га (31%). Серед технічних культур найбільшу частку займають посіви сої - 18%. На картоплю та овочі фермери відводять 13% посівної площі.

Результати опитування респондентів щодо посівної площі та врожайності сільськогосподарських культур представлено у табл. 1.

1. Посівна площа та врожайність основних сільськогосподарських культур у фермерських господарствах Васильківського району Київської області, 2017 р. (вибіркове опитування)

Сільськогосподарська культура	Посівна площа, га	Середня врожайність, ц/га
Пшениця озима	625	29,5
Ячмінь	209	27,7
Жито	199	23,5
Овес	109	34,4
Соняшник	61	22,8
Соя	331	20,6
Кукурудза	109	51,8
Просо	94	30,2
Буряки цукрові	108	310,8
Ріпак	115	18,8
Гречка	51	16,7
Горох	49	24,3
Картопля	219	239,0
Морква	48	196,5
Цибуля	38	181,7
Гарбузи	30	254,1

Джерело: Розраховано авторами за даними опитування.

У наступному запитанні треба було зазначити, якими критеріями вони керуються при виборі методів захисту рослин. Можна було вибрати кілька варіантів відповідей, тому сумарна кількість відсотків за всіма пунктами становила понад 100%. Переважна біль-

шість фермерів користується власним досвідом (78,4%), далі - науково-методичні рекомендації (61%) і 44,4% респондентів відповіли, що прислухаються до порад родичів, друзів і знайомих (рис. 4).

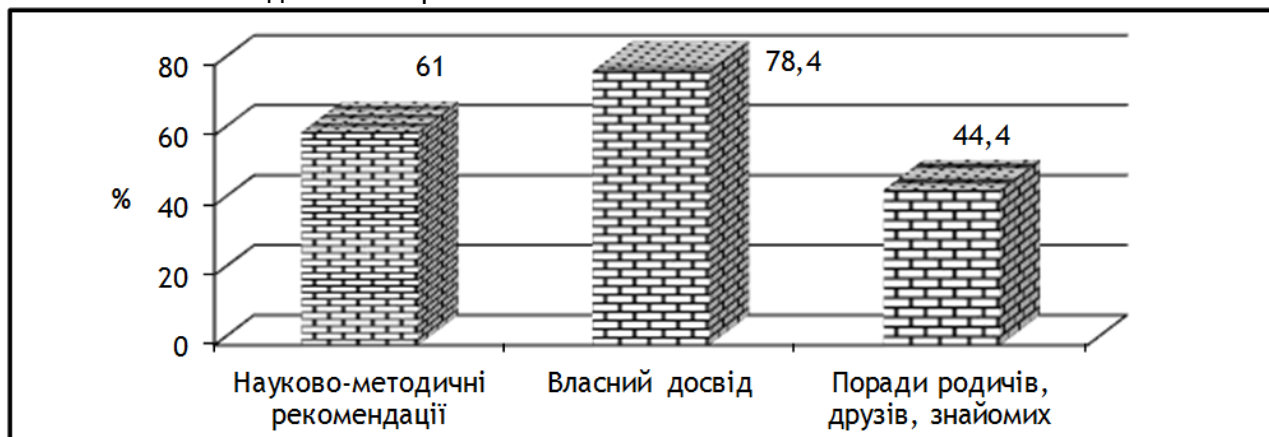

Рис. 4. Основні джерела ухвалення управлінських рішень щодо вибору методу засобів захисту рослин

Джерело: Власні дослідження авторів.

Отже, більшість фермерів, ухвалюючи управлінські рішення щодо методів захисту врожаю сільськогосподарських культур, спираються на власний досвід.

На запитання «Якими критеріями Ви користуєтесь при виборі пестицидів і виробників засобів захисту рослин» багато фермерів (59%) відповіли «є досвід застосування даного препарату або препаратів даного ви-

робника». Далі (44%) зазначали відповідь «прийнятні ціни». Відповідь «популярна торгова марка (виробник)» була відзначена 12 фермерами (23%), а відповідь «переконлива реклама» - 5 фермерами (10%). Можна було вибрати кілька варіантів відповідей, тому загальна кількість відсотків за всіма пунктами була понад 100% (рис. 5).

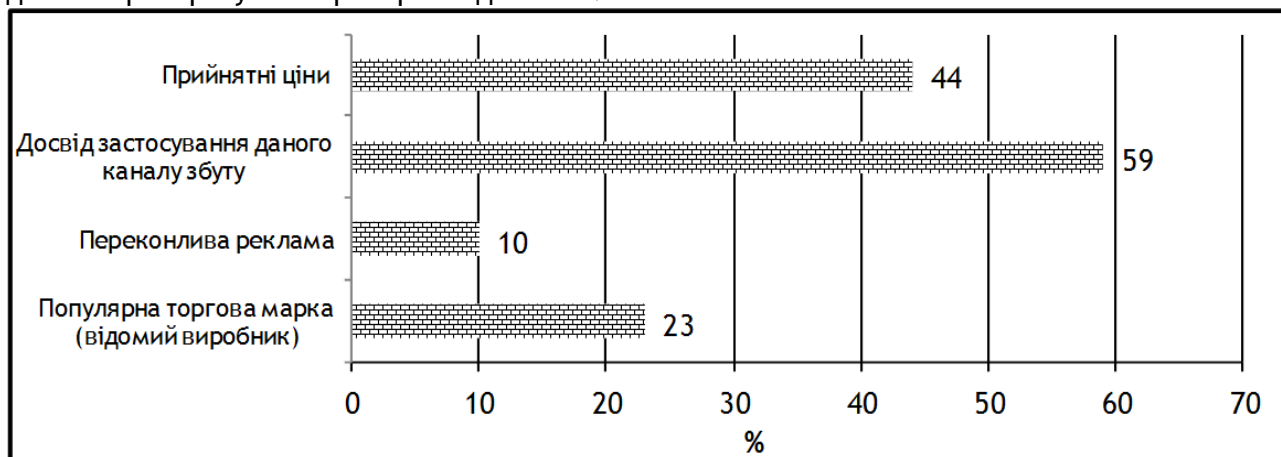

Рис. 5. Основні критерії, які впливають на вибір пестицидів і виробників засобів захисту рослин

Джерело: Розраховано авторами за даними опитування.

Таким чином, фермери є досить консервативними, довіряють передусім власному досвіду. Тому на ринку засобів захисту рослин використання такого елемента, як реклама, неефективне. Дієвішим заходом є прямий маркетинг, який дає змогу фермерам безпосередньо у виробників отримати

необхідну інформацію і ближче ознайомитися з характеристиками препарату. Крім того, прямий маркетинг створює відчуття поради знайомих, що є другим джерелом, на основі якого ухвалюється рішення щодо застосування засобів захисту рослин.

В одинадцятому запитанні необхідно було вказати основні джерела отримання сільськогосподарської інформації та знань. Відповіді розподілилися так: 53% респондентів одержують інформацію, консультуючись у спеціалістів, 33 - через засоби масової інформації, 48 - у спеціальній літературі, 31 - через Інтернет, 32 - на сільськогосподарсь-

ких виставках, 16% - на конференціях, семінарах та круглих столах, 15% - на курсах підвищення кваліфікації і 5% - завдяки дистанційному навчанню. Можна було обрати кілька варіантів відповідей, тому загальна кількість відсотків за всіма пунктами буде понад 100% (рис. 6).

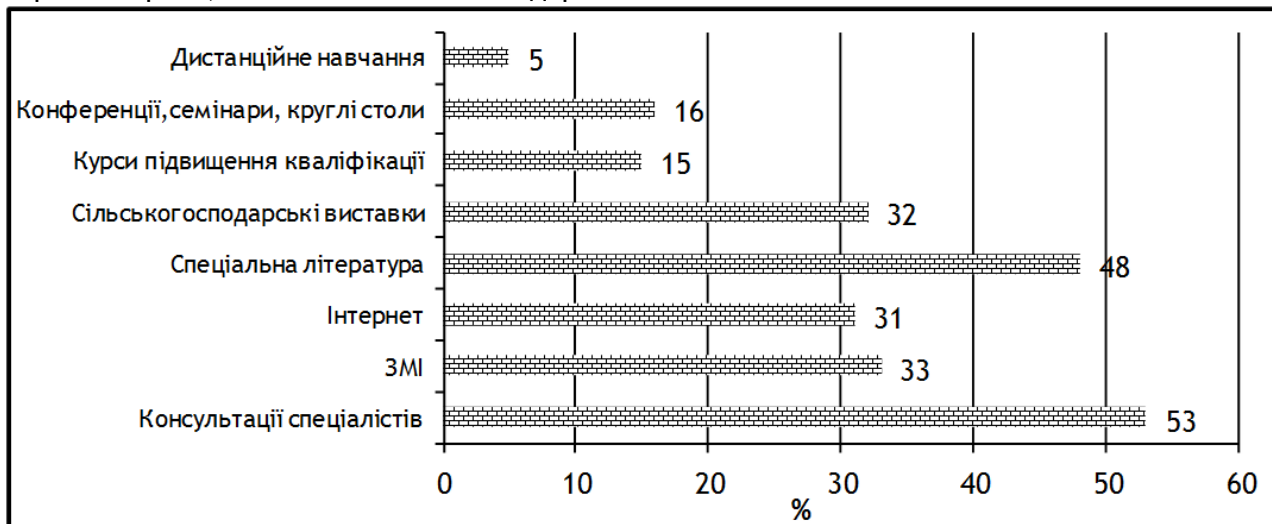

Рис. 6. Основні джерела отримання сільськогосподарської інформації та знань фермерами Васильківського району

Джерело: Розраховано авторами за даними опитування.

Далі запитання було таке: «Чи користуєтеся Ви банківськими кредитами для закупівлі матеріально-технічних ресурсів (зокрема пестицидів). Позитивну відповідь дали лише 6% фермерів. Серед причин відмови на

першому місці - високий процент за користування кредитом (71%), на другому (18 %) - відсутність можливості застави, далі - недовіра до банків - (11%), на останньому місці - відповідь «немає потреби» (рис. 7).

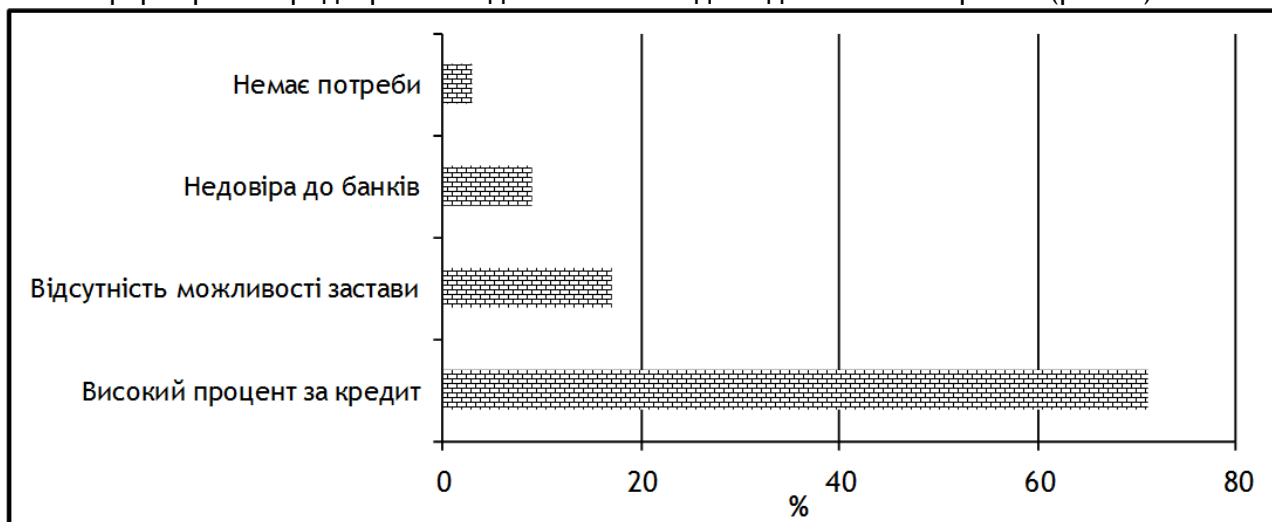

Рис. 7. Основні причини відмови від банківського кредиту

Джерело: Розраховано авторами за даними опитування.

У тринадцятому запитанні треба було оцінити рівень державної підтримки фермерів щодо забезпечення їх засобами захисту рослин.

На думку респондентів, регулятивні заходи держави у цій сфері не мають позитивного результату і не гарантують належної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Тому понад половини респонден-

тів (53%) оцінили державну підтримку лише на 1 (3%) чи 2 бали (49%), 41% - дали 3 бали, і 6% фермерів вважають, що державна підтримка заслуговує 4 бали. Жоден з фермерів не поставив максимальної оцінки 5 балів за рівень державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників щодо забезпечення пестицидами. Таким чином, середня оцінка регулятивних заходів держави становить 2,48 бала з 5-ти максимальних.

Запитання, побудоване у вигляді шкали Лайкерта, ставило за мету з'ясувати ступінь

згоди фермерів із твердженням, що «Існує солідарна відповідальність сільськогосподарських товаровиробників, держави і громадськості за збереження врожаю». Більшість фермерів абсолютно згодні із цією думкою (65%). Ще 25% респондентів частково, з яких майже половина згодні з даним твердженням. 10% обрали варіант «скоріше ні, ніж так». Жоден з фермерів не обрав варіант «зовсім не згоден» (рис. 8).

Рис. 8. Ступінь згоди респондентів із твердженням «Існує солідарна відповідальність сільськогосподарських товаровиробників, держави і громадськості за збереження врожаю»

Джерело: Розраховано авторами за даними опитування.

У наступному запитанні потрібно було виявити основні перешкоди, що гальмують розвиток вітчизняного сільського господарства. За результатами опитування маємо таке. Найбільшою перешкодою на шляху розвитку фермерства є нестабільна економічна ситуація. 45 респондентів (91%) поставили цю перешкоду на перше місце. На другому місці - низький рівень державної підтримки. Так вважає 95% респондентів. Третє місце, на думку фермерів, займає несприятлива

політична ситуація. Проблеми з розвитком соціальної інфраструктури і наявністю інвестиційних коштів входять до переліку п'яти головних перешкод на шляху розвитку сільського господарства в Україні. Слід зазначити, що відсутність повноцінного ринку землі сільськогосподарського призначення, на думку респондентів, впливає на розвиток сільськогосподарського виробництва найменшою мірою (табл. 2).

2. Ранжування основних перешкод на шляху розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні

Перешкода	Ранг	Відсоток фермерів, що так вважають
Нестабільна економічна ситуація	1	91
Низький рівень державної підтримки	2	95
Несприятлива політична ситуація	3	94
Недостатній розвиток соціальної інфраструктури на селі	4	94
Брак інвестиційних коштів	5	85
Важкодоступність кредитів	6	89
Корумпованість в органах влади	7	90
Негативна громадська думка	8	92
Відсутність повноцінного ринку землі сільськогосподарського призначення	9	94

Джерело: Розраховано авторами за даними опитування.

З метою визначення кількісної оцінки ступеня узгодженості думок опитуваних щодо рангу основних перепон нами було розраховано коефіцієнт конкордації Кендалла за такою формулою:

$$W = \frac{12S}{m^2 \times (n^3 - n)}, \quad (1)$$

де m - число експертів; n - число факторів; S - сума квадратів різниць рангів (відхилень від середнього).

У нашому випадку $S = 708789$, $m = 50$, $n = 9$.

Підставивши ці значення у формулу (1), отримаємо коефіцієнт конкордації

$$W = \frac{12 \times 708789}{50^2 \times (729 - 9)} = 4,7.$$

Оскільки $W > 0,6$, то узгодженість експертів досить сильна. Отже, можна вважати, що думки респондентів є узгодженими і переважно збіжні в оцінці значимості перешкод у розвитку фермерства.

Далі респондентам потрібно було вибрати наскільки важливим є для них проблема охорони навколишнього середовища (зокрема ґрунтів при застосуванні пестицидів). Запитання щодо персональної оцінки проблеми збереження довкілля мало за мету з'ясувати рівень екологічної свідомості. Пропонували чотири градації відповідей від «дуже важливо» до «зовсім неважливо». Переважна більшість (76%) фермерів вважають, що це є дуже важливим. 12% фермерів зазначили, що це є важливий момент. Така сама кількість респондентів визнали, що для них це не дуже важливо. Серед опитаних, які б вважали дану проблему абсолютно не важливою для себе, не виявилось. Ніхто з фермерів не обрав відповідь «зовсім неважливо». Отже, відповіді показали високий ступінь важливості цієї проблеми для фермерів (рис. 9).

Рис. 9. Персональна оцінка важливості збереження навколишнього середовища (зокрема ґрунтів при застосуванні пестицидів)

Джерело: Розраховано авторами за даними опитування.

Із сімнадцятого по дев'ятнадцяте запитання були соціально-демографічного спрямування фермерів, які брали участь в опитуванні. В результаті аналізу відповідей було з'ясовано, що більшість з них (58%) мають вищу освіту, з них 64% закінчили ВНЗ сільськогосподарського напрямку. Середню освіту має 42% фермерів, причому з них тільки 50% одержали освіту сільськогосподарського напрямку. Середній вік респондента - фермера становить 55 років. Переважна частка опитаних респондентів (87%) очолюють фермерські господарства понад 10 років.

Висновки. Аналіз результатів проведеного опитування фермерів засвідчує, що проблема застосування засобів захисту рослин є дуже актуальною для сільськогосподарських товаровиробників і включає багато

аспектів. Кожний четвертий фермер не використовує засоби захисту рослин, що призводить до виснаження ґрунтів через винесення поживних речовин бур'янами і втрати врожаю сільськогосподарських культур. Багато фермерів, які використовують пестициди, ухвалюють управлінські рішення щодо їх застосування не на основі наукових рекомендацій, а виходячи з власного досвіду (який часто не підкріплений відповідною освітою і знаннями) і беруть до уваги передусім цінову політику постачальників хімічних засобів. Часто сільськогосподарські товаровиробники не знають склад тих засобів захисту рослин, які вони застосовують. Тому постає питання про надання фермерам відповідних знань. Водночас вирішення даної проблеми вимагає державної підтримки.

Як зазначили респонденти, основними перешкодами на шляху розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва є нестабільна економічна та політична ситуація, а також недостатній рівень державної під-

тримки. Тому вкрай необхідно розробити заходи, спрямовані на удосконалення державної політики у сфері забезпечення сільського господарства пестицидами.

Список бібліографічних посилань

1. Вигера С. М. Природоохоронний контроль культурних фітоценозів : монографія. Київ : Компрінт, 2015. 397 с.
2. Використання засобів захисту рослин у сільському господарстві / О. В. Ходаківська, С. Г. Корчинська, А. Ф. Челомбітко, К. В. Чекан. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 24-30.
3. Корчинська О. А. Організаційно-економічне регулювання розширеного відтворення родючості ґрунтів : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 338 с.
4. Круть М. В. Екологічна спрямованість інновацій Інституту захисту рослин НААН. *Захист і карантин рослин*. 2014. Вип. 60. С.184-190.
5. Писаренко В. М., Писаренко П. В. Захист рослин: екологічно обґрунтовані системи. Полтава : Інтер Графіка, 2002. 288 с.
6. Федоренко В. П., Гетьман С. В. Актуальні питання захисту посівів. *Карантин: захист рослин*. 2009. № 3. С. 1-5.
7. Фокін А. В. Деякі світові тенденції у захисті рослин. *Газета по-українськи*. 2009. № 9. С. 9-12.
8. Ecopesticides International. URL : <http://ecopesticides.net/>.
9. Atwood D., Paisley-Jones C. Pesticides industry sales and usage 2008-2012 market estimates. Washington: U.S. Environmental Protection Agency, 2017. 32 с. URL : www.epa.gov/sites/production/files/2017-01/documents/pesticides-industry-sales-usage-2016_0.pdf.
10. World Pesticide Use. URL : www.springer.com/cda/.../9788132216889-c2.pdf.

References

1. Vyhera, S.M. (2015). *Pryrodookhoronnyi kontrol kultur-nykh fitotsenoziv : monohrafiia [Environmental control of cultural phytocenoses: monograph]*. Kyiv: Komprynt [In Ukrainian].
2. Khodakivska, O.V., Korchynska, S.H., Chelombitko, A.F., & Chekan, K.V. (2017). *Vykorystannia zasobiv zakhystu roslin u silskomu hospodarstvi [Use of plant protection products in agriculture]*. *Ekonomika APK*, 1, pp. 24-30 [In Ukrainian].
3. Korchynska, O.A. (2015). *Orhanizatsiino-ekonomichne rehulivannia rozshyrenoho vidtvorennia rodiuchosti gruntiv : monohrafiia [Organizational and economic regulation of the extended reproduction of soil fertility: monograph]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
4. Krut, M.V. (2014). *Ekolohichna spriamovanist innovatsii Instytutu zakhystu roslin NAAN [Environmental orientation of innovations at the Institute of Plant Protection of NAAS]. Zakhyst i karantyn roslin*, 60, pp. 184-190 [In Ukrainian].
5. Pysarenko, V.M., & Pysarenko, P.V. (2002). *Zakhyst roslin: ekolohichno obgruntovani systemy [Plant protection: environmentally grounded systems]*. Poltava: Inter Hrafika [In Ukrainian].
6. Fedorenko, V.P., & Hetman, S.V. (2009). *Aktualni pytannia zakhystu posviv [Topical issues of crop protection]. Karantyn: zakhyst roslin*, 3, pp. 1-5 [In Ukrainian].
7. Fokin, A.V. (2009). *Deiaki svitovi tendentsii u zakhysti roslin [Some world trends in plant protection]*. *Hazeta po-ukrainsky*, 9, pp. 9-12 [In Ukrainian].
8. Ecopesticides International. Retrieved from: <http://ecopesticides.net> [In English].
9. Atwood, D., & Paisley-Jones, C. (2017). *Pesticides industry sales and usage 2008-2012 market estimates*. Washington: U.S. Environmental Protection Agency. Retrieved from: www.epa.gov/sites/production/files/2017-01/documents/pesticides-industry-sales-usage-2016_0.pdf [In English].
10. World pesticide use. Retrieved from: www.springer.com/cda/.../9788132216889-c2.pdf [In English].

Korchynska O.A., Vasylenko L.V. Marketing field research of plant protection products' application in farms

The purpose of the article is to analyze the results of the conducted survey of private farmers, to reveal general tendencies concerning application of plant protection products in the domestic agriculture, to find out problems in this sphere, and to determine its prospects.

Research methods. Standard methods as well as specific methods have been used in the research process. The dialectical method has been used for comprehensive analysis of the problem; the monographic one has been applied to find out causal links. The abstract and logical method and method of the scientific generalization have been used to form conclusions and recommendations. Specific methods for statistical and marketing information processing have been applied to analyze the results of the conducted survey.

Research results. The results of the survey of private farmers conducted in Vasylykiv district of Kyiv region are presented in this article. Application of plant protection products by farmers has been analyzed. It has been revealed that one fourth of the farmers do not use agricultural chemicals. As a result, the soils lose their fertility and crop yield falls down. Most of the farmers make their decisions concerning pesticide application based only on their own experience, in spite of the fact they do not have special knowledge. Farmers often do not know the contents of the pesticides. The main fact that influences their choice is a low price level of the product. So, they prefer to use Chinese pesticides, although they are often of bad quality.

Elements of scientific novelty. The barriers that prevent development of this sphere have been identified. The level of farmers' awareness concerning advantages and disadvantages of agricultural chemical application has been estimated. The measures to solve the problems in the sphere of pesticide's application, which should be taken on micro- and macro-levels, have been determined.

Practical significance. The presented material has a practical value, since it gives the opportunity to reveal factors that slow down the development of the pesticide's application sphere, and to determine the actual directions of problem solutions of crop protection. Tabl.: 2. Figs.: 9. Refs.: 10.

Keywords: plant protection products; agriculture; market; farmer; survey; marketing research.

Korchynska Olena Antonivna - doctor of economic sciences, associate professor (docent), senior research fellow, head of the marketing department, Academy of Labour, Social Relations and Tourism (3-A, Kiltseva doroha st., Kyiv)
E-mail: helenk@meta.ua

Vasylenko Liudmyla Vasylivna - competitor of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: L.vasylenko@plt.land

Корчинская Е.А., Василенко Л.В. Полевые маркетинговые исследования использования средств защиты растений в фермерских хозяйствах

Цель статьи - проанализировать результаты выборочного опроса фермеров и выявить общие тенденции применения средств защиты растений в отечественном сельском хозяйстве, а также проблемы в этой сфере и наметить перспективы их решения.

Методика исследования. При проведении исследования использовались как общепринятые методы: диалектический - для всестороннего анализа проблемы, монографический - при выявлении причинно-следственных связей, абстрактно-логический и метод научного обобщения - при формировании выводов и предложений, так и специальные: статистической и маркетинговой обработки информации - при анализе результатов опроса.

Результаты исследования. Представлены результаты выборочного опроса фермеров Васильковского района Киевской области с анализом применения средств защиты растений фермерами.

Элементы научной новизны. Установлены факторы, тормозящие развитие этой сферы. Оценен уровень осведомленности фермеров относительно преимуществ и недостатков применения химических препаратов в сельском хозяйстве и намечены меры, которые необходимо принять на микро- и макроуровнях с целью решения актуальных проблем в сфере применения пестицидов.

Практическая значимость. Представленный материал имеет практическую ценность, поскольку дает возможность охарактеризовать факторы, которые тормозят развитие сферы применения пестицидов, и определяет направления решения актуальных проблем сохранения урожая сельскохозяйственных культур. Табл.: 2. Илл.: 9. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: средства защиты растений; сельское хозяйство; рынок; фермер; опрос; маркетинговые исследования.

Корчинская Елена Антоновна - доктор экономических наук, доцент, старший научный сотрудник, заведующая кафедрой маркетинга, Академия труда, социальных отношений и туризма (г. Киев, Кольцевая дорога, 3-А)
E-mail: helenk@meta.ua

Василенко Людмила Васильевна - соискатель отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: L.vasylenko@plt.land

Стаття надійшла до редакції 20.06.2018 р.

Фахове рецензування: 25.06.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Корчинська О. А., Василенко Л. В. Польові маркетингові дослідження застосування засобів захисту рослин у фермерських господарствах. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 64 – 73.

* * *

Новини АПК

У 2017/2018 маркетинговому році Україна експортувала зерна майже на 6,4 млрд доларів США

За даними Державної фіскальної служби, у 2017/2018 маркетинговому році українські аграрії поставили на зовнішні ринки 39,4 млн тонн зернових культур на 6,4 млрд доларів США.

Найбільшими покупцями українського зерна у цей період стали Єгипет (на \$724 млн, 11,4%), Китай (на \$594 млн, 9,3%), Іспанія (на \$459 млн, 7,2%), Індонезія (на \$375 млн, 5,9%) та Нідерланди (на \$348 млн, 5,5%).

Експортовано такі культури:

- кукурудзи - 17,8 млн тонн на \$2,86 млрд (Китай - 16,4%, Єгипет - 13,6%, Нідерланди - 12,2%);
- пшениці - 17,2 млн тонн на \$2,83 млрд (Індонезія - 13,3%, Єгипет - 11,8%, Бангладеш - 8,7%);
- ячменю - 4,3 млн тонн на \$0,64 млрд (Саудівська Аравія - 41,2%, Китай - 19,3%, Лівія - 6,6%).

Транспортування 99% всіх зернових відбувалося морським транспортом (39 млн тонн). Найбільше відвантажили порти Чорноморська (22%), Одеси (19%), Южного (19%) та Миколаєва (18%).

Залізничним транспортом було експортовано 306 тис. тонн (0,8%) та майже 80 тис. тонн (0,2%) - автомобільним.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.43:334.722

Л.М. ЛЕВКІВСЬКА, кандидат економічних наук, доцент
Т.В. ШВЕЦЬ, кандидат економічних наук, доцент

Соціальна відповідальність у контексті формування стратегічного розвитку сучасного агробізнесу

Мета статті - визначити роль і місце соціальної відповідальності агробізнесу в розвитку сільських громад та обґрунтувати доцільність імплементації концепції соціальної відповідальності у бізнес-стратегію підприємства.

Методика дослідження. За допомогою методу соціологічних опитувань здійснено дослідження проблем, які гальмують подальший розвиток соціальної відповідальності підприємств аграрного сектору. Використано абстрактно-логічний метод (зокрема, наукового абстрагування, аналогії та зіставлення, індукції й дедукції, аналізу і синтезу). Зроблено теоретичні узагальнення та сформуовано висновки. Із застосуванням методу крос-табуляції встановлено зв'язок між збільшенням реальних доходів аграрних підприємств на гарантування функціонування об'єктів сільської територіальної громади.

Результати дослідження. Результати дослідження свідчать, що представники агробізнесу та сільських громад регіону не цілком усвідомлюють концепцію корпоративної соціальної відповідальності. Більшість сільськогосподарських підприємств проводять соціальні заходи нерегулярно та не мають власних програм чи спеціального бюджету для цього. Прямий діалог між агробізнесом та сільськими громадами дасть змогу компаніям зосередитись на суспільних потребах, беручи до уваги інтереси всіх зацікавлених сторін. Тому в сучасних ринкових умовах розвитку агробізнесу введення соціальної відповідальності є важливим заходом, щоб забезпечити значні конкурентні переваги.

Елементи наукової новизни. Обґрунтовано доцільність імплементації стратегії соціальної відповідальності бізнесу у напрямі корпоративного управління аграрних підприємств, яка передбачає інтегральний аналіз зовнішніх та внутрішніх чинників. Соціальна спрямованість стратегії означає, що її розробку і реалізацію спрямовано на досягнення балансу між інтересами сільськогосподарських підприємств та їх зовнішнім і внутрішнім оточенням.

Практична значущість. Результати дослідження використовуватимуться для забезпечення соціальної відповідальності аграрного бізнесу. Табл.: 3. Рис.: 3. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: агробізнес; соціалізація; соціальна відповідальність бізнесу; стратегія; крос-табуляція; механізм; корпоративна стратегія.

Левківська Лариса Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інноваційного підприємництва та інвестиційної діяльності, Житомирський національний агроекологічний університет (м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: Larisa_zt@ukr.net

Швець Тетяна Василівна - кандидат економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри інноваційного підприємництва та інвестиційної діяльності, Житомирський національний агроекологічний університет (м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: Shvets_tv@ukr.net

Постановка проблеми. Сфера агробізнесу є важливою складовою загальної концепції ринкової економічної системи, в основу якої закладено постійну конкурентну боротьбу. Невід'ємними суб'єктами цієї сфери є саме аграрні підприємства, які нині набули непересічного економічного і соціального значення, оскільки їх функціонування значною мірою сприяє розв'язанню проблем зайнятості сільського населення, підтримки продовольчої безпеки країни та є найважливішою складовою укладу життя селян. Станов-

лення ефективних сільгоспвиробників і їх прагнення подальшого сталого розвитку, а також сучасні тенденції й запити суспільства щодо екологізації виробництва та соціальної справедливості, зумовили поширення в нашій державі практики коригування стратегій сільськогосподарських підприємств у напрямі їх соціалізації. У контексті даного дослідження під соціалізацією сільськогосподарських підприємств потрібно розуміти добровільну участь аграрного бізнесу у вирішенні соціально-економічних, екологічних і продовольчих проблем населення, пожвавлення інноваційно-інвестиційних процесів

в аграрній сфері, використання ресурсощадних технологій та інших заходів, що зменшують антропогенний вплив на довкілля, покращання демографічного стану на селі тощо [6, 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти соціальної відповідальності бізнесу висвітлено у працях іноземних дослідників - М. Альберта [11], Г. Боуена [1], К. Девіса [3], Ф. Котлера, Н. Лі [10], М. Мескона [11]. Важливий внесок у розробку теоретичних та прикладних аспектів соціальної відповідальності підприємств зроблено вітчизняними дослідниками: О. Єранкіним [8], Є. Коваленком [9], М. Саприкіною [7], О. Харчишиною [4], І. Царик [14] та ін. Багато вітчизняних наукових досліджень базуються на ототожненні досвіду зарубіжних країн, характеристиці існуючих моделей соціальної відповідальності, водночас меншою мірою враховують особливості розвитку соціальної відповідальності вітчизняного агробізнесу. Саме ці питання зумовили проведення окремого дослідження.

Мета статті - визначити роль і місце соціальної відповідальності агробізнесу в розвитку сільських громад та обґрунтувати доцільність імплементації концепції соціальної відповідальності у бізнес-стратегію підприємства.

Виклад основних результатів дослідження. Тема соціальної відповідальності бізнесу набула поширення у 50-60-х роках ХХ ст. в розвинутих країнах світу. В цей період особливо актуальним для суспільства постали питання соціальних та екологічних наслідків корпоратизації в різних галузях економіки. З того часу ключові аспекти цієї концепції стали предметом наукових та практичних досліджень. Основоположник теорії соціальної відповідальності Г. Боуен у своїй праці «Соціальна відповідальність бізнесмена» зазначає, що соціальна відповідальність бізнесу полягає у «реалізації тієї політики, прийнятті таких рішень або проведенні такої лінії поведінки, які б були бажані з позиції цілей і цінностей суспільства» [1]. Істотний внесок у формування базової концепції корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) здійснив американський учений К. Девіс. Дослідник здійснив комплексний підхід до аналізу зовнішніх сил, які є визначальними у соціальній активності компаній [3]. Ф. Котлер та Н. Лі стверджу-

ють, що КСВ - це зобов'язання бізнесу сприяти економічному розвитку, працюючи з найманими працівниками, їхніми родинами, місцевою громадою та суспільством загалом з метою покращення якості життя [10]. А. Керол, розглядаючи сутність соціально відповідального бізнесу, визначає необхідність включення соціальної складової у стратегію розвитку компанії [2], оскільки використання у корпоративних стратегіях принципів соціальної відповідальності збільшує адаптивність і ефективність підприємницької системи, забезпечує актуальність підприємств на ринку.

Початковий етап розвитку наукових досліджень соціальної відповідальності бізнесу у вітчизняній науці розпочався із приєднанням України у 2006 р. до Глобального договору ООН (UN Global Compact, 2000) [5]. У Глобальному договорі ООН відтворено принципи і правила ділової етики, які утворилися упродовж ХІХ-ХХ ст. і здобули міжнародне визнання. Ці принципи є стандартом або кодексом поведінки соціально відповідального бізнесу в усіх цивілізованих країнах і фактично реалізуються, наприклад, через впровадження на підприємстві екологічно безпечних технологій, скасування дитячої праці, укладання колективних договорів, запобігання корупції тощо. Соціально відповідальними вважають підприємства, які мають добросовісну ділову практику, постійно здійснюють розвиток персоналу, виділяють кошти на охорону здоров'я працівників і гідні умови праці, використовують ресурсощадні технології та інші заходи, що зменшують антропогенний вплив на довкілля тощо [5]. Такий підхід до ведення бізнесу забезпечує не тільки соціальну злагоду в суспільстві, але й підвищує імідж підприємств, що, в кінцевому підсумку, позитивно відображається на їх прибутковості і можливостях подальшого застосування соціально відповідального інструментарію.

З метою вивчення напрямів розвитку соціальної відповідальності аграрного бізнесу та впливу цього процесу на діяльність сільських громад було проведено дослідження за допомогою спеціально розробленої анкети. Цільовою аудиторією соціологічного дослідження стали 30 керівників аграрних підприємств, які переважно входять у структуру тих чи інших аграрних холдингів та 60 сільських голів здебільшого Житомирської області.

Емпіричне дослідження передбачало блоки питань з розвитку соціальної відповідальності в регіоні дослідження, а саме розуміння респондентами сутності поняття соціальна відповідальність бізнесу (СВБ), напрями здійснення соціальної підтримки сільської територіальної громади аграрним бізнесом, оцінка рівня розвитку соціальної відповідальності, чинники, що сприяють та перешкоджають здійсненню СВБ тощо.

Результати дослідження свідчать, що переважна частка опитаних сільських голів (понад 70 %) дещо обізнані в питаннях соціальної відповідальності, 24 % респондентів добре розуміються і лише 5 % опитаних взагалі нічого не знають про соціальну відповідальність бізнесу. Натомість частка керівників аграрних підприємств (56 %) добре поінформовані в питаннях соціальної відповідальності. Незважаючи на високий рівень ознайомлення опитуваних з визначенням по-

няття соціальна відповідальність бізнесу можна зробити висновок, що це трактування недостатньо відоме всім суб'єктам, оскільки, як показують дослідження, кожне п'яте підприємство в Україні не обізнане і не володіє інформацією про таку світову практику.

У результаті соціологічного дослідження було виявлено, що саме респонденти розуміють під терміном «соціальна відповідальність бізнесу». Сільські голови переважно відносять до СВБ впровадження соціальних програм поліпшення умов життя громади (67% опитаних), дотримання законодавства (37%), участь в регіональних програмах розвитку сільських територій та відповідальність за громаду, на території якої проводиться господарська діяльність підприємств (26% респондентів), а також благо чинність для соціально незахищених верств населення (фінансова та матеріальна допомога тощо) (24 %) (табл. 1).

1. Складові поняття соціальної відповідальності бізнесу, %

Варіант відповіді	Сільські голови	Керівники аграрних підприємств
Впровадження соціальних програм поліпшення умов життя громади	67	47
Впровадження соціальних програм та покращення умов праці власного персоналу	24	23
Навчання та розвиток персоналу	13	20
Дотримання законодавства	37	13
Застосування в політиці бізнесу принципів етичного та відповідального ставлення до споживачів та партнерів	15	67
Благодійна допомога соціально незахищеним верствам населення (фінансова та матеріальна допомога тощо)	24	10
Відповідальність за громаду, на території якої здійснюється господарська діяльність підприємств	26	23
Участь в регіональних програмах розвитку сільських територій	26	30
Раціональне використання ресурсів (водних, земельних, лісових) та турбота про екологію	20	27

Джерело: Власні дослідження.

Щодо опитування керівників аграрних підприємств, то вони переважно відносять до СВБ застосування в політиці бізнесу принципів етичного і відповідального ставлення до споживачів та партнерів (67%), впровадження соціальних програм поліпшення умов життя громади (47%). Деякі респонденти меншою мірою вважають, що соціальна відповідальність - це благодійна допомога для соціально незахищених верств населення (фінансова та матеріальна допомога) (лише 10% опитаних). Таким чином, отримані дані не збігаються з думкою про те, що діяльність СВБ пов'язана в суспільстві насамперед з доброчинністю. Зміщення

пріоритетів у бік внутрішніх соціальних програм аграрних підприємств, а також заходів, спрямованих на споживачів та партнерів, можемо віднести до специфіки розвитку СВБ в Україні. З огляду на це можна дійти висновку про те, що в Житомирській області серед аграрних підприємств поширена думка про важливе значення участі агробізнесу в соціально-економічному розвитку сільських територій.

Дієвим інструментом реалізації соціальної відповідальності агробізнесу є багатфункціональний розвиток сільських територій, який відбувається через залучення сільськогосподарських виробників до роз-

будови соціальної інфраструктури села. Це відбувається шляхом укладання так званих угод соціальної відповідальності, за якими кошти надходять здебільшого на розвиток соціальної сфери: школи, дитячі садки, лікувальні установи, зони відпочинку і т.д. З метою визначення впливу аграрного бізнесу на забезпечення функціонування об'єктів

сільської територіальної громади здійснено поглиблений аналіз даної проблеми. Для досягнення поставленої мети побудовано крос-табуляційну таблицю, обґрунтовано оцінку статистичної значимості й розраховано щільність зв'язку між двома змінними (табл. 2).

2. Взаємозв'язок фінансового стану сільськогосподарських підприємств і обсягами соціального фінансування

Виділення підприємствами коштів на утримання об'єктів соціальної інфраструктури села	Збільшення рівня капіталізації		Всього
	Так	Ні	
Так	22	3	25
Ні	3	2	5
Всього	25	5	30

Джерело: Власні дослідження.

Дані табл. 2 показують тенденцію щодо зростання рівня капіталізації агроформувань, що зумовило фінансування соціальної сфери сільських територіальних громад. Переважна більшість опитаних керівників аграрних підприємств зазначили, що вони інколи за потребою сільських громад сприяють їх розвитку. Найбільша частка респондентів відповіла, що надає фінансову допомогу (91%), забезпечує благоустрій сільських територій (57%) та організацію масових акцій, виділення коштів для спортивних та культурних заходів на селі (46,6%).

Натомість сільські голови зазначили, що аграрні підприємства здійснюють благодійну підтримку соціальної сфери села лише за потребою - 70% респондентів, беруть участь у благоустрої сільської території (63%), здійснюють прибирання, вивезення сміття (28%), надають фінансову допомогу сільській громаді (26%), а також іноді організовують масові акції, є спонсорами спортивних та культурних заходів (18%). Водночас майже 15% сільських голів відмітили, що сільськогосподарські підприємства не беруть участь у жодних заходах із підтримки розвитку сільської громади. Отже, розуміння керівництвом аграрних підприємств своєї відповідальності за добробут і здоров'я населення та збереження довкілля є пріоритетним напрямом у формуванні сталого розвитку на селі.

Відповідно до розробленої «Стратегії сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні на період до 2020 року» необхідність розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні зумовлена такими чинниками: низьким рівнем корпоративної культури; правовим запереченням

всього і зміною правової свідомості; низьким рівнем усвідомлення суспільством ролі бізнесу; закритість багатьох українських компаній для широкої громадськості; нерівномірне врахування інтересів зацікавлених сторін; нерозуміння бізнесом та суспільством основних завдань і механізмів реалізації СВБ через термінологічну невизначеність [13]. Доказом цього є результати проведеного опитування. Так, респонденти порізно оцінили ступінь розвитку соціальної відповідальності агробізнесу в Житомирській області в балах (рис. 1).

Керівництво аграрних підприємств вважає, що нині достатньо високий рівень розвитку соціальної відповідальності агробізнесу. Натомість, на думку сільських голів, найкращими чинниками, що спонукають підприємства здійснювати соціально-відповідальні заходи є: запити органів місцевої влади та ініціатива підприємств (відповідно - 30% опитаних); потреба з боку громади чи громадських організацій (24%) та згідно з чинним законодавством країни (24%).

Топ-менеджмент аграрних підприємств (60% респондентів) стверджує, що зниження податкового тиску може стати головним фактором, який сприятиме розвитку соціальної відповідальності аграрного бізнесу (табл. 3). Об'єктивними передумовами посилення СВБ на підприємствах аграрного сектору є: внесення дієвих змін у законодавство в частині формування державних механізмів стимулювання системного вдосконалення соціальної відповідальності суб'єктів господарювання; збільшення кількості суб'єктів господарювання, що впроваджують власні стратегії соціальної відповідальності; використання кращих вітчизняних та світових практик соці-

альної відповідальності бізнесу; утворення змін у суспільній свідомості завдяки зародженню сектору громадянського суспільства,

на засадах втілення кращих ідей соціальної відповідальності тощо.

Рис. 1. Рейтингова оцінка рівня розвитку соціальної відповідальності агробізнесу в Житомирській області, %

Джерело: Власні дослідження.

3. Експертна оцінка чинників, що сприяють розвитку соціальної відповідальності в Житомирській області

Варіант відповіді	Сільські голови	Керівники аграрних підприємств
Міжнародний досвід	9	20
Власні напрацювання та отриманий позитивний ефект	35	37
Український досвід інших підприємств	18,5	26,6
Зниження податкового тиску	20	60
Зміни у законодавстві	48	46,6
Вимоги партнерів та споживачів	18,5	16,6
Потреби співробітників	7	10
Потреби громади	22	13
Зміни у суспільній свідомості	35,6	26,6
Наявність на регіональному рівні банку соціальних програм	16,6	10

Джерело: Результати соціологічного дослідження.

Водночас результати соціологічних досліджень виявили, що головними перешкодами розвитку соціальної відповідальності агробізнесу є такі: відсутність системи заохочення (морального та економічного) з боку держави; обмежений обсяг фінансових ресурсів щодо підтримки соціального розвитку сільських громад; недосконалість законодавчої й нормативно-правової бази, що регулює можливості участі бізнесу в соціальних програмах; відсутність дієвої незалежної експертизи та оцінки реалізації соціальних проектів; благодійна допомога має проводитися державою, а не комерційними структурами (рис. 2).

Недостатньо високий рівень соціальної відповідальності аграрного бізнесу зумов-

лений, насамперед тим, що цей сектор потребує істотної інвестиційної підтримки, оскільки є ще не достатньо розвиненим. Переважна більшість підприємців відчувають правову незахищеність, намагаються здійснювати капіталізацію власного підприємства, натомість потреби громади для них є не на часі.

З-поміж пріоритетних напрямів впровадження програм соціальної відповідальності бізнесу вбачається формування стратегії розвитку підприємств аграрного сектору. Стратегію розглядають як напрям діяльності підприємства на довготривалий період, що дає змогу йому досягти переваги у мінливому середовищі за рахунок поєднання ресурсів і компетенції з метою задоволення

потреб зацікавлених сторін [12]. Отже, зацікавленими сторонами є аграрний бізнес та сільські громади. Стратегія соціальної відповідальності бізнесу - це довготривалий план дій, спрямований на реалізацію соціально-орієнтованого розвитку регіону, сільської територіальної громади на засадах ко-еволюційного розвитку держави, аграрного бізнесу та населення.

льно-орієнтованого розвитку регіону, сільської територіальної громади на засадах ко-еволюційного розвитку держави, аграрного бізнесу та населення.

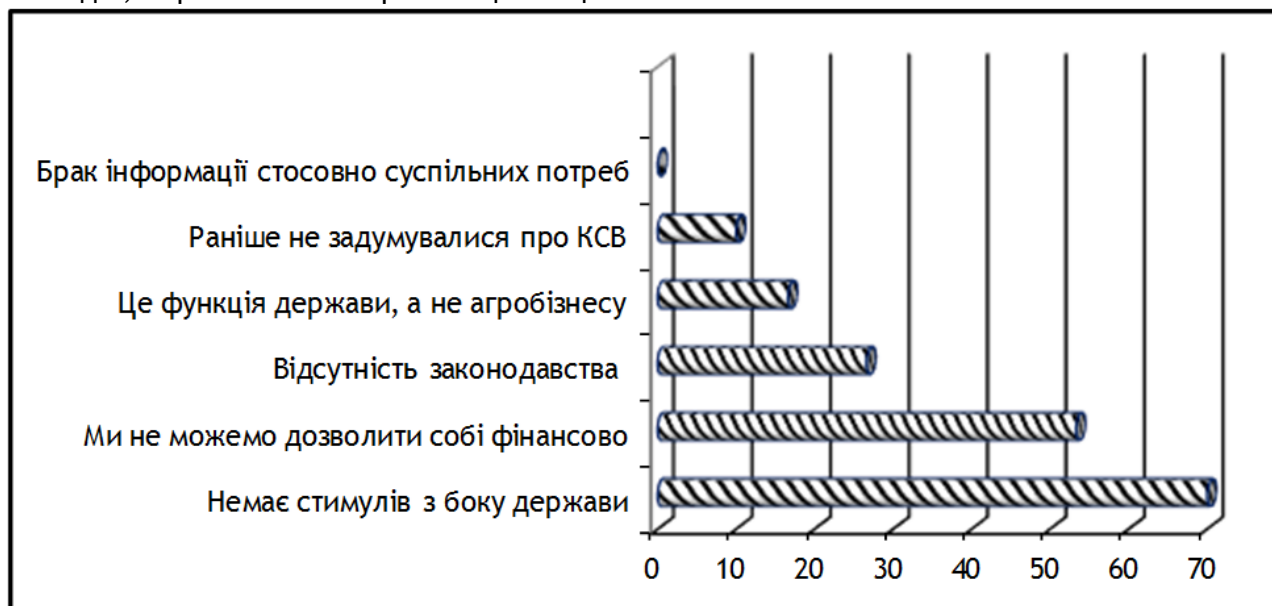

Рис. 2. Основні фактори, що стримують розвиток соціальної відповідальності агробізнесу, %

Джерело: Власні дослідження.

Процес розроблення та імплементації стратегії соціальної відповідальності містить такі основні елементи: визначення нинішньої позиції підприємства в контексті його стратегічних перспектив функціонування, стратегічні альтернативи розвитку соціальної відповідальності бізнесу, а також обгру-

нтування комплексу заходів з реалізації стратегії. При розробленні стратегії СВБ важливим є обгрунтування ключових сфер впровадження запропонованої стратегічної орієнтації та її відповідність корпоративній стратегії конкретного аграрного підприємства (рис. 3).

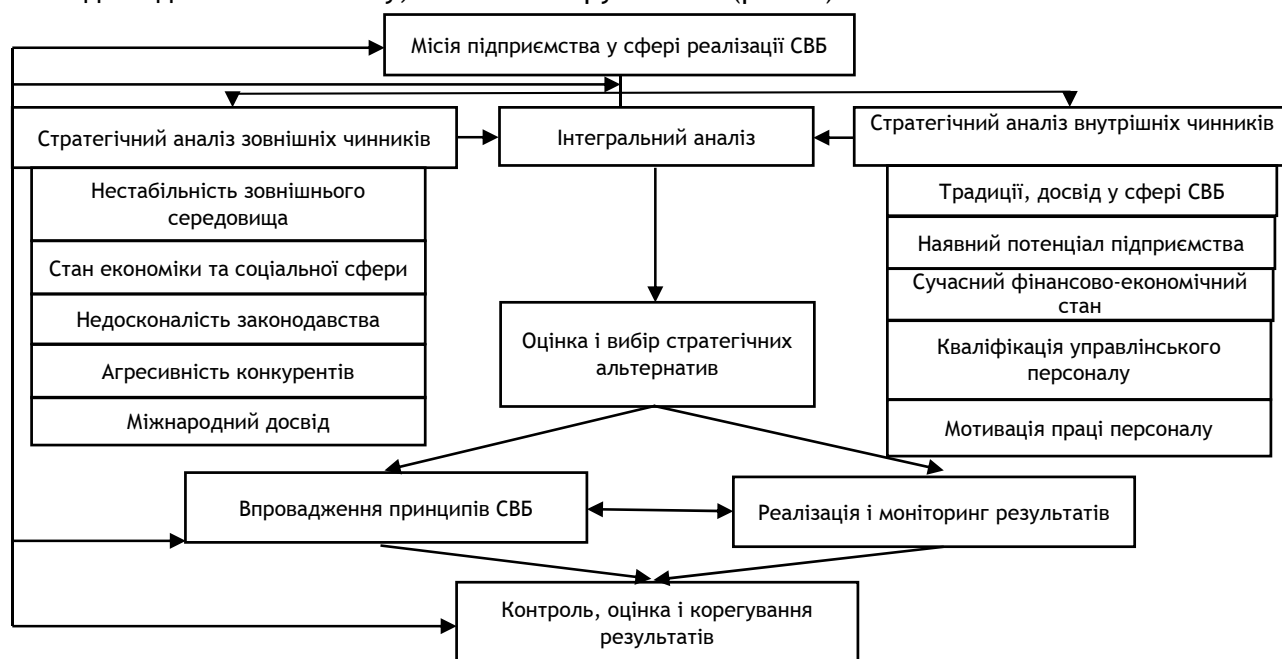

Рис. 3. Механізм формування стратегії СВБ

Джерело: Власні дослідження.

Впровадження і реалізація комплексної стратегії соціальної відповідальності бізнесу відповідно до обраної бізнес-стратегії агроформування - це тривалий процес удосконалення системи управління підприємством з урахуванням чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. В умовах швидкого ринкового середовища матимуть конкурентні переваги ті підприємства, які спроможні забезпечити зовнішнє зростання за рахунок постійного взаємозв'язку з персоналом, споживачами, постачальниками та сільськими громадами. Головна мета імплементації стратегії СВБ - реалізація корпоративного управління підприємств сфери аграрного бізнесу - формування соціально-відповідальної поведінки для досягнення балансу між інтересами сільськогосподарських підприємств та їх зовнішнім і внутрішнім оточенням.

Висновки. Соціальної відповідальності аграрного бізнесу як інструменту стратегічного управління в Україні не приділяється належна увага. Лише окремі суб'єкти агробізнесу серед пріоритетних напрямів у цій сфері зосереджують увагу насамперед на задоволенні нагальних потреб громади (на засадах комплементарного розвитку бізнесу і місцевих громад); формуванні екологічно відповідального бізнесу, що реалізується через дотримання превентивного підходу до екологічних проблем; розвитку і поширенні безпечних технологій; забезпеченні оптимальних відносин роботодавців із працівниками через дотримання трудових і соціально-економічних прав працівників та врахування їхніх інтересів, встановлення додаткових со-

ціальних пільг і гарантій; управлінні соціальними процесами в колективі на засадах корпоративної соціальної відповідальності.

Результати дослідження свідчать, що в регіоні представники агробізнесу та сільські громади не повною мірою обізнані з концепцією соціальної відповідальності бізнесу. Переважна більшість аграрних підприємств не усвідомлюють свою соціальну відповідальність, а також не мають ні власної програми, ні соціально орієнтованого бюджету для реалізації відповідних заходів. Причиною цього є відсутність зв'язку між аграрним бізнесом і сільською громадою. Прямий діалог між зацікавленими сторонами сприятиме врахуванню інтересів усіх сторін. В умовах агресивного ринкового середовища аграрним підприємствам, що зорієнтовані на сталий розвиток, впровадження системи соціальної відповідальності вбачається дієвим заходом, що сприятиме забезпеченню конкурентних переваг.

Соціальна спрямованість аграрного бізнесу матиме системний характер за умови імплементації стратегії СВБ як складової корпоративної стратегії розвитку підприємств аграрного сектору. Правильно обраний стратегічний напрям забезпечення соціальної спрямованості бізнесу сприятиме послідовному і ефективному вирішенню пріоритетних проблем сільської громади. Цей курс є визначальним і матиме важливе значення в процесі реалізації збалансованої зовнішньої політики аграрних підприємств, вибору ефективних стратегічних рішень для забезпечення відродження і розвитку сільської громади.

Список бібліографічних посилань

1. Bowen H. R. Social Responsibilities of the Businessman. N.Y.: Harper & Row, 1953. 298 p.
2. Carroll A. B. A three-dimensiona concertual model of corporate performance. *Academy of Management Review*. 1979. N 4, (4). P. 497-505.
3. Davis K. Can business afford to ignore social responsibilities? *California Management Review*. 1960. № 2, (3). - P. 70.
4. Kharchyshyna O. Corporate social responsibility: literature review. *Modern problems of management: economics, education, health care and pharmacy: 2nd International Scientific Conference*, 23-27 October, 2014: conference proceedings. Opole (Poland): WSZiA, 2014. C. 33-35.
5. UN Global Compact. URL : <https://www.unglobalcompact.org/>.
6. Герасименко Ю. Розвиток сільських територій як інструмент реалізації соціальної відповідальності агробізнесу. URL: http://econf.at.ua/publ/konferencija_2014_10_16_17/sekcija_5_ekonomichni_nauki/rozvitok_silskih_teritorij_jak_instrument_realizaciji_socialnoji_vidpovidalnosti_agrobiznesu/8-1-0-78.
7. Зінченко А. Г., Саприкіна М. А. Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект. Київ, 2008. 60 с.

References

1. Bowen, H.R. (1953). *Social responsibilities of the businessman*. New York: Harper & Row [In English].
2. Carroll, A.B. (1979). A three-dimensional conceptual model of corporate performance. *Academy of Management Review*, 4 (4), pp. 497-505 [In English].
3. Davis, K. (1960). Can business afford to ignore social responsibilities? *California Management Review*, 2 (3), p. 70 [In English].
4. Kharchyshyna, O. (2014). Corporate social responsibility: literature review. *Modern problems of management: economics, education, health care and pharmacy: 2nd International Scientific Conference*. (pp. 33-35). Opole, Poland: WSZiA [In English].
5. United Nations Global Compact. Retrieved from: <https://www.unglobalcompact.org/> [In English].
6. Gerasymenko, Yu. (2014). Rozvytok silskykh terytorii yak instrument realizatsii sotsialnoi vidpovidalnosti ahrobiznesu [Development of rural territories as an instrument for the implementation of social responsibility for agribusiness]. *E-konferentsii. Sektsiia 5 Ekonomichni nauky*. Retrieved from: http://econf.at.ua/publ/konferencija_2014_10_16_17/sekcija_5_ekonomichni_nauki/rozvitok_silskih_teritorij_jak_instrument_realizaciji_socialnoji_vidpovidalnosti_agrobiznesu/8-1-0-78 [In Ukrainian].

8. Єранкін О. О. Соціальна відповідальність агробізнесу в контексті вирішення проблем розвитку сільських територій. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2011. Вип. 6/2. С. 31-34.

9. Коваленко Є. В. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 9. URL : <http://global-national.in.ua/archive/9-2016/28.pdf>.

10. Котлер Ф., Н. Лі. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / пер. з англ. С. Яринич. Київ : Стандарт, 2005. 302 с.

11. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / пер. с англ. Москва : Издательство «ДЕЛО», 1997. 493 с.

12. Степаненко Н. І., Скидан О. В., Швець Т. В. Стратегічні засади формування та розвитку обслуговуючих підприємств північно-західного регіону України. *Агробізнес : проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку* : кол. моногр. / за ред. Я. В. Сухія, В. С. Ніценка. Одеса : СВД М. П. Черкасов, 2011. С. 263-300.

13. Стратегія сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні на період до 2020 року. URL : http://www.svb.org.ua/sites/default/files/201309_strategiya_spriannya_rozvitku_svb_v_ukrayini.pdf.

14. Царик І. М. Регулятивні інструменти посилення соціальної відповідальності бізнесу в системі національної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.03. Чернігів, 2011. 23 с.

7. Zinchenko, A.H., & Saprykina, M.A. (2008). *Sotsialna vidpovidalnist v Ukraini: Pohliady ryznykh steikkholderiv*. [Social responsibility in Ukraine: views of different stakeholders]. Kyiv: Rehionalnyi aspekt [In Ukrainian].

8. Yerankin, O.O. (2011). *Sotsialna vidpovidalnist ahrobiznesu v konteksti vyrishennia problem rozvytku silskykh terytorii* [Social responsibility of agribusiness in the context of solving problems of rural development]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu*, 6/2, pp. 31-34 [In Ukrainian].

9. Kovalenko, Ye.V. (2015). *Rozvytok korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti v Ukraini* [Development of corporate social responsibility in Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 9, pp. 134-139. Retrieved from: <http://global-national.in.ua/archive/9-2016/28.pdf> [In Ukrainian].

10. Kotler, F., & Li, N. (2005). *Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist. Yak zrobyty yakomoha bilshe dobra dlia vashoi kompanii ta suspilstva* [Corporate social responsibility. How to make as much good as possible for your company and society]. S. Yarynych (Trans.). Kyiv: Standart [In Ukrainian].

11. Meskon, M., & Albert, M. (1997). *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of management]. F. Khedoury (Trans.). Moscow: Yzdatelstvo "DELO" [In Russian].

12. Stepanenko, N.I., Skydan, O.V., & Shvets, T.V. (2011). *Stratehichni zasady formuvannia ta rozvytku obsluhovuiuchykh pidpriemstv pivnichno-zakhidnoho rehionu Ukrainy* [Strategic principles of formation and development of service enterprises of the north-western region of Ukraine]. *Ahrobiznes : problemy, suchasnyi stan ta perspektivy rozvytku* : kol. monohr. - *Agribusiness: problems, current status and development prospects*: coll. monograph, (pp. 263-300). Ya.V. Sukhii & V.S. Nitsenko (Eds.). Odessa: SVD M.P. Cherkasov [In Ukrainian].

13. *Stratehiia spriannya rozvytku sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu v Ukraini na period do 2020 roku* [Strategy for promoting the development of corporate social responsibility in Ukraine until 2020]. Retrieved from: http://www.svb.org.ua/sites/default/files/201309_strategiya_spriannya_rozvitku_svb_v_ukrayini.pdf [In Ukrainian].

14. Tsaryk, I.M. (2011). *Rehulyativni instrumenty posylenia sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu v systemi natsionalnoi ekonomiky* [Regulatory instruments for strengthening social responsibility of business in the system of the national economy]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Chernihiv [In Ukrainian].

Levkivska L.M., Shvets T.V. *Social responsibility in context of forming of strategic development of the modern agricultural business*

The purpose of the article is to determine the role and place of social responsibility of agricultural business in the development of rural communities and to substantiate the feasibility of implementing the concept of social responsibility in the business strategy of an enterprise.

Research methods. Using the method of sociological survey, research has been carried out on problems that hamper the further development of social responsibility of enterprises in the agrarian sector. In the course of scientific research the abstract and logical method has been used (in particular, scientific abstraction, analogy and comparison, induction and deduction, analysis and synthesis), through which theoretical generalizations and conclusions have been made. Using the cross-tabulation method, link between an increase in real incomes of the agrarian enterprises and provision of functioning of the rural community's facilities has been established.

Research results. Results of the study indicate that the region as agribusiness and rural communities are not fully aware of the concept of corporate responsibility of business. Most of agricultural enterprises carry out social events irregularly and do not have their own programs or special budget to implement such activities. One reason for these results is that there is weak relationship between agribusiness and rural communities. Direct dialogue between aforementioned institutes would help businesses to focus on public needs, taking into account the interests of all parties. Therefore, in current market environment of agricultural enterprises, implementation of social responsibility is an essential measure that could provide competitive benefits.

Elements of scientific novelty. As elements of novelty, it has been proposed and justified the expediency of an implementation of the strategy of social responsibility of business in the corporate management of agrarian enterprises, which involves an integrated analysis of external and internal factors. The social orientation of the strategy means that its development and implementation are aimed at achieving a balance between the interests of agricultural enterprises and their external and internal environment.

Practical significance. The results of the study might be used to ensure the progressive development of social responsibility of agricultural business. Tabl.: 3. Figs.: 3. Refs.: 14.

Keywords: agricultural business; socialization; social responsibility of business; cross-tabulation; mechanism; corporate strategy; strategy of social responsibility of business.

Levkivska Larysa Mykolaivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of innovative entrepreneurship and investment activity, Zhytomyr National Agroecological University (7, Saryi bld., Zhytomyr)
E-mail: Larisa_zt@ukr.net

Shvets Tetiana Vasylivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), acting head of the department of innovative entrepreneurship and investment activity, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi bld., Zhytomyr)
E-mail: Shvets_tv@ukr.net

Левковская Л.Н., Швец Т.В. Социальная ответственность в контексте формирования стратегического развития современного агробизнеса

Цель статьи - определить роль и место социальной ответственности агробизнеса в развитии сельских общин и обосновать целесообразность имплементации концепции социальной ответственности в бизнес-стратегию предприятия.

Методика исследования. С помощью метода социологических опросов проведено исследование проблем, сдерживающих дальнейшее развитие социальной ответственности предприятий аграрного сектора. Использованы абстрактно-логический метод (в частности, научного абстрагирования, аналогии и сопоставления, индукции и дедукции, анализа и синтеза). Осуществлены теоретические обобщения и сформированы выводы. С применением метода кросс-табуляции установлена взаимосвязь между увеличением реальных доходов аграрных предприятий на обеспечение функционирования объектов сельской территориальной общины.

Результаты исследования. Результаты исследования отражают, что представители агробизнеса и сельских общин региона не вполне осознают концепцию корпоративной социальной ответственности. Большинство сельскохозяйственных предприятий осуществляют социальные мероприятия нерегулярно и не имеют собственных программ или специального бюджета для этого. Прямой диалог между агробизнесом и сельскими общинами поможет компаниям сосредоточиться на общественных потребностях, учитывая интересы всех заинтересованных сторон. Поэтому в современных рыночных условиях развития агробизнеса реализация социальной ответственности является важной мерой, которая могла бы обеспечить значительные конкурентные преимущества.

Элементы научной новизны. Обоснована целесообразность имплементации стратегии СОБ в направление корпоративного управления аграрных предприятий, которая предусматривает интегральный анализ внешних и внутренних факторов. Социальная направленность стратегии означает, что ее разработка и реализация направлена на достижение баланса между интересами сельскохозяйственных предприятий и его внешним и внутренним окружением.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы для обеспечения социальной ответственности аграрного бизнеса. Табл.: 3. Илл.: 3. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: агробизнес; социализация; социальная ответственность бизнеса; кросс-табуляция; механизм; корпоративная стратегия; стратегия СОБ.

Левковская Лариса Николаевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры инновационного предпринимательства и инвестиционной деятельности, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)
E-mail: Larisa_zt@ukr.net

Швец Татьяна Васильевна - кандидат экономических наук, доцент, и.о. заведующего кафедрой инновационного предпринимательства и инвестиционной деятельности, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)
E-mail: Shvets_tv@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 13.06.2018 р.

Фахове рецензування: 26.06.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Левківська Л. М., Швець Т. В. Соціальна відповідальність у контексті формування стратегічного розвитку сучасного агробізнесу. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 74 – 82.

* * *

УДК 338.46:37

М.М. ІЛЬЧУК, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН
І.А. КОНОВАЛ, кандидат економічних наук
В.Д. ЄВТУШЕНКО, кандидат економічних наук

Управління конкурентоспроможністю продукції скотарства сільськогосподарських підприємств України

Мета статті - поглибити теоретико-методичні засади та розробити практичні рекомендації щодо удосконалення управління конкурентоспроможністю продукції скотарства сільськогосподарських підприємств України.

Методика дослідження. У процесі проведення дослідження використано такі методи: абстрактно-логічний - при теоретичному узагальненні поняття управління конкурентоспроможністю та формулюванні висновків; розрахунково-конструктивний - для оцінювання рівня конкурентоспроможності продукції та розроблення критерію вибору ефективних шляхів її підвищення у системі управління конкурентоспроможністю; статистичний - при визначенні впливу чинників на рівень конкурентоспроможності продукції; математичного моделювання - при опрацюванні математичної моделі вибору ефективних заходів для програми підвищення конкурентоспроможності продукції.

Результати дослідження. Розглянуто проблеми управління конкурентоспроможністю продукції, окреслено сутність цього поняття, наведено етапи управління конкурентоспроможністю продукції скотарства в підприємстві. Удосконалено теоретичні засади системи управління конкурентоспроможністю продукції, проаналізовано чинники і показники конкурентоспроможності продукції, оцінено конкурентоспроможність продукції скотарства за допомогою інтегрального показника по сільськогосподарських підприємствах областей України. Визначено шляхи удосконалення системи управління конкурентоспроможністю продукції в підприємстві.

Елементи наукової новизни. Удосконалено методичні підходи щодо оцінювання рівня конкурентоспроможності продукції скотарства, вибору критерію ефективності запланованих заходів та розроблення програми підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства підприємства.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані як складова частина науково-методичної бази при ухваленні рішення щодо розвитку галузі скотарства на різних рівнях управління економікою. Табл.: 1. Рис.: 2. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: управління; конкурентоспроможність; продукція скотарства; оцінка конкурентоспроможності; система управління конкурентоспроможністю.

Ільчук Микола Максимович - доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, завідувач кафедри підприємництва та організації агробізнесу, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11)

E-mail: organizing_chair@nubip.edu.ua

Коновал Іван Андрійович - кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва та організації агробізнесу, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11)

E-mail: i_konoval@ukr.net

Євтушенко Володимир Дмитрович - кандидат економічних наук, старший викладач кафедри підприємництва та організації агробізнесу, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11)

E-mail: avto-nubip@bigmir.net

Постановка проблеми. Скотарство - системоутворююча галузь економіки України, від розвитку якої залежить забезпечення продовольчої безпеки держави та соціально-екологічної рівноваги у сільськогосподарському виробництві. Після підписання Угоди про зону вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом актуальність проблеми

конкурентоспроможності продукції скотарства набуває нового змісту. Перехід до сучасної соціально-економічної системи господарювання в Україні супроводжувався переміщенням значної частки виробництва молока і м'яса з сільськогосподарських підприємств у господарства населення, що призвело до зниження конкурентоспроможності молочної й м'ясної продукції на внутрішніх та зовнішніх ринках, зробило проблематичним досягнення її якості згідно з вимогами ЄС. Однак

© М.М. Ільчук, І.А. Коновал, В.Д. Євтушенко,
2018

лише конкурентна продукція може гарантувати підприємствам довгострокові прибутки, через задоволення потреб споживачів на вітчизняному та закордонному ринках. У зв'язку з цим виникла проблема підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції, вирішення якої пов'язано, насамперед, з удосконаленням системи управління конкурентоспроможністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних основ та практичного застосування управління конкурентоспроможністю знайшли своє відображення у працях іноземних та вітчизняних учених. Проблеми розробки маркетингової стратегії у системі управління конкурентоспроможністю продукції досліджено у роботах І. Ансоффа, Е. Бем-Баверка, Ф. Котлера [7], Ж.-Ж. Ламбена, А. Маршалла, Ф. Найта, М. Портера [10], Ф. Хайска, Й. Шумпетера, А. Чемберлена. Питанням створення системи управління конкурентоспроможністю продукції присвячено дослідження О. Драган [2] і Л. Піддубної [9]. У працях вітчизняних учених Я. Базилюка, С. Кваші [6], М. Ільчука, І. Коновала [3,4], Ю. Лупенка, М. Маліка, А. Воронкової, О. Янкового [5] та інших зосереджено увагу на взаємозв'язку формування конкурентних переваг продукції і конкурентоспроможності підприємств. Незважаючи на численні дослідження та їх наукову значущість, не повною мірою залишається вирішеним питання застосування ефективного інструментарію у процесі управління конкурентоспроможністю продукції скотарства. Зокрема особливої уваги потребує покращання методик вимірювання конкурентоспроможності продукції на основі системи показників конкурентоспроможності з урахуванням їх важливості та вибору критерію ефективності і заходів з підвищення конкурентоспроможності продукції.

Виклад основних результатів дослідження. Систему управління конкурентоспроможністю продукції скотарства спрямовано на формування, розвиток та реалізацію конкурентних переваг продукції та її функціонування повинне здійснюватися у взаємодії із загальною системою управління підприємством. Основними елементами системи управління конкурентоспроможністю продукції є мета, об'єкт і суб'єкт, методологія і принципи, процес та функції управління.

Метою управління конкурентоспроможністю продукції скотарства є забезпечення конкурентних переваг продукції на ринку, що дає можливість отримувати від її реалізації прибуток, достатній для розширеного відтворення галузі. Об'єктом управління конкурентоспроможністю продукції скотарства є рівень її конкурентоспроможності, необхідний і достатній для задоволення потреб споживачів. Конкурентоспроможність продукції скотарства як об'єкт управління – це динамічна властивість, яка визначається конкурентними перевагами, що створюються в результаті взаємодії системи різноманітних чинників, які формуються у результаті ухвалення управлінських рішень на різних рівнях економіки (рис. 1).

Суб'єктами управління конкурентоспроможністю продукції є власники та менеджери підприємств, які виробляють продукцію скотарства, а також державні та відомчі управлінські структури й органи, які впливають на конкурентоспроможність продукції за допомогою різних заходів регулювання – законодавчих та підзаконних актів, урядових постанов, економічних та інших важелів. Управління конкурентоспроможністю продукції скотарства на рівні підприємства здійснюється суб'єктами управління відповідним механізмом, який являє собою сукупність методів, засобів, адміністративно-правових та економічних важелів і органів управління, за допомогою яких впливають на існуючий внутрішній потенціал підприємства, на керовані чинники зовнішнього середовища з урахуванням ринкової кон'юнктури з метою досягнення запланованого рівня конкурентоспроможності. Так як конкурентоспроможність продукції створюється у рамках процесів дослідження, розробки, виготовлення і споживання, то і управління конкурентоспроможністю продукції скотарства на різних стадіях відбувається опосередковано через управління процесами її виробництва та реалізації. У зв'язку з цим функціонування системи управління конкурентоспроможністю забезпечується через розробку програми підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства із залученням відповідних виробничих центрів, відділів, служб маркетингу, збуту продукції та створення організаційно-економічного механізму управління.

Чинники на рівні країни: - науково-технічний прогрес; - рівень платоспроможності населення; - інвестиційна політика; - рівень підтримки вітчизняних товаровиробників; - фінансова, податкова, кредитна політика держави; - соціально-демографічні умови; - тарифні і нетарифні методи регулювання ринку продукції скотарства	Чинники на рівні галузі і регіону: - ступінь доцільності організаційної структури галузі; - регіональна економічна політика; - наявність інформаційної мережі та нормативної бази управління у галузі; - стан стандартизації і сертифікації продукції; - рівень науково-технічного потенціалу галузі; - рівень розвитку інноваційної діяльності; - стан охорони довкілля; - система підготовки кадрів
Конкурентоспроможність продукції скотарства	
Ринкові чинники: - рівень платоспроможності населення; - кон'юнктура на ринках сировини, матеріально-технічних, трудових та фінансових ресурсів; - рівень конкуренції	Внутрішні чинники на рівні підприємства: - матеріально-технічне і фінансове забезпечення; - організація та управління виробництвом; - маркетингова діяльність; - інноваційна діяльність і технології виробництва продукції; - кваліфікація персоналу; - спеціалізація і розмір підприємства; - стан виробничої і соціальної інфраструктури; - стан охорони довкілля

Рис. 1. Чинники системи управління конкурентоспроможністю продукції скотарства сільськогосподарських підприємств

Джерело: Розроблено авторами.

Існуючі нині в економічній літературі трактування категорії «конкурентоспроможність продукції» можна об'єднати у три блоки: комплекс властивостей та характеристик продукції, наявність конкурентних переваг на ринку і ступінь задоволення споживчого попиту. Відтак у системі управління конкурентоспроможністю продукції скотарства можна виділити три основні складові: управління якістю, управління витратами та управління обслуговуванням у процесі реалізації.

З позицій процесного підходу управління конкурентоспроможністю продукції являє собою процес реалізації певної сукупності управлінських функцій - визначення цілей та планування, організації, мотивації та контролю діяльності з формування й забезпечення конкурентних переваг продукції скотарства як об'єкта ринку.

Процес управління конкурентоспроможністю продукції скотарства на підприємстві можна розподілити на такі етапи: 1) вивчення ринкової кон'юнктури, порівняльний аналіз властивостей продукції підприємства та конкурентів, вивчення потреб споживачів, оцінювання рівня конкурентоспроможності продукції підприємства; 2) виявлення чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, що впливають на рівень конкурентоспроможності продукції, та оцінки їх

значимості; 3) кількісне визначення впливу найзначиміших чинників на рівень конкурентоспроможності продукції; 4) прогнозування змін найважливіших чинників унаслідок можливих змін умов зовнішнього та внутрішнього середовища; 5) прогнозування рівня конкурентоспроможності продукції через можливі зміни умов зовнішнього та внутрішнього середовища та без керуючого впливу на обрані чинники; 6) виявлення низки невідповідностей пропозиції потребам ринку, формування цілей і завдань підвищення конкурентоспроможності продукції. На цьому етапі виявляються резерви у підвищенні конкурентоспроможності продукції та визначається той рівень конкурентоспроможності, який необхідно досягти; 7) вибір стратегії, визначення пріоритетних напрямів та розроблення конкретних заходів з підвищення конкурентоспроможності продукції із розрахунком витрат, необхідних для їх реалізації; 8) розрахунок показників конкурентоспроможності продукції у разі реалізації запланованого заходу та розрахунок нового рівня конкурентоспроможності продукції; 9) вибір за критерієм ефективності запланованих заходів з метою включення їх у програму підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства; 10) розроблення системи контролю та оцінювання виконання програми; 11) моніто-

ринг та оцінювання результатів, одержаних від реалізації управлінських рішень.

Найдискусійнішими в науковій літературі є питання використання у процесі управління конкурентоспроможністю інструментарію щодо оцінювання рівня конкурентоспроможності продукції скотарства, кількісного визначення рівня впливу найзначиміших чинників на рівень конкурентоспроможності продукції, вибору критерію ефективності запланованих заходів та розроблення програми підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства підприємства [5,8]. У статті запропоновано авторські підходи до вирішення цих проблем.

Процес управління конкурентоспроможністю продукції скотарства передбачає на початковому етапі проведення комплексного аналізу ситуації на ринку. Аналіз розвитку ринків молока і м'яса великої рогатої худоби засвідчив, що в останні роки відбулися відчутні зміни, зумовлені значним зменшенням поголів'я великої рогатої худоби. Упродовж 2000-2017 рр. обсяг виробництва молока в Україні в усіх категоріях господарств знизився на 18,9 % - від 12,7 до 10,3 млн т. Водночас обсяги виробництва продукції вирощування великої рогатої худоби зменшилися на 47,8 %. Протягом даного періоду зазнала істотних змін структура продукції вирощування худоби та птиці в Україні. Якщо у 2000 р. продукція вирощування великої рогатої худоби у загальній структурі вирощування становила 47,9 %, то у 2017 р. - лише 17,7 %. У господарствах населення у 2017 р. було вироблено 73,1 % від загального обсягу молока [1].

Низький внутрішній попит на продукцію скотарства, недосконалість механізму державної підтримки та регулювання внутрішнього ринку є основними щодо низького рівня ефективності виробництва продукції. Це зумовлює подальше зменшення поголів'я великої рогатої худоби та обсягів надходження продукції на аграрний ринок. Упродовж 2000-2017 рр. поголів'я корів у всіх категоріях господарств України зменшилося на 59,3 %, а в сільськогосподарських підприємствах - на 74,8 %. За цей період в Україні кількість підприємств, які займаються виробництвом молока, зменшилася. Водночас відбувається концентрації виробництва молока. Якщо у 2010 р. було лише 44 підприємства молочного напрямку, що утримува-

ли понад 1000 корів, то у 2015 р. - 64 підприємства [1].

Оцінка конкурентоспроможності продукції скотарства з метою визначення ефективних шляхів її підвищення має здійснюватися через визначення інтегрального індексу [3, 4]. Натомість для виявлення рівня потенційної конкурентоспроможності продукції конкретного підприємства порівняно з продукцією, що є базою порівняння, запропоновано використання показника «рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності» (R), який визначається як відсоткове відношення індексу конкурентоспроможності продукції досліджуваного підприємства до індексу конкурентоспроможності продукції-еталону за формулою (1):

$$R = \left(\left(\frac{1}{2} \sum_{i=1}^{n-1} d_i d_{i+1} w_i w_{i+1} \times \sin \frac{2\pi}{n} + d_{i+1} d_1 w_{i+1} w_1 \times \sin \frac{2\pi}{n} \right) / \left(\frac{1}{2} \sum_{i=1}^{n-1} 100^2 w_i w_{i+1} \times \sin \frac{2\pi}{n} + 100^2 w_{i+1} w_1 \times \sin \frac{2\pi}{n} \right) \right) \times 100\%, \quad (1)$$

де d_i - величина i -го показника конкурентоспроможності продукції досліджуваного підприємства; w_i - вага i -го показника конкурентоспроможності в загальному ряду; n - кількість показників конкурентоспроможності.

У процесі дослідження запропонований інструментарій був апробований при визначенні рівня конкурентоспроможності продукції скотарства сільськогосподарських підприємств по областях України із використанням показників: річна продуктивність тварин, частка ринку, темпи росту частки ринку, повна собівартість 1 т продукції, ціна реалізації, якість продукції. За базу порівняння було взято продукцію, яка мала такі показники конкурентоспроможності, що дорівнюють максимальним показникам по сільськогосподарських підприємствах областей.

Результати дослідження засвідчили підвищення рівня конкурентоспроможності продукції скотарства сільськогосподарських підприємств протягом 2015-2016 рр. Так, індекс конкурентоспроможності молока збільшився від 22,0 у 2015 р. до 23,5 у 2016 р., а рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності за цей період збільшився від 53,7 до 57,2% [3]. Вищий рівень конкурентоспроможності молока у сільськогосподарських підприємствах Харківської, Полтавської, Черкаської, Тернопільської областей, які досягли найвищих індексів конкурентоспроможності - від 28,3 до 30,0. Рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності

у підприємствах цих областей становить відповідно 73,1; 72,4; 72,4 і 69,0 % (рис. 2).

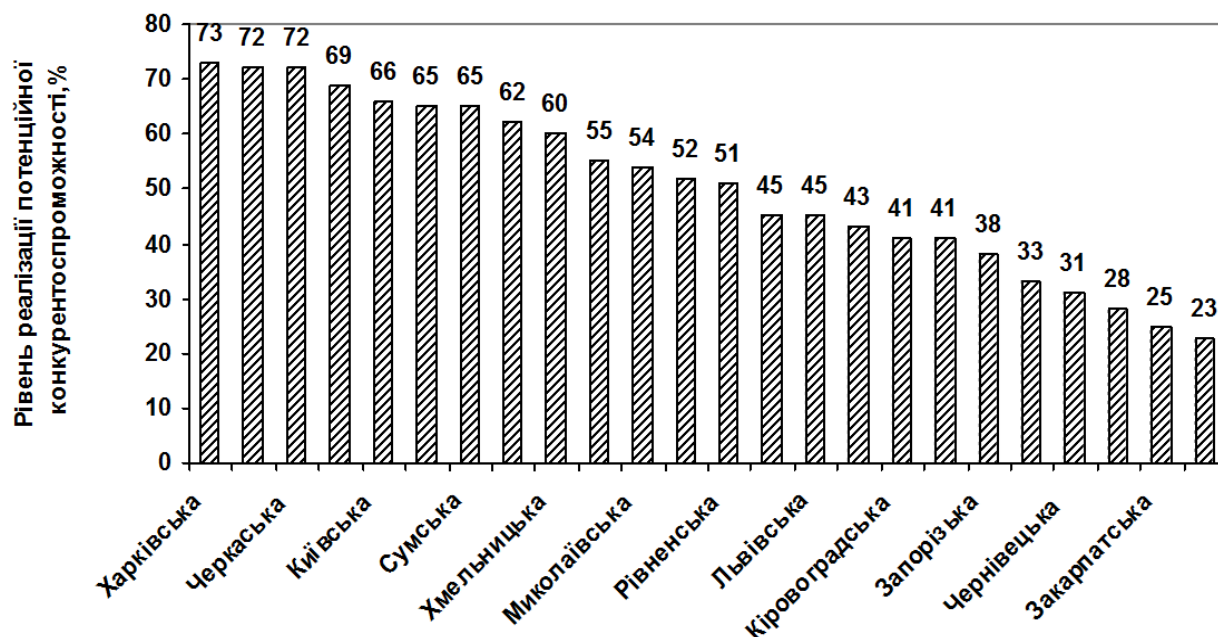

Рис. 2. Рейтинг сільськогосподарських підприємств областей України за результатами комплексної оцінки конкурентоспроможності молока, 2016 р.

Джерело: Розроблено автором на основі використання матеріалів Державної служби статистики України.

Низький рівень конкурентоспроможності молока у сільськогосподарських підприємствах Чернівецької, Луганської, Закарпатської та Одеської областей, де найнижчі індекси конкурентоспроможності - від 9,6 до 12,8.

Індекс конкурентоспроможності продукції вирощування великої рогатої худоби на м'ясо упродовж 2015-2016 рр. зменшився від 15,4 до 14,3, а рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності за цей період знизився від 37,6 до 34,8% [3]. Найвищого рівня конкурентоспроможності продукції вирощування великої рогатої худоби на м'ясо досягли сільськогосподарські підприємства Львівської, Полтавської, Київської та Волинської областей. Індекси конкурентоспроможності у них становлять від 17,7 до 22,0, а рівні реалізації потенційної конкурентоспроможності - від 43,2 до 53,0% (рис. 3). Низьким рівнем конкурентоспроможності продукції вирощування великої рогатої худоби на м'ясо відзначаються сільськогосподарські підприємства Запорізької, Дніпропетровської, Миколаївської, Луганської та Донецької областей, у яких рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності коливався від 15,5 до 19,9%.

Для підвищення рівня конкурентоспроможності виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах необхідно впроваджувати заходи з удосконалення системи управління нею, яка забезпечить підвищення продуктивності корів, високу ефективність виробництва та поліпшення якості молочної продукції.

Розроблення напрямів підвищення конкурентоспроможності продукції передбачає формування конкретних заходів щодо підвищення конкурентоспроможності та визначення обсягу витрат, необхідних для їх втілення. При виборі ефективних напрямів підвищення конкурентоспроможності важливо визначити вплив запроваджуваного заходу на рівень конкурентоспроможності продукції та на створення конкурентних переваг сільськогосподарського підприємства. Для виявлення залежності показників конкурентоспроможності від реалізації запланованого заходу чи комплексу заходів використовують метод групування, розрахунково-конструктивний, статистичні та інші методи.

Важливим чинником підвищення конкурентоспроможності виробництва молока є концентрації поголів'я тварин на фермах та висока частка великих підприємств у структурі виробництва молока (таблиця).

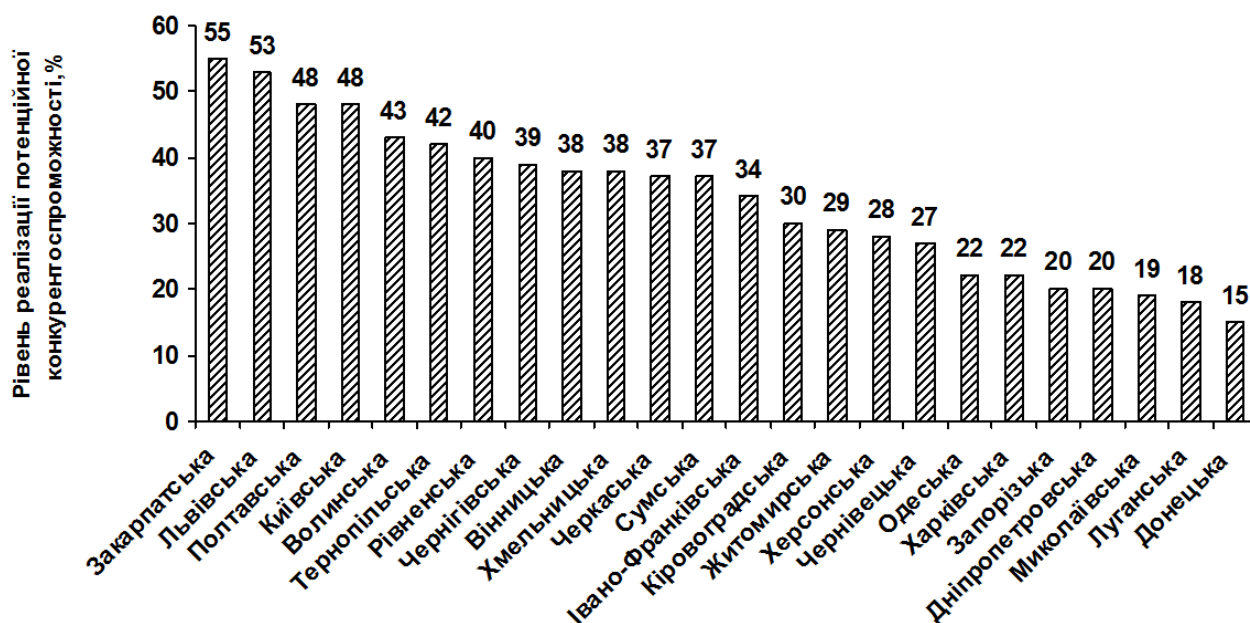

Рис. 3. Рейтинг сільськогосподарських підприємств областей України за результатами комплексної оцінки конкурентоспроможності продукції вирощування великої рогатої худоби, 2016 р.

Джерело: Розроблено авторами на основі використання матеріалів Державної служби статистики України.

Концентрація виробництва дає змогу застосовувати науково розроблені технології утримання та годівлі тварин, впроваджувати ефективні, раціональні технічні засоби для комплексної механізації всіх виробничих процесів, застосовувати високопродуктивні породи тварин.

Дані таблиці свідчать, що зі збільшенням концентрації виробництва і обсягів реалізації молока у сільськогосподарських підприємствах України у 2016 р. відбувалося підвищення продуктивності корів та економічної ефективності виробництва молока. У ре-

зультаті дослідження встановлено, що найвищий рівень конкурентоспроможності виробництва молока у підприємств, які утримували від 1000 до 1500 голів корів. Вони мали найвищий рівень продуктивності тварин та ціну реалізації 1 т молока, величину прибутку в розрахунку на 1 т молока. Джерелами конкурентних переваг у цих підприємствах є, перш за все, масштаб виробництва та економія витрат на корми завдяки використанню побічної продукції рослинництва та продукції від її переробки.

Групування сільськогосподарських підприємств України за обсягом реалізованого молока, 2016 р.

Показник	Групи підприємств за обсягом реалізованої молока, т					Разом
	до 500	500-3 999	4 000-7 499	7 500-10 999	понад 11 000	
Кількість підприємств	636	650	93	31	27	1437,0
Поголів'я корів, тис. гол.	57,0	200,6	80,6	42,1	81,4	461,7
Поголів'я корів на 1 підприємство, гол.	90	309	867	1358	3016	321
Виробництво молока, тис. т	163,7	1073,3	553,8	304,6	565,6	2661,0
Реалізовано молока, тис. т	134,7	980,2	522,6	295,2	543,5	2476,2
Річний надій на корову, кг	2874	5349	6872	7237	6945	5763,3
Виробнича собівартість 1 т молока, грн	4222,2	4096,7	4241,9	4169,4	4164,2	4157,4
Виробничі витрати на корову, грн	12136	21915	29267	30175	28920	23960
Повна собівартість 1 т молока, грн	4577,6	4472,9	4634,6	4475,2	4991,0	4626,7
Ціна реалізації 1 т молока, грн	4663,0	5291,6	5486,1	5787,7	5778,1	5464,5

Прибуток на 1 т молока, грн	85,4	818,7	851,5	1312,5	787,1	837,8
Прибуток, всього млн грн	11,5	802,5	445,0	387,5	427,8	2111,5
Рівень рентабельності, %	1,9	18,3	18,4	29,3	15,8	18,1
Індекс конкурентоспроможності	11,7	22,1	24,1	33,5	25,8	23,5
Рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності, %	28,6	54,0	58,4	81,5	62,6	57,2

Джерело: Розраховано авторами за даними статистичної форми № 50-сг.

Обґрунтований вибір напрямів і шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції неможливий без здійснення порівняльної оцінки їх економічної ефективності. Однак в економічній літературі питання про порівняльну ефективність заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності продукції в умовах обмеженості інвестиційних ресурсів, майже не розглядається. У багатьох працях вирішення проблеми підвищення конкурентоспроможності продукції зводиться до визначення конкретних заходів, за яких продукція досліджуваної галузі стане конкурентоспроможною. При цьому автори вважають, що яким би не було підвищення конкурентоспроможності продукції, воно вже є позитивним результатом, який не потребує додаткових обґрунтувань. Однак процес підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства також повинен оцінюватися з позиції ефективності, так як досягнення запланованих рівнів конкурентоспроможності може здійснюватися різними шляхами чи засобами. Для визначення порівняльної ефективності напрямів підвищення конкурентоспроможності продукції на підприємстві пропонується показник, який відображає інвестиційну вартість збільшення рівня реалізації потенційної конкурентоспроможності на один відсотковий пункт. Розрахунок критерію вибору ефективних шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції проведено за формулою (2):

$$P_j = I_j / (R_j^B - R_j^G), \quad (2)$$

де P_j - значення критеріального показника для j -го заходу;

I_j - сума інвестиційних витрат на впровадження j -го заходу;

R_j^B , R_j^G - рівні реалізації потенційної конкурентоспроможності аналізованої продукції відповідно до та після впровадження j -го заходу у відсоткових пунктах щодо продукції, що прийнято за базу порівняння.

Найефективнішим заходом підвищення конкурентоспроможності продукції буде вважатися той, за якого критеріальний показник (2) матиме мінімальне значення.

Дані таблиці показують, для того щоб підприємства I групи (з обсягом реалізованого молока до 500 т) підвищили рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності своєї продукції на 1% за рахунок реалізації комплексу заходів з концентрації виробництва, вони мають витратити у розрахунку на 1 корову близько 385,0 грн поточних витрат $((21915-12136)/(54,0-28,6))$, або, за нашими розрахунками, 1724,8 грн інвестиційних витрат. Підприємствам II групи для досягнення цього результату потрібно 1670,9 грн поточних витрат, або 6516,5 грн інвестиційних витрат, підприємствам III групи - 39,3 грн поточних витрат, або близько 141,9 грн інвестиційних витрат.

У процесі дослідження на основі статистичних групувань виявлено позитивну залежність рівня конкурентоспроможності продукції скотарства від продуктивності тварин. У сільськогосподарських підприємствах України з підвищенням рівня надою молока від 1 корови спостережено послідовне підвищення конкурентоспроможності молока. Так, якщо у підприємствах з річним рівнем надою до 3500 кг молока від 1 корови індекс конкурентоспроможності та рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності становили 14,4 і 35,1% відповідно, то у підприємствах з річним рівнем надою понад 8000 кг молока ці показники були 33,6 і 81,6% відповідно.

Результати досліджень засвідчили, для того щоб підприємства з річним рівнем надою до 3500 кг молока від корови підвищили рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності своєї продукції на 1% за рахунок реалізації комплексу заходів зі збільшення продуктивності тварин, вони мають витратити у розрахунку на 1 корову близько 3514,6 грн інвестиційних витрат. Підприємствам з річним рівнем надою близько 4500 кг молока від корови для досягнення аналогічного результату потрібно витратити 666,9 грн інвестиційних витрат, а підприємствам із річним рівнем надою близько 6000 кг молока від корови - 6016,2 грн інвестиційних витрат.

Для ухвалення управлінських рішення щодо ефективної стратегії збільшення обсягів і підвищення конкурентоспроможності виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами України у процесі дослідження було розроблено інвестиційні проекти реконструкції та будівництва товарних ферм на 400 корів. Загальна сума інвестицій по цих проектах: реконструкція - 68,9 млн грн, будівництво - 89,2 млн грн. Реконструкція комплексу з вирощування і відгодівлі великої рогатої худоби на 3000 гол. потребує 167,7 млн грн, а його будівництво - 215,8 млн грн. Використання запропонованих фінансових моделей цих інвестиційних проектів дало можливість визначити інвестиційну вартість збільшення рівня реалізації потенційної конкурентоспроможності на один відсотковий пункт від упровадження сучасних технологій виробництва продукції скотарства при будівництві нових і реконструкції тваринницьких ферм.

Аналіз факторних показників, які формують конкурентоспроможність продукції скотарства, дає можливість виявити резерви її підвищення та визначити той рівень конкурентоспроможності, якого необхідно досягти в майбутньому за певних ресурсних обмежень. Запропоновані методики оцінки рівня та порівняльної оцінки економічної ефективності шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції можна використати як інструментарій у процесі управління конкурентоспроможністю для вибору ефективних шляхів її покращання за допомогою економіко-математичних методів. Задачу вибору ефективних способів підвищення конкурентоспроможності продукції у загальному вигляді можна представити математично як пошук максимуму цільової функції (Z):

$$Z = \Delta R(x) \rightarrow \max \quad (3)$$

при обмеженнях:

$$g(x) \leq B, \quad (4)$$

$$x \in \Omega, \quad (5)$$

де $\Delta R(x)$ - приріст величини рівня реалізації потенційної конкурентоспроможності продукції; $g(x)$ - функція витрат ресурсів або коштів на реалізацію заходів із підвищення конкурентоспроможності продукції; B - обсяг ресурсів або коштів, які можуть бути виділені на реалізацію заходів із підвищення конкурентоспроможності продукції; x - вектор заходів із підвищення конкурентоспроможності продукції; Ω - множина допустимих заходів щодо підвищення конкурентоспроможності продукції.

Результати реалізації економіко-математичної моделі (3 - 5) дадуть можливість визначити комплекс заходів, які необхідно включити у програму підвищення конкурентоспроможності продукції до запланованого рівня у межах встановленого бюджету.

Висновки. У результаті проведених досліджень виявлено, що система управління конкурентоспроможністю продукції скотарства сільськогосподарських підприємств потребує вдосконалення через використання сучасних принципів менеджменту, маркетингу, забезпечення стратегічного підходу до їхньої діяльності. Даний аналіз методів оцінки конкурентоспроможності товарів засвідчив, що для оцінки конкурентоспроможності продукції виробничого спрямування, якою є продукція скотарства, доцільно використовувати інтегральний показник, що дає змогу сформулювати конкретні заходи щодо підвищення конкурентоспроможності продукції та ефективності діяльності підприємств. Запропонований для визначення рівня конкурентної сили продукції конкретного підприємства порівняно з базою порівняння показник «рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності» дав можливість розробити на його основі критерій вибору ефективних шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції, що значно поглибило теоретико-методичні засади та удосконалило інструментарій системи управління конкурентоспроможністю продукції.

Список бібліографічних посилань

1. Державна служба статистики України. URL : www.ukrstat.gov.ua.
2. Драган О. І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти : монографія. Київ : ДАККіМ, 2006. 160 с.
3. Ilchuk M. M., Konoval I. A., Radko V. I., Yevtushenko V. D. Competitiveness of cattle breeding products increase. Vienna, Austria. East West, 2017. 294 p.

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
2. Drahan, O.I. (2006). *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv: teoretychni aspekty: monohrafiia* [Competitiveness management of enterprises: theoretical aspects: monograph]. Kyiv: DAKKKiM [In Ukrainian].

4. Ільчук М. М., Коновал І. А. Підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 5. С. 51-59.
5. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення : монографія / за заг. ред. О. Г. Янкового. Одеса : Атлант, 2013. 470 с.
6. Кваша С. М., Голомша Н. Є. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку. *Економіка АПК*. 2006. № 5. С. 99-104.
7. Котлер Ф. Маркетинг от А до Я / пер. с англ. под ред. Т. Р. Тэор. Санкт-Петербург : Нева, 2003. 224 с.
8. Легеца Д. Г. Конкурентоспроможність продукції сільськогосподарських підприємств : монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2011. 396 с.
9. Піддубна Л. І. Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2007. 368 с.
10. Портер М. Конкуренция / пер. с англ. Москва : Вильямс, 2003. 496 с.

3. Ilchuk, M.M., Konoval, I.A., Radko, V.I., & Yevtushenko, V.D. (2017). *Competitiveness of cattle breeding products increase*. Vienna, Austria: East West [In English].
4. Ilchuk, M.M., & Konoval, I.A. (2016). Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti produktii skotarstva v Ukraini [Increase of the competitiveness of livestock products in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 51-59 [In Ukrainian].
5. Yankovyi, O.H. (Ed.) (2013). *Konkurentospromozhnist pidpriemstva: otsinka rivnia ta napriamy pidvyshchennia: monohrafiia* [Competitiveness of the enterprise: assessment of the level and directions of improvement: monograph]. Odessa: Atlant [In Ukrainian].
6. Kvasha, S.M., & Holomsha, N.Ye. (2006). Konkurentospromozhnist vitchyznianoї silskohospodarskoї produktii na svitovomu ahrarnomu rynku [Competitiveness of domestic agricultural products in the world agricultural market]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 99-104 [In Ukrainian].
7. Kotler, F. (2003). *Marketing ot A do Ya* [Marketing from A to Z]. (T.R. Teor, Trans). Sankt Peterburg: Neva [In Russian].
8. Leheza, D.H. (2011). *Konkurentospromozhnist produktii silskohospodarskykh pidpriemstv: monohrafiia* [The competitiveness of agricultural enterprises' products]. Kyiv: NSC "IAE" [In Ukrainian].
9. Piddubna, L.I. (2007). *Konkurentospromozhnist ekonomichnykh system: teoriia, mekhanizm rehuliuвання ta upravlinnia: monohrafiia* [Competitiveness of economic systems: theory, mechanism of regulation and management: monograph]. Kharkiv: VD "INZHEK" [In Ukrainian].
10. Porter, M.E. (2003). *Konkurentsiya* [Competition]. Moscow: Viliams [In Russian].

Ilchuk M.M., Konoval I.A., Yevtushenko V.D. Management of competitiveness of livestock products in agricultural enterprises of Ukraine

The purpose of the article is to deepen theoretical and methodological principles and develop practical recommendations for improving the management of the competitiveness of livestock products in agricultural enterprises of Ukraine.

Research methods. During the research process have been used such scientific methods: abstract and logical for theoretical generalization of the definition of competitiveness management and formulation of conclusions; calculative and constructive for assessment of the competitiveness level of products and developing a criterion for choosing effective ways to improve it in the system of competitiveness management; statistical for determining the influence of factors on the level of products' competitiveness; mathematical modeling for working out the mathematical model for selection of effective measures for the program to improve the products' competitiveness.

Research results. The problems of management of the product competitiveness have been considered and the essence of this definition has been outlined. It has been presented the stages of management of the competitiveness of livestock products at enterprise. The article also improves the theoretical principles of the system of product competitiveness management, analyzes the factors and indicators of product competitiveness, and evaluates the competitiveness of livestock products using the integral indicator in agricultural enterprises of Ukrainian regions. The ways of improving the management system of the product competitiveness at enterprise have been determined.

Elements of scientific novelty. In the article have been improved the methodical approaches to assessment of the competitiveness level of livestock products, selection of the effectiveness criteria of the planned activities and development of a program for growth of the competitiveness of livestock products of enterprise.

Practical significance. The results of the research can be used as a component part of the scientific and methodological base for decisions on the development of the cattle breeding industry at different levels of economic management. Tabl.: 1. Figs.: 2. Refs.: 10.

Keywords: management; competitiveness; livestock products; competitiveness assessment; competitiveness management system.

Ilchuk Mykola Maksymovych - doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, head of the department of entrepreneurship and agribusiness organization, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (11, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: organizing_chair@nubip.edu.ua

Konoval Ivan Andriiovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of entrepreneurship and agribusiness organization, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (11, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: i_konoval@ukr.net

Yevtushenko Volodymyr Dmytrovych - candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of entrepreneurship and agribusiness organization, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (11, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: avto-nubip@bigmir.net

Ильчук Н.М., Коновал И.А., Евтушенко В.Д. Управление конкурентоспособностью продукции скотоводства сельскохозяйственных предприятий Украины

Цель статьи - углубить теоретико-методические основы и разработать практические рекомендации по совершенствованию управления конкурентоспособностью продукции скотоводства сельскохозяйственных предприятий Украины.

Методика исследования. В процессе проведения исследования использованы такие методы: абстрактно-логический - при теоретическом обобщении понятия управления конкурентоспособностью и формулировании выводов; расчетно-конструктивный - для оценивания уровня конкурентоспособности продукции и разработки критерия выбора эффективных путей ее повышения в системе управления конкурентоспособностью; статистический - при определении влияния факторов на уровень конкурентоспособности продукции; математического моделирования - при разработке математической модели выбора эффективных мер для программы повышения конкурентоспособности продукции.

Результаты исследования. Рассмотрены проблемы управления конкурентоспособностью продукции, определена сущность этого понятия, освещены этапы управления конкурентоспособностью продукции скотоводства в предприятии. Усовершенствованы теоретические основы системы управления конкурентоспособностью продукции, проанализированы факторы и показатели конкурентоспособности продукции, оценена конкурентоспособность продукции скотоводства с помощью интегрального показателя по сельскохозяйственным предприятиям областей Украины. Определены пути совершенствования системы управления конкурентоспособностью продукции в предприятии.

Элементы научной новизны. Усовершенствованы методические подходы к оцениванию уровня конкурентоспособности продукции скотоводства, выбору критерия эффективности запланированных мер и разработки программы повышения конкурентоспособности продукции скотоводства предприятия.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы как составная часть научно-методической базы при принятии решения относительно развития отрасли скотоводства на разных уровнях управления экономикой. Табл.: 1. Илл.: 2. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: управление; конкурентоспособность; продукция скотоводства; оценка конкурентоспособности; система управления конкурентоспособностью.

Ильчук Николай Максимович - доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, заведующий кафедрой предпринимательства и организации агробизнеса, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 11)

E-mail: organizing_chair@nubip.edu.ua

Коновал Иван Андреевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры предпринимательства и организации агробизнеса, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 11)

E-mail: i_konoval@ukr.net

Евтушенко Владимир Дмитриевич - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры предпринимательства и организации агробизнеса, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 11)

E-mail: avto-nubip@bigmir.net

Стаття надійшла до редакції 12.07.2018 р.

Фахове рецензування: 19.07.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Ильчук М. М., Коновал І. А., Євтушенко В. Д. Управління конкурентоспроможністю продукції скотарства сільськогосподарських підприємств України. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 83 — 92.

*

SWOT та PESTEL-аналіз сучасного стану земельних відносин в Україні

Мета статті - розробити рекомендації щодо механізму стратегічного аналізу стану розвитку земельних відносин завдяки використанню SWOT та PESTEL-аналізу.

Методика дослідження. Використано такі методи дослідження: системний аналіз - при дослідженні теоретико-методологічних засад проведення земельної реформи; абстрактно-логічний - для уточнення сутності основних понять і категорій сфери землекористування; метод аналогій та зіставлень - при порівнянні різноманітних процесів, явищ та тенденцій щодо їх впливу на різні групи землекористувачів.

Результати дослідження. З метою визначення найвагоміших чинників, які впливають на розвиток земельних відносин, апробовано метод експертної оцінки - спосіб прогнозування майбутніх результатів дій на основі висновків фахівців. Окреслено сильні та слабкі сторони землекористування, проблеми й загрози землеволодіння. Встановлено значний вплив на розвиток земельних відносин не лише природно-кліматичних чинників, але і політичних, економічних, соціальних, технологічних, екологічних та юридичних обставин.

Елементи наукової новизни. Удосконалено методичний підхід до експертної оцінки формування рейтингу показників стану землеволодіння, землекористування та землерозпорядження за допомогою даних SWOT-аналізу (сильні й слабкі сторони, можливості та загрози розвитку земельних відносин) і PESTEL-аналізу (політичні, економічні, соціальні, технологічні, екологічні та юридичні чинники впливу зовнішнього середовища). Таку оцінку можна використати при розробці й реалізації дорожньої карти завершення земельної реформи.

Практична значущість. Удосконалена методика проведення SWOT та PESTEL-аналізу може бути придатна для формування організаційно-правових і соціально-економічних пріоритетів розвитку земельних відносин у сільському господарстві. Табл.: 1. Рис.: 5. Бібліогр.: 18.

Ключові слова: SWOT та PESTEL-аналіз; землеволодіння; землекористування; ефективність; інвестиції; оренда; державне регулювання; земельна реформа.

Данкевич Віталій Євгенович - доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції, Житомирський національний агроекологічний університет (м. Житомир, Старий бульвар, 7)
E-mail: dankevych2017@gmail.com

Постановка проблеми. Україні, інтегруючись у світове співтовариство, важливо враховувати сучасні глобалізаційні тенденції та максимально адаптуватися до прогресивних світових практик розвитку земельних відносин. Сформовано земельні відносини в сільському господарстві, що є базисом розвитку цивілізованого ринкового середовища аграрного сектору економіки та є необхідною передумовою ефективного використання наявних земельних ресурсів. Вітчизняні сільськогосподарські угіддя мають потужний потенціал, що, за відповідних умов, дав змогу забезпечити виробництво понад 80 млн т зерна, а також 15 млн т олійних культур, 4 млн т м'яса. Аграрний сектор - провідна галузь вітчизняної економіки: Україна постачає продовольство в 190 країн, займає провідні позиції у світі за експортом соняшнику, ячменю, ріпаку, кукурудзи, пшениці та горіхів [5]. Частка аграрного експорту становить понад третину в загальній структурі.

Наявні земельні ресурси дають змогу не тільки повністю гарантувати продовольчу безпеку держави, але й зробити її одним із важливих учасників на світовому аграрному ринку, де спостерігається збільшення попиту на продовольчу продукцію. Водночас, незважаючи на найвищий у світі рівень залучення земельних ресурсів у господарський обіг, високу родючість ґрунтів, різноманітність земельно-ресурсного потенціалу, характерною тенденцією для вітчизняних товаровиробників є запровадження монокультури, недотримання науково обґрунтованих норм господарювання, підвищення антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище. З огляду на це актуальним є стратегічний аналіз процесів землеволодіння та землекористування з метою підвищення ефективності виробництва, мінімізації несприятливих наслідків сучасного землекористування на соціальну сферу та навколишнє природне середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі економічного спрямування проблемі стратегічного аналізу розвитку сільськогосподарського землеко-

ристування і аграрної сфери економіки в цілому приділяється належна увага таких вчених: В. Г. Андрійчука [1], І. С. Артеменка [2], Т. О. Зінчук [9], Р. П. Паламарчука [8], М. М. Федорова, В. Я. Месель-Веселяка [16] та ін. Проблеми економічної ефективності землекористування в умовах багатуокладної економіки висвітлені у працях: О. М. Бородіної, І. В. Прокопи [3], О.В. Ходаківської [12, 16, 17] Є. М. Данкевича [7], Р. І. Рудика [15] та ін. Питання зосередження земельних ресурсів та дотримання науково обґрунтованих норм землекористування наведені в працях таких дослідників, як: Ю.О. Лупенко [12], І. Б. Мачуська [14], М. С. Кравченко [10], М. Вернигора [4], П. Ф. Кулинич [11], І.А. Маркіної [13] та ін. В умовах завершення земельної реформи стратегічний аналіз соціо-економічних та екологічних питань землекористування, володіння і розпорядження потребує системного дослідження при застосуванні сучасного інструментарію: збалансованої системи показників, моделі ділової переваги, бенчмаркінгу, SWOT-аналізу, дискримінантного аналізу, кластерного аналізу, PESTEL-аналізу та економіко-математичних моделей.

Мета статті - розробити рекомендації розвитку щодо механізму стратегічного аналізу стану земельних відносин завдяки використанню SWOT та PESTEL-аналізу.

Виклад основних результатів дослідження. Дисбаланс у розподілі прибутку від основного національного багатства України - земельних ресурсів, зниження рівня життя переважно сільського населення призводять до соціального напруження у суспільстві. Через відсутність ефективної земельної реформи дохід від їх оренди штучно занижується, а власники земельних наділів позбавлені можливості використати свою землю як форму заощадження та використати як заставу [4; 18].

Розвиток вітчизняної економіки неможливий без формування та реалізації ефективної політики у сфері розподілу й використання земельних ресурсів. Створення стратегічних напрямів землекористування та землеволодіння можливе лише за допомогою сучасного інструментарію дослідження. Пошук інструментарію стратегічного аналізу формування, розподілу та використання земельних ресурсів дає змогу стверджувати, що для дослідження розвитку земельних відносин та розробки стратегічних цілей на довготривалу перспективу можна практикувати широкий аналітичний інструментарій: моделі ділової переваги, піраміду результативності Мак-Нейра, бенчмаркінг, SWOT-аналіз, дискримінантний аналіз, кластерний аналіз, PESTEL-аналіз тощо (табл.). Отже, детально розглянемо SWOT та PESTEL-аналізи.

Інструментарій стратегічного аналізу формування, розподілу та використання земельних ресурсів

Інструментарій	Характеристика
Збалансована система показників (Balanced scorecard)	Передбачає управління сільськогосподарським підприємством на основі розрахунку та оцінки його ефективності, використовуючи набір оптимально підібраних показників
Модель ділової переваги (BEM)	Застосовується для визначення результативності, управління бізнес-процесами, планування діяльності, контролю виконання поставлених завдань
Піраміда результативності Мак-Нейра	Використовується для розробки й впровадження корпоративної стратегії, формування стратегічних аспектів управління наявними ресурсами
Бенчмаркінг	Передбачає порівняльний аналіз основних чинників діяльності суб'єктів у сфері земельних відносин, в результаті якого формуються дії, спрямовані на підвищення ефективності й результативності землекористування та розпорядження
SWOT-аналіз	Полягає у виявленні сильних і слабких сторін діяльності суб'єктів господарювання у сфері земельних відносин у взаємозв'язку із зовнішніми можливостями й загрозами
Дискримінантний аналіз	Застосовується для виявлення зацікавлених осіб, групи лідерів, визначення критеріїв або меж, що відділяє їх від інших
Кластерний аналіз	Спрямований на об'єднання подібних організацій та установ, які беруть участь у сфері земельних відносин
Модель GE/McKinsey	Передбачає побудову матриці, яка сформована на основі показників діяльності суб'єктів господарювання з метою стратегічного аналізу землекористування, володіння та розпорядження
PESTEL-аналіз	Призначений для виявлення політичних, економічних, соціальних, технологічних, екологічних та юридичних аспектів зовнішнього середовища, які впливають на розвиток земельних відносин
Економіко-математичне моделювання	Передбачає побудову імітаційних моделей з метою розрахунку майбутніх змін землекористування при використанні певних цільових функцій та критеріїв обмежень

Джерело: Власні дослідження.

SWOT-аналіз є дієвим методом оцінки розвитку земельних відносин. Водночас, використовуючи його в управлінській практиці, менеджери часто помічають недоліки цього інструмента стратегічного аналізу. По-перше, при застосуванні SWOT-аналізу існує ризик як недооцінки, так і переоцінки деяких чинників, що передусім призводить до труднощів у реалізації стратегії вирішення поставленого завдання. Прорахунки при аналізі або недооцінка будь-якої складової бізнесу можуть надалі вплинути на виконання всього стратегічного плану. По-друге, недоліками SWOT-аналізу також є суб'єктивність вибору та ранжування чинників, недостатня підтримка конкретних управлінських рішень та погана адаптація до середовища, яке постійно змінюється під впливом природно-кліматичних та кон'юнктурних факторів.

Практичне застосування SWOT-аналізу при дослідженні розвитку земельних відносин дало змогу виділити недоліки цього методу, а саме: проблеми з первинною інформацією, яка характеризує об'єкт і зовнішнє середовище (повнота, актуальність, достовірність); питання критеріїв оцінки; надмірне захоплення кількісним аналізом на шкоду якісному; зосередження уваги на загальних оцінках і неналежна увага для розгляду окремих показників, що необхідно для детального аналізу.

Загальною помилкою, якої припускаються аналітики при використанні SWOT-аналізу, є складання надто великого переліку сильних і слабких сторін, загроз, можливостей та відповідним чином варіантів стратегічних дій. Матриця SWOT, як правило, є ефективнішою, коли у кожному квадранті перелічено приблизно сім позицій. Тому доцільно звернути увагу на найважливіші з погляду ринкових умов характеристики зовнішнього та внутрішнього середовищ. Запропоновано методику удосконалення SWOT-аналізу розвитку земельних відносин у сільському господарстві на основі застосування оцінок експертів.

З метою визначення найвагоміших чинників, які впливають на розвиток земельних відносин, використано метод експертної оцінки - спосіб прогнозування та оцінки майбутніх результатів дій за допомогою вис-

новків фахівців. При застосуванні методу експертних оцінок проводилося опитування спеціальної групи експертів (7 осіб), для того щоб охарактеризувати певні змінні величини, необхідні для оцінки досліджуваного питання. До складу експертів було залучено людей з різними типами мислення - образне і словесно-логічне, що сприяє успішному розв'язанню проблеми. Вони висловлювали свої думки щодо найкращих способів мобілізації резервів, залучення інвестицій, термінів досягнення поставлених завдань, критеріїв відбору оптимальних варіантів вирішення питань землекористування, володіння та розпорядження.

Умовою ефективного використання методів експертної оцінки є достатня обізнаність експерта з досліджуваною проблемою, високий рівень освіченості, здатність його давати чіткі вичерпні відповіді без підготовки. Крім того, експерт не повинен бути зацікавленим у тому чи іншому варіанті розв'язання поставленої перед ним проблеми. Експертів відбирали за ознакою їх формального професійного рівня - посади, наукового ступеня, стажу роботи та ін. Такий підбір сприяв тому, що експертами стають високопрофесійні, з великим практичним досвідом у даній галузі спеціалісти. Фахівцями з питань розвитку земельних відносин виступали керівники сільськогосподарських підприємств, голови об'єднаних територіальних громад, фермери, власники земельних паїв, керівники районних та обласних департаментів агропромислового розвитку, спеціалісти науково-дослідних інститутів.

Використовуючи експертну 10-бальну оцінку визначено сильні сторони розвитку земельних відносин, а саме: наявність резервів для інтенсифікації виробництва (10), перспективи розвитку органічного землеробства (10), вигідне територіальне розміщення України (9), значний природно-ресурсний потенціал (8), досвід підприємств корпоративного типу (8), можливість збільшення обсягів виробництва продовольства (7), лідерство у певних галузях рослинництва на світових ринках (7), наявність розвинутого транспортного сполучення (7) (рис. 1).

Рис. 1. Результати експертної оцінки сильних сторін розвитку земельних відносин

Джерело: Власні дослідження.

У процесі подальшого дослідження, застосовуючи експертну бальну оцінку виявлено слабкі сторони розвитку земельних відносин: заполітизованість земельної реформи (10), нерозвиненість інфраструктурного забезпечення сільських територій (10), недосконалість правового регулювання зем-

лекористування (9), монополізація орендних відносин (8), відсутність стратегії розвитку земельних відносин (7), ускладнений доступ до фінансових ресурсів дрібних землекористувачів (7), низький рівень трансферу технологій (7) (рис. 2).

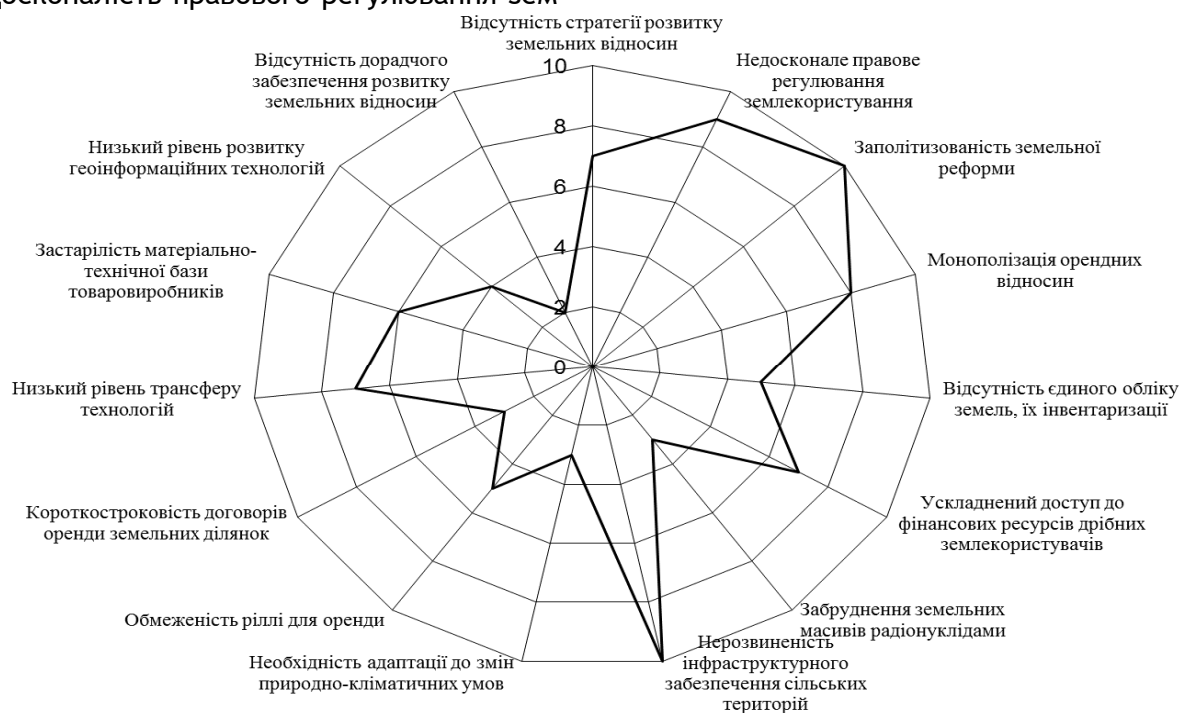

Рис. 2. Результати експертної оцінки слабких сторін розвитку земельних відносин

Джерело: Власні дослідження.

Наступним етапом SWOT-аналізу є дослідження та оцінка зовнішнього середовища, яке запропоновано розглядати у контексті можливостей (О) та загроз (Т) розвитку земельних відносин. Використовуючи експертну 10-бальну оцінку визначено потенційні можливості розвитку земельних відносин, а

саме: консолідація земельних масивів для високотоварного виробництва (10), підвищення рівня конкурентоспроможності продукції (8), матеріально-технічне переоснащення й модернізація виробничих процесів (7), нарощення експорту органічної продукції (7) (рис. 3).

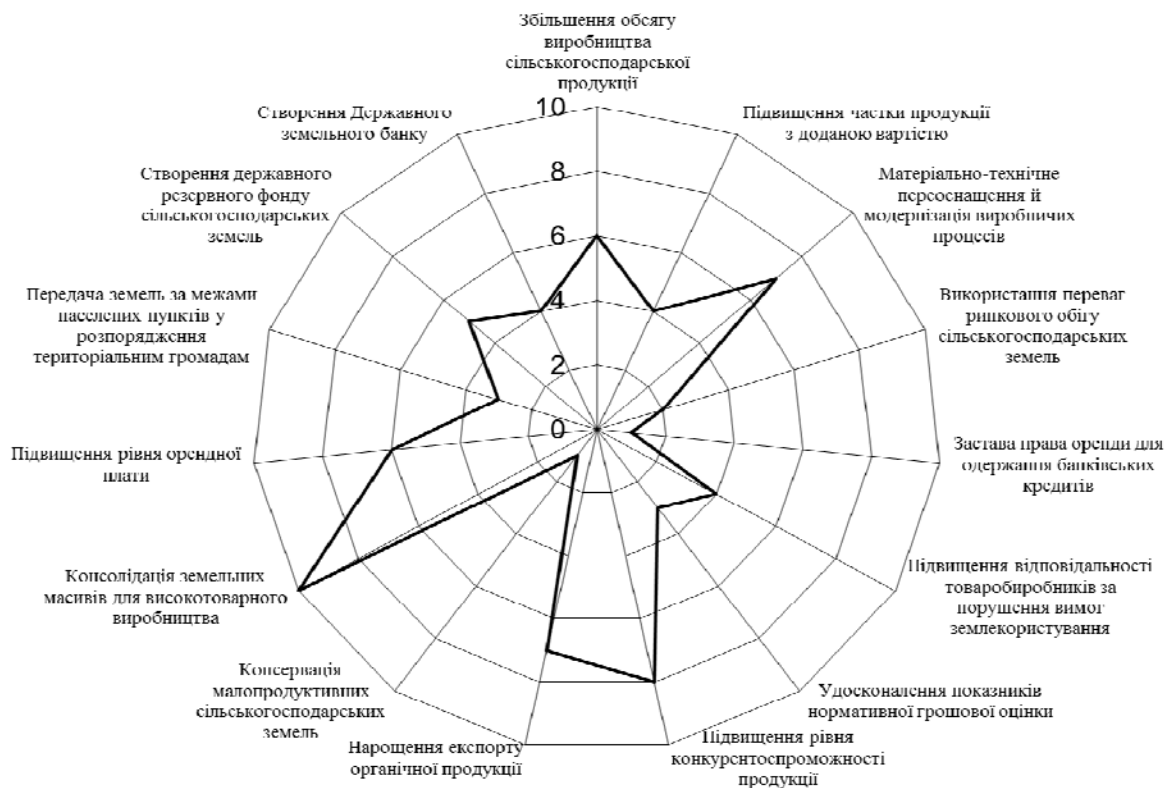

Рис. 3. Результати експертної оцінки можливостей розвитку земельних відносин

Джерело: Власні дослідження.

Завершальним етапом стратегічного аналізу розвитку земельних відносин у сільському господарстві є виявлення потенційних загроз. Провідні позиції серед наявних загроз займають: валютні ризики, пов'язані з нестабільністю курсу гривні (10), монополізація сільськогосподарського землекористування (10), надмірна залежність землекористувачів від параметрів розвитку світового ринку (9), рейдерське захоплення сільськогосподарських земель (9), збільшення використання засобів захисту рослин (7), техніко-технологічне відставання вітчизняних землекористувачів (7) (рис. 4).

Наступним етапом аналізу є визначення стратегічного потенціалу на основі результатів, отриманих при оцінці сильних і слабких сторін, переваг та загроз. Результати представлено в бальній формі, тому просумуємо значення чинників позитивного впливу (сильні сторони й можливості) та чинників негативного впливу (слабкі сторони і за-

грози), а потім знайдемо різницю цих груп чинників, що й буде стратегічним потенціалом розвитку земельних відносин:

$$\text{СПП} = (C + M) - (Cл + З),$$

де СПП - стратегічний потенціал розвитку земельних відносин; С - сильні сторони; М - можливості; Сл - слабкі сторони; З - загрози.

Після цього побудуємо матрицю SWOT, для цього використаємо отримані відповіді. Сильні та слабкі сторони, можливості й загрози розміщено на полях матриці SWOT-аналізу. Кожне поле цієї матриці має певні позначення:

- поле SiM - поєднання сильних сторін і можливостей (дає відповіді на питання, яким чином використати сильні сторони розвитку земельних відносин для реалізації зовнішніх можливостей), в результаті чого можна сформулювати єдину стратегію «максі-максі»;

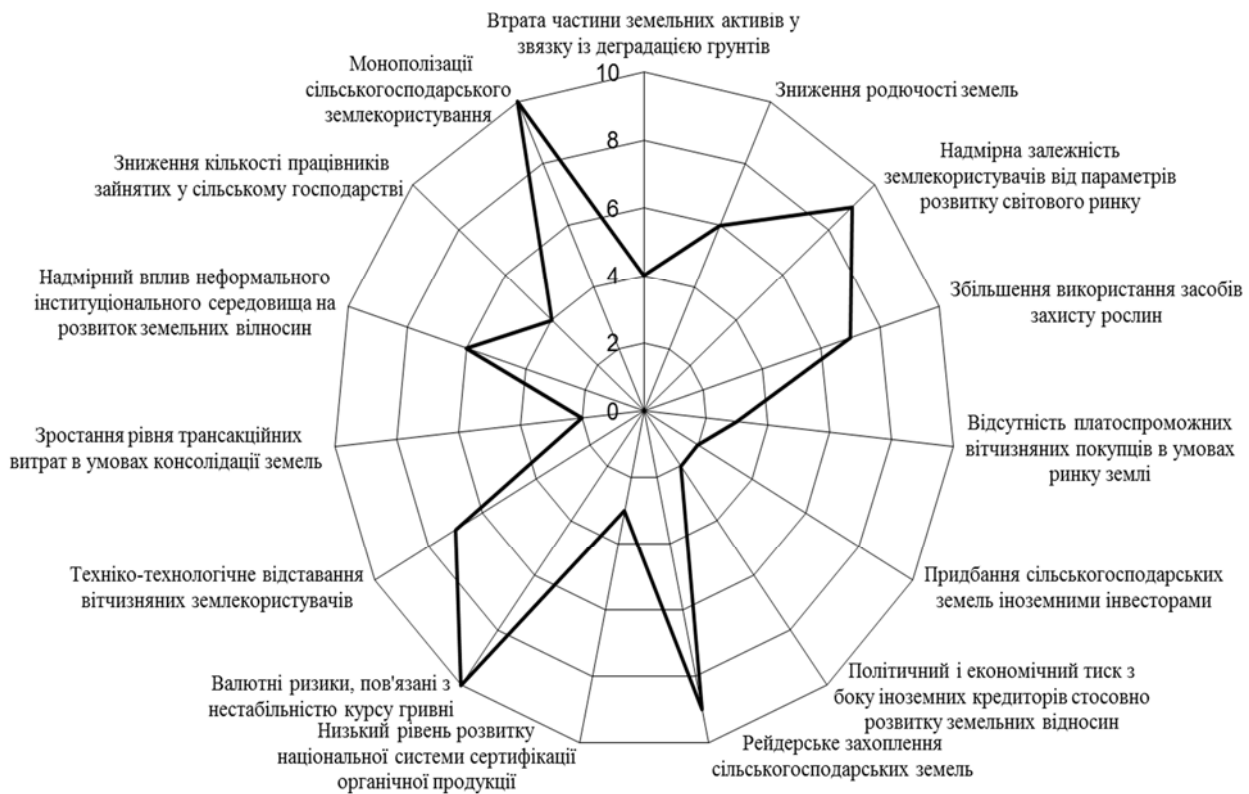

Рис. 4. Результати експертної оцінки загроз розвитку земельних відносин

Джерело: Власні дослідження.

- поле СлМ - з'єднання слабких сторін і можливостей (дає відповіді на питання, як мінімізувати слабкі сторони розвитку земельних відносин, застосовуючи зовнішні можливості (стратегія «Міні-Максі»));
- поле СіЗ - об'єднання сильних сторін і загроз (дає відповіді на питання, як використати сильні сторони розвитку земельних відносин для подолання зовнішніх загроз (стратегія «Максі-Міні»));
- поле СлЗ - поєднання слабких сторін і загроз (формування даного комплексу стратегій дає можливість визначитися з основними проблемами землекористування, розпорядження та землеволодіння, тобто виявити як зовнішні загрози можуть посилити вплив слабких сторін розвитку земельних відносин).

Основною проблемою SWOT-аналізу, на нашу думку, є велика кількість рекомендованих дій, з яких досліднику потрібно визначити ті рішення, які допоможуть розв'язати найнагальніші проблеми та матимуть максимальний ефект. Тобто необхідний методичний підхід, який допоможе охарактеризувати найдоцільнішу стратегічну зону (одне із полів: СіМ, СлМ, СіЗ, СлЗ) (рис. 5).

Для вирішення цієї проблеми пропонуємо використати результати, отримані при опитуванні, таким чином: значення всіх складових SWOT-аналізу спроектуємо в квадратичній системі координат SW вісь ординат (Y) OT вісь абсцис (X); через побудовані точки проводимо паралельні лінії до ліній координат та визначимо координати точок перетину цих ліній: WO (поле СлМ), OS (поле СіМ), ST (поле СіЗ), TW (поле СлЗ), тобто кожна точка відповідає конкретній стратегічній зоні.

У результаті одержимо чотирикутник з координатами (WO; OS; ST; TW). Далі знайдемо центр (точка D) цього чотирикутника за формулою:

$$D_x = (x_1 + x_2) / 2 = (O + T) / 2,$$

$$D_y = (y_1 + y_2) / 2 = (W + S) / 2.$$

Положення точки D вказує на конкретну стратегічну зону та комплекс рішень щодо матриці SWOT-аналізу. Тобто завдяки запропонованій методиці проведення стратегічного аналізу на регіональному чи державному рівні буде значно простіше ухвалити рішення щодо розвитку земельних відносин та розробляти відповідні стратегії на довгострокову перспективу. Здійснення SWOT-аналізу - не самоціль. Він є лише засобом,

зручним інструментом, що описує проблеми та загрози, які в іншому випадку можна було б пропустити та допомагає зосередитися на тих областях, де є найбільші можливості.

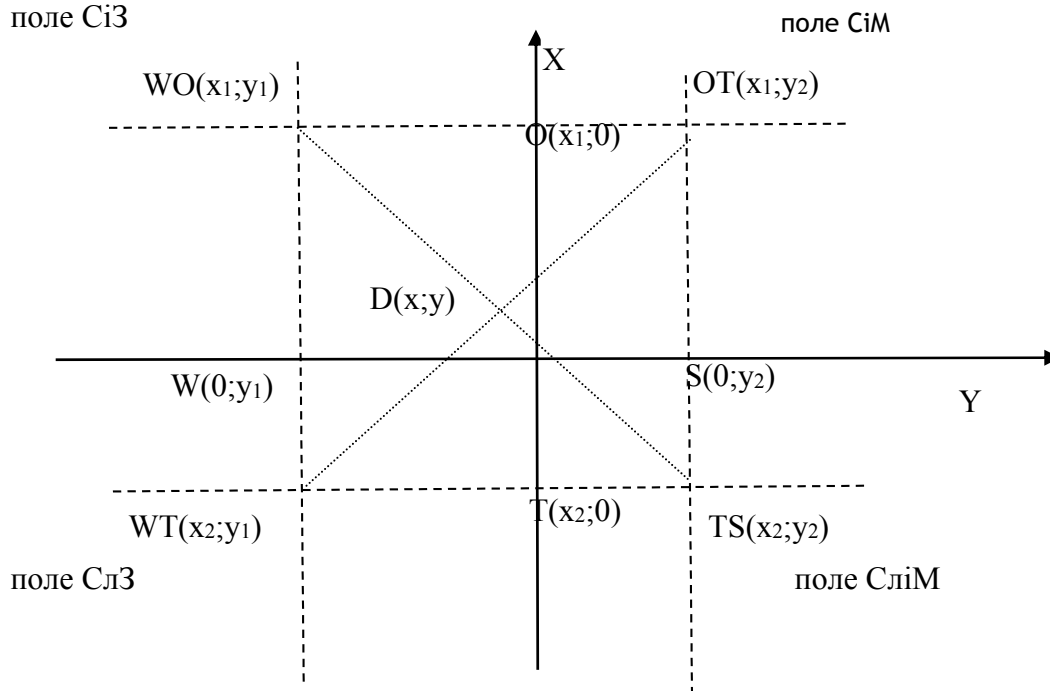

Рис. 5. Схема визначення стратегічної зони розвитку земельних відносин

Джерело: Власні дослідження.

Враховуючи вітчизняну специфіку розвитку земельних відносин, а саме значний вплив на дані процеси не лише економічних і природно-кліматичних чинників, але й політичних, соціальних та юридичних, доцільним для розробки стратегії розвитку земельних відносин є використання PESTEL-аналізу - маркетингового інструменту, для виявлення політичних (P - "political"), економічних (E - "economic"), соціальних (S - "social"), технологічних (T - "technological"), екологічних (E - "environmental") та юридичних (L - "legal") аспектів зовнішнього середовища, які сприяють розвитку земельних відносин.

Політичне середовище. Політична стабільність держави - важливий чинник, що дає змогу знизити економічну невизначеність діяльності сільськогосподарських підприємств, створити (ускладнити) передумови для довготривалого планування. Передусім необхідно проаналізувати, щоб мати чітке уявлення про наміри органів влади щодо розвитку аграрного сектору, регулювання механізму обігу грошей у державі, створення умов ресурсного забезпечення для кожної галузі економіки, зміни в законодавстві, правовому регулюванні й оподаткуванні, а також про те, за допомогою яких засобів владні структури будуть реалізувати

реформи. Щодо реформування земельних відносин, то цей процес в Україні є надто заполітизований, що уповільнює його запровадження в економічній, екологічній та соціальній сферах.

Економічне середовище. Зміни стану економіки на макро- та мікрорівнях - один із найважливіших чинників, що визначає ефективність функціонування аграрного сектору. Так, стан світової економіки може значно впливати на вартість імпортованих ресурсів і на спроможність товаровиробників купувати певні товари. Отже, аналіз економічної складової макросередовища спрямовано на розуміння того факту, як формуються і розподіляються ресурси. Низький економічний розвиток держави швидко зменшує можливості сільськогосподарських підприємств на одержання кредитів й інших ресурсів, необхідних для ефективної діяльності. Серед основних показників, що аналізуються при вивченні економіки, можна назвати такі: величина валового національного продукту, темпи інфляції, рівень зайнятості, платіжний баланс, темп економічного зростання, рівень безробіття, процентні ставки, продуктивність праці, рівні оподаткування, норми нагромадження тощо. Стан розвитку земельних відносин та тенденції в аграрному секторі істотно позначаються на

економіці країни в цілому, так як понад третину валютних надходжень забезпечує вітчизняний аграрний сектор.

Соціальне середовище. Стратегічне планування неможливе без дослідження соціальної складової землекористування, інформації щодо таких чинників, як: демографічний стан, соціальна захищеність населення, охорона праці і здоров'я, традиції, домінуючі життєві цінності й установки власників земельних паїв. Важливим аспектом є демографічний, оскільки ринки складаються з людей, і потенціал їх зростання значною мірою залежить від купівельної спроможності споживачів продуктів харчування. Одним із завдань реформування земельних відносин є покращення соціального стану власників земельних паїв через збільшення орендної плати та розширення їх повноважень.

Технологічне середовище. Технологічний чинник макросередовища займає провідне місце серед чинників розвитку суспільної кон'юнктури. Технологія є одночасно внутрішньою змінною і зовнішнім чинником. Швидкість зміни технології постійно прискорюється. При цьому стратегічний аналіз дає змогу вчасно передбачити можливості науково-технічного прогресу для підвищення ефективності здійснення господарської діяльності. Водночас слід пам'ятати про два протилежних чинники НТП, що впливають на розвиток сільських територій: а) виникнення нових технологій і видів продукції стимулює створення нових бізнесів, галузей, що в остаточному підсумку приведе до зростання кількості робочих місць і підвищення платоспроможності попиту; б) запровадження нових технологій сприяє зростанню продуктивності праці, введення вахтового методу господарювання, вивільнення працюючих і до збільшення рівня безробіття.

Навколишнє середовище. Відсутність усвідомлення тісних зв'язків між сучасними глобальними і локальними еколого-економічними та соціальними проблемами є значною перешкодою в реалізації принципів сталого розвитку, що підтверджуються недостатністю базових стратегій, планів, програм і неможливістю оцінити їхнє практичне запровадження чи зміст. Забезпечення рентабельного вітчизняного сільськогосподарського виробництва здійснюється при нехтуванні науково обґрунтованих норм господарювання. Однією з особливостей діяльно-

сті сучасних агроформувань є кількісний, якісний та структурний дисбаланс їх господарювання, надмірна хімізація виробництва, запровадження монокультури, перевищення антропогенного впливу на навколишнє природне середовище.

Юридичне середовище. Задекларована реформа у сфері земельних відносин матиме позитивний результат лише при формуванні відповідного інституційного гарантування, дотримання законодавчих норм усіма суб'єктами господарських відносин. З метою правового захисту землекористувачів в умовах створення ринкового обігу сільськогосподарських земель та рейдерського захоплення підприємств, товаровиробникам необхідно: постійно контролювати судові та державні реєстри у разі виникнення несподіваних судових справ та у разі виявлення - негайно втручатися в судовий процес; провести повний документальний аудит земельних відносин, усунути всі спірні питання та положення у договорах, кадастрах та документах господарства, провести аудит корпоративних особливостей та структури задля додаткового юридичного захисту врожаю від зазіхання на нього з боку сторонніх осіб; визначити перелік правовідносин підприємства з третіми особами, щодо яких можуть відбутися суперечки.

Висновки. Використання SWOT та PESTEL-аналізу в поєднанні з методом експертної оцінки дає змогу виявити організаційно-правові та соціально-економічні пріоритети розвитку земельних відносин у сільському господарстві. При застосуванні методу експертних оцінок проводиться опитування експертів з метою визначення змінних величин, необхідних для оцінки особливостей використання земель сільськогосподарського призначення. Експертами з питань щодо розвитку земельних відносин виступили керівники сільськогосподарських підприємств, фермери, власники земельних паїв, керівники районних та обласних департаментів агропромислового розвитку, спеціалісти науково-дослідних інститутів. Їх висновки дали змогу максимально точно дослідити стан розвитку земельних відносин.

Результати проведених досліджень процесів землеволодіння та землекористування у сільському господарстві дають можливість констатувати, що для досягнення збалансованого використання, збереження й відтворення потенціалу земель з урахуванням су-

часних викликів, а також у стратегічній перспективі потрібно поліпшити систему розподілу повноважень державних органів управління, пошуку шляхів поєднання взаємодій влади та бізнесу в новітніх умовах господарювання. Неефективне управління земельними ресурсами стає на заваді реалізації конкурентних переваг України й зменшує її привабливість для іноземних інвестицій у

сільське господарство та інші галузі економіки. Повноцінне впровадження потенціалу аграрного сектору, особливо земельного, можливо лише за умови розвитку малих і середніх виробників, послідовної державної політики, формування багатуукладної економіки, розбудови соціальної та виробничої інфраструктури.

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук В. Г. Методичні підходи до визначення меж землекористування в умовах загрози монополізації ринку оренди землі. *Економіка АПК*. 2017. № 8. С. 22.
2. Артеменко І. С. Аналіз процесу концентрації виробництва в аграрних підприємствах України та оцінювання її результатів. *Економіка АПК*. 2014. № 9. С. 69-75.
3. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Чергова спроба узаконення обігу земель сільгосппризначення: чи в суспільних інтересах? *Дзеркало тижня. Україна*. 2017. № 3. URL : <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/cherгова-спроба-uzakonennya-obigu-zemel-silgospripriznachennya-chi-v-suspilnih-interesah-.html>.
4. Вернигора М. Сівозміни: коли закон неможливо виконати. URL : <http://www.dorada.org.ua/27-news/topnews/108-sivozmini-koli-zakon-nemozhlyvo-vikonati.html>.
5. Головне управління статистики у Житомирській області. URL : <http://www.zt.ukrstat.gov.ua/>.
6. Данкевич В. Є. Стан використання орендованих земель та дотримання договірних зобов'язань інвесторами. *Вісник ЖНАЕУ*. 2012. № 2. Т. 2. С. 19-26.
7. Данкевич Є., Данкевич В. Переваги і ризики надконцентрації агропромислового виробництва та земельних ресурсів: економічний, екологічний та соціальний аспект. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2016. Vol. 2. № 3. Р. 60-74. URL : www.are-journal.com.
8. Економіко-екологічні аспекти матеріально-технічного забезпечення інтегрованих підприємств в умовах інтенсивного землеробства : практ. реком. / Р. П. Паламарчук, С. П. Ковальова та ін. ; «Житомирська філія ДУ Інститут охорони ґрунтів України». Житомир, 2015. 88 с.
9. Зінчук Т. О., Данкевич В. Є. Європейський досвід формування ринку сільськогосподарських земель. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 84-92.
10. Кравченко М. С., Злобін Ю. А., Царенко О. М. Землеробство : підручник ; за ред. М. С. Кравченка. Київ : Либідь, 2002. 496 с.
11. Кулинич П. Ф. Локалізація правового регулювання сільськогосподарського землекористування: поняття, юридична природа та механізм здійснення. *Юридична Україна*. 2010. № 10. С. 94-100. URL : <http://www.pravnik.info/urukrain/1174-lokalizaciya-pravovogo-regulyuvannya-silskogospodarskogo-zemlekoristuvannya-ponyattya-yuridichna-priroda-ta-mexanizm-zdiysnennya.html>.
12. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві (аналітичний огляд). Київ : ННЦ "ІАЕ", 2015. 52 с.
13. Маркіна І. А., Сьомич М. І. Економічна привабливість аграрного сектору України в умовах глобальних викликів. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. Вип. 30. С. 169-175.
14. Мачуська І. Б. Земельне право : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2007. 280 с.
15. Методичні рекомендації щодо оптимізації виробничої структури високотоварних сільськогосподарських підприємств Житомирської області / Р. І. Рудик, Т. Ю. Приймачук, Є. М. Данкевич та ін. ; Ін-т сільського госп-ва Полісся НААН. Житомир, 2016. 97 с.

References

1. Andriichuk, V.H. (2017). Metodichni pidkhody do vyznachennia mezh zemlekorystuvannia v umovakh zahrozy monopolizatsii rynku orendy zemli [Methodical approaches to the definition of land use limits in the face of the threat of monopolization of the land lease market]. *Ekonomika APK*, 8, p. 22 [In Ukrainian].
2. Artemenko, I.S. (2014). Analiz protsesu kontsentratsii vyrobnytstva v ahrarynykh pidpriemstvakh Ukrainy ta otsiniuvannia yii rezultativ [Analysis of the process of concentration of production in agrarian enterprises of Ukraine and evaluation of its results]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 69-75 [In Ukrainian].
3. Borodina, O.M., & Prokopa, I.V. (2017). Chervova sprobа zakonennia obihu zemel silhogspripriznachennia: chy v suspilnykh interesakh?.. [Another attempt to legitimize the circulation of agricultural land: whether in the public interest?..]. *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina*, 3. Retrieved from: <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/cherгова-спроба-uzakonennya-obigu-zemel-silgospripriznachennya-chi-v-suspilnih-interesah-.html> [In Ukrainian].
4. Vernyhora, M. (n.d.). Sivozminy: koly zakon nemozhlyvo vykonaty [Crop rotations: when the law cannot be fulfilled]. *Dorada*. Retrieved from: <http://www.dorada.org.ua/27-news/topnews/108-sivozmini-koli-zakon-nemozhlyvo-vikonati.html> [In Ukrainian].
5. Holovne upravlinnia statystyky u Zhytomyrskii oblasti [Main department of statistics in Zhytomyr region]. Retrieved from: <http://www.zt.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
6. Dankevych, V.Ye. (2012). Stan vykorystannia orendovanykh zemel ta dotrymannia dohovirnykh zoboviazan investoramy [State of use of leased land and observance of contractual obligations by investors]. *Visnyk ZhNAEU*, 2, Vol. 2, pp. 19-26 [In Ukrainian].
7. Dankevych, Ye., & Dankevych, V. (2016). Perevahy i ryzyky nadkontsentratsii ahropromyslovoho vyrobnytstva ta zemelnykh resursiv: ekonomichni, ekolohichni ta sotsialnyi aspekt [Benefits and risks of overconcentration of agro-industrial production and land resources: economic, environmental and social aspects]. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, Vol. 2, 3, pp. 60-74. Retrieved from: <http://www.are-journal.com> [In Ukrainian].
8. Palamarchuk, R.P., Kovalova, S.P., et al. (2015). *Ekonomiko-ekolohichni aspekty materialno-tekhnichnoho zabezpechennia intehrovanykh pidpriemstv v umovakh intensyvnoho zemlerobstva : prakt. rekom. [Economic and ecological aspects of material and technical support of integrated enterprises in the conditions of intensive agriculture: practical recommendations]*. Zhytomyr: "Zhytomyrska filii DU Instytut okhorony gruntiv Ukrainy" [In Ukrainian].
9. Zinchuk, T.O., & Dankevych, V.Ye. (2016). Yevropeyskyi dosvid formuvannia rynku silskogospodarskykh zemel [European experience of the formation of the agricultural land market]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 84-92 [In Ukrainian].
10. Kravchenko, M.S., Zlobin, Yu.A., & Tsarenko, O.M. (2002). *Zemlerobstvo : pidruchnyk [Agriculture: textbook]*. M.S. Kravchenko (Ed.). Kyiv: Lybid [In Ukrainian].

16. Розвиток земельних відносин в аграрній сфері : монографія / М. М. Федоров, В. Я. Месель-Веселяк, О. В. Ходаківська та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка, О. В. Ходаківської. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.

17. Ходаківська О. В. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві (аналітичний огляд). Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 52 с.

18. Dankevych V.Y. The essence, tasks and functions of the farm land market. *The advanced science journal*. 2013. N 8. P. 12-16.

11. Kulynych, P.F. (2010). Lokalizatsiia pravovoho rehuliuвання silskohospodarskoho zemlekorystuvannya: poniattia, yurydychna pryroda ta mekhanizm zdiisnennia [Localization of legal regulation of agricultural land usage: concept, legal nature and implementation mechanism]. *Yurydychna Ukraina*, 10, pp. 94-100. Retrieved from: <http://www.pravnik.info/urukrain/1174-lokalizaciya-pravovogo-reguluvannya-silskogospodarskogo-zemlekorystuvannya-ponyattya-yurydichna-priroda-ta-mekhanizm-zdiisnennia.html> [In Ukrainian].

12. Lupenko, Yu.O., & Khodakivska, O.V. (2015). Transformatsiia zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi (analitichnyi ohliad) [Transformation of land relations in agriculture (analytical review)]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

13. Markina, I.A., & Somych, M.I. (2015). Ekonomichna pryvabyvist ahrarnoho sektoru Ukrainy v umovakh hlobalnykh vyklykiv [Economic attractiveness of the agrarian sector of Ukraine in the context of global challenges]. *Visnyk Pryazovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, 30, pp. 169-175 [In Ukrainian].

14. Machuska, I.B. (2007). *Zemelne pravo : navchalnyi posibnyk* [Land law: textbook]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].

15. Rudyk, R.I., Prymachuk, T.Yu., Dankevych, Ye.M., et al. (2016). *Metodychni rekomendatsii shchodo optymizatsii vyrobnychoi struktury vysokotovarynykh silskohospodarskykh pidpriemstv Zhytomyrskoi oblasti* [Methodical recommendations on optimization of the production structure of high-value agricultural enterprises in Zhytomyr region]. Zhytomyr: In-t silskoho hosp-va Polissia NAAN [In Ukrainian].

16. Fedorov, M.M., Mesel-Veseliak, V.Ya., Khodakivska, O.V., et al. (2016). Rozvytok zemelnykh vidnosyn v ahrarnii sferi : monohrafiia [Development of land relations in the agrarian sector: monograph]. Yu.O. Lupenko & O.V. Khodakivska (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

17. Khodakivska, O.V. (2015). Transformatsiia zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi (analitichnyi ohliad) [Transformation of land relations in agriculture (analytical review)]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

18. Dankevych, V.Ye. (2013). The essence, tasks and functions of the farm land market. *The advanced science journal*, 8, pp. 12-16 [In English].

Dankevych V.Ye. SWOT and PESTEL analysis of the current status of land relations in Ukraine

The purpose of the article is to develop practical guidelines for the strategic analysis of the status of land relations through the usage of SWOT and PESTEL analysis.

Research methods. In the article have been used a number of general and special economic research methods, in particular: system analysis for a study of theoretical and methodological principles of land reform; abstract and logical method for a clarification of the essence of the basic concepts, definitions and categories of land usage; method of analogies and comparisons for comparing a variety of processes, phenomena and trends on their impact on different groups of land users.

Research results. In order to identify the most important factors that influence the development of land relations, the method of expert evaluation has been tested as a way to predict future results based on the experts' findings. The strengths and weaknesses of land usage, problems and threats of land tenure have been outlined. There is a significant influence on the development of land relations, not only natural and climatic factors but also political, economic, social, technological, environmental, and legal influences.

Elements of scientific novelty. The methodical approach of expert assessment of the formation of indicator ranking of land tenure, land usage and land dispose based on SWOT analysis (strengths and weaknesses, opportunities and threats of land relation development) and PESTEL analysis (political, economic, social, technological, environmental, and legal factors of an influence of environment) has been improved. This approach can be used in the development and implementation of the road map for the completion of the land reform.

Practical significance. The methodology of conducting SWOT and PESTEL analysis has been improved with the purpose of forming organizational and legal and socio-economic priorities of development of land relations in agriculture. Tabl.: 1. Figs.: 5. Refs.: 18.

Keywords: SWOT and PESTEL analysis; land tenure; land usage; efficiency; investment; lease; state regulation; land reform.

Dankevych Vitalii Yevhenovych - doctor of economic sciences, associate professor (docent) of the department of international economic relations and European integration, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi bld., Zhytomyr)

E-mail: dankevych2017@gmail.com

Данкевич В.Е. SWOT и PESTEL-анализ современного состояния земельных отношений в Украине

Цель статьи - разработать рекомендации относительно механизма стратегического анализа состояния развития земельных отношений с использованием SWOT и PESTEL-анализа.

Методика исследования. Использованы такие методы: системный анализ - при исследовании теоретико-методологических основ проведения земельной реформы; абстрактно-логический - для уточнения сущности основных понятий и категорий сферы землепользования; метод аналогий и сопоставлений - при сравнении различных процессов, явлений и тенденций относительно их влияния на различные группы землепользователей.

Результаты исследования. С целью определения наиболее значимых факторов, влияющих на развитие земельных отношений, апробирован метод экспертной оценки - способ прогнозирования будущих результатов действий на основе выводов специалистов. Определены сильные и слабые стороны землепользования, проблемы и угрозы землевладения. Установлено значительное влияние на развитие земельных отношений не только природно-климатических факторов но и политических, экономических, социальных, технологических, экологических и юридических обстоятельств.

Элементы научной новизны. Усовершенствован методический подход к экспертной оценке формирования рейтинга показателей состояния землевладения, землепользования и распоряжения землями с помощью данных SWOT-анализа (сильные и слабые стороны, возможности и угрозы развития земельных отношений) и PESTEL-анализа (политические, экономические, социальные, технологические, экологические и юридические факторы воздействия внешней среды). Такую оценку можно использовать при разработке и реализации дорожной карты завершения земельной реформы.

Практическая значимость. Усовершенствованная методика проведения SWOT и PESTEL-анализа может быть применена с целью формирования организационно-правовых и социально-экономических приоритетов развития земельных отношений в сельском хозяйстве. Табл.: 1. Илл.: 5. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: SWOT и PESTEL-анализ; землевладение; землепользование; эффективность; инвестиции; аренда; государственное регулирование; земельная реформа.

Данкевич Виталий Евгеньевич - доктор экономических наук, доцент кафедры международных экономических отношений и европейской интеграции, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)

E-mail: dankevych2017@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 16.12.2017 р.

Фахове рецензування: 19.06.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Данкевич В. Є. SWOT та PESTEL-аналіз сучасного стану земельних відносин в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 93 – 103.

*

УДК 65.012.123: 631.11

В.П. ПАВЛИК, кандидат технічних наук

Методологізація розроблення стратегічних програм розвитку сільськогосподарських підприємств

Мета статті - підвищити ефективність управління сільськогосподарськими підприємствами на основі розробки їх стратегічних програм розвитку.

Методика дослідження. При проведенні дослідження застосовано такі методи: прогнозування - при розробці стратегічних програм розвитку сільськогосподарських підприємств; системний підхід - з метою визначення взаємозв'язку між ресурсами підприємств та критеріями оцінки їх господарської діяльності; аналізу і синтезу інформаційних даних - для виявлення взаємозв'язку між різними економічними показниками розвитку сільськогосподарських підприємств; економіко-математичні - з метою визначення математичних рівнянь, похідних відповідних економічних показників сільськогосподарських підприємств.

Результати дослідження. На основі використання системного підходу в управлінні сільськогосподарськими підприємствами визначено ефективні умови їх функціонування, діапазон регулювання економічних показників: ціни одиниці продукції, оплати праці працівників, повної собівартості продукції, її обсяг реалізації у довгостроковому періоді.

Встановлено закономірності у зміні вихідних економічних показників ціни одиниці продукції, оплати праці працівників, повної собівартості продукції, обсягу її реалізації за певний період часу, визначення їх похідних дає змогу наперед задавати ефективні умови господарської діяльності сільськогосподарського підприємства.

Розроблено стратегічну програму розвитку господарської діяльності сільськогосподарського підприємства, яка полягає у передбаченні його результатів господарювання залежно від зміни трудових, земельних, фінансових ресурсів, забезпечуючи їх регулювання у певному довгостроковому періоді.

Визначено економічний ефект від застосування стратегічного управління підприємством на порівнянні двох варіантів його господарювання завдяки програмам стратегічного розвитку та адаптації до ринкових умов.

Елементи наукової новизни. Наукова новизна полягає у відмінності аналізу, обробки та використанні економічної інформації в прогнозуванні перспективного розвитку підприємства на основі моделювання, розробці моделей і математичного програмування. Удосконалено стратегічну програму розвитку сільськогосподарського підприємств.

© В.П. Павлик, 2018

Результаты исследования. С целью определения наиболее значимых факторов, влияющих на развитие земельных отношений, апробирован метод экспертной оценки - способ прогнозирования будущих результатов действий на основе выводов специалистов. Определены сильные и слабые стороны землепользования, проблемы и угрозы землевладения. Установлено значительное влияние на развитие земельных отношений не только природно-климатических факторов но и политических, экономических, социальных, технологических, экологических и юридических обстоятельств.

Элементы научной новизны. Усовершенствован методический подход к экспертной оценке формирования рейтинга показателей состояния землевладения, землепользования и распоряжения землями с помощью данных SWOT-анализа (сильные и слабые стороны, возможности и угрозы развития земельных отношений) и PESTEL-анализа (политические, экономические, социальные, технологические, экологические и юридические факторы воздействия внешней среды). Такую оценку можно использовать при разработке и реализации дорожной карты завершения земельной реформы.

Практическая значимость. Усовершенствованная методика проведения SWOT и PESTEL-анализа может быть применена с целью формирования организационно-правовых и социально-экономических приоритетов развития земельных отношений в сельском хозяйстве. Табл.: 1. Илл.: 5. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: SWOT и PESTEL-анализ; землевладение; землепользование; эффективность; инвестиции; аренда; государственное регулирование; земельная реформа.

Данкевич Виталий Евгеньевич - доктор экономических наук, доцент кафедры международных экономических отношений и европейской интеграции, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)

E-mail: dankevych2017@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 16.12.2017 р.

Фахове рецензування: 19.06.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Данкевич В. Є. SWOT та PESTEL-аналіз сучасного стану земельних відносин в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 93 – 103.

*

УДК 65.012.123: 631.11

В.П. ПАВЛИК, кандидат технічних наук

Методологізація розроблення стратегічних програм розвитку сільськогосподарських підприємств

Мета статті - підвищити ефективність управління сільськогосподарськими підприємствами на основі розробки їх стратегічних програм розвитку.

Методика дослідження. При проведенні дослідження застосовано такі методи: прогнозування - при розробці стратегічних програм розвитку сільськогосподарських підприємств; системний підхід - з метою визначення взаємозв'язку між ресурсами підприємств та критеріями оцінки їх господарської діяльності; аналізу і синтезу інформаційних даних - для виявлення взаємозв'язку між різними економічними показниками розвитку сільськогосподарських підприємств; економіко-математичні - з метою визначення математичних рівнянь, похідних відповідних економічних показників сільськогосподарських підприємств.

Результати дослідження. На основі використання системного підходу в управлінні сільськогосподарськими підприємствами визначено ефективні умови їх функціонування, діапазон регулювання економічних показників: ціни одиниці продукції, оплати праці працівників, повної собівартості продукції, її обсяг реалізації у довгостроковому періоді.

Встановлено закономірності у зміні вихідних економічних показників ціни одиниці продукції, оплати праці працівників, повної собівартості продукції, обсягу її реалізації за певний період часу, визначення їх похідних дає змогу наперед задавати ефективні умови господарської діяльності сільськогосподарського підприємства.

Розроблено стратегічну програму розвитку господарської діяльності сільськогосподарського підприємства, яка полягає у передбаченні його результатів господарювання залежно від зміни трудових, земельних, фінансових ресурсів, забезпечуючи їх регулювання у певному довгостроковому періоді.

Визначено економічний ефект від застосування стратегічного управління підприємством на порівнянні двох варіантів його господарювання завдяки програмам стратегічного розвитку та адаптації до ринкових умов.

Елементи наукової новизни. Наукова новизна полягає у відмінності аналізу, обробки та використанні економічної інформації в прогнозуванні перспективного розвитку підприємства на основі моделювання, розробці моделей і математичного програмування. Удосконалено стратегічну програму розвитку сільськогосподарського підприємств.

© В.П. Павлик, 2018

ва, яка ґрунтується на системному підході в управлінні підприємствами, що здійснить перехід від традиційної - адаптивної до інноваційної - стратегічної програми розвитку.

Практична значущість. Запропоновано підходи до реалізації стратегічних програм розвитку сільськогосподарських підприємств, що дасть змогу виконувати системний підхід в управлінні, системно аналізувати зміну трудових, земельних, фінансових ресурсів, цілеспрямовано їх регулювати, суттєво підвищити ефективність прийняття управлінських рішень. Табл.: 3. Рис.: 1. Бібліогр.: 25.

Ключові слова: стратегічне управління; сільськогосподарські підприємства; програма розвитку; методи; прогнозування; системний підхід; ефективність.

Павлик Володимир Петрович - кандидат технічних наук, старший науковий співробітник відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: ecapk@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. В основу стратегічного управління сільськогосподарськими підприємствами покладено передбачення їх результатів господарювання у довгостроковому періоді. При цьому важливе значення належатиме визначенню економічних показників, що характеризують виробництво, ринок сільськогосподарської продукції за певний період часу.

Традиційні методи дослідження підприємств у стратегічному управлінні, що ґрунтуються на адаптації їх до умов ринку не дають змоги розробити стратегічні програми розвитку господарської діяльності підприємств на тривалий період. Зокрема зміна трудових, земельних, фінансових ресурсів від умов виробництва, ринку для окремого підприємства вченими не досліджується через конфіденційність економічної інформації.

Водночас загальні тенденції економічного розвитку сільськогосподарських підприємств, їх стратегічна програма розвитку господарської діяльності залежать від стратегії господарювання кожного окремого підприємства, його частки у загальному результаті виробництва й реалізації продукції.

З огляду на це проблема ефективного стратегічного управління сільськогосподарськими підприємствами полягає у відсутності теоретико-методологічних положень з розроблення стратегічної програми господарювання кожного окремого підприємства, недостатньо обґрунтованих економічних показниках його виробництва й реалізації продукції за певний період часу, не підготовлених відповідних рекомендацій щодо ефективного використання трудових, земельних, фінансових ресурсів.

Для розв'язання вказаної проблеми пропонуються підходи до теоретико-методологічного забезпечення розроблення стратегічних програм розвитку сільськогосподарських підприємств на основі системного підходу в управлінні, послідовного розгляду управлінських функцій - мотивації

працівників, планування, контролю, організації, регулювання господарської діяльності.

Передбачається встановити як змінюються за певний період часу вихідні економічні показники (ціна одиниці продукції, оплата праці працівників, повна собівартість продукції, обсяг її реалізації), та ті показники, які характеризують відповідні функції елементів системи управління сільськогосподарським підприємством (інформація про господарювання підприємства, виробництво, ринок продукції).

На основі закономірностей у зміні зазначених показників за певний період часу визначатимуться їх похідні, які відображатимуть швидкість відповідної функції, що буде використано у розробленні стратегічної програми розвитку сільськогосподарського підприємства, зокрема за встановленими змінами у величині повної собівартості продукції, що визначатимуться у трудових, земельних ресурсах.

Стратегічна програма господарювання сільськогосподарського підприємства забезпечуватиме аналіз результатів його господарської діяльності залежно від зміни трудових, земельних, фінансових ресурсів у певному довгостроковому періоді.

Ефективність стратегічного управління сільськогосподарським підприємством визначатиметься за порівнянням двох варіантів господарювання з використанням стратегічної програми розвитку і без її використання, завдяки адаптації до ринкових умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З наукових праць як вітчизняних [3, 5, 6, 10, 11, 13, 16, 17, 19, 22] так й іноземних учених [1, 2, 4, 8, 20, 21, 23-25] встановлено, що в основі удосконалення стратегічного управління підприємств, виявлення перспективних тенденцій економічного розвитку є інновації у використанні методу прогнозування результатів господарювання. При цьому досліджуються загальні тенденції у виробництві й реалізації певної продукції

[16, 24]. Увага вчених [3, 5, 6, 10, 11, 13, 16, 17, 19, 22] зосереджена на адаптації управління підприємствами до умов ринку.

Проте стратегія економічного розвитку підприємств повинна ґрунтуватися на створенні ними умов господарювання, у яких їх функціонування буде ефективним. Так, учені Е. Дихтль, Х. Хершген зазначають: «Маркетинг понимается сегодня как выражение ориентированного на рынок управленческого стиля мышления, для которого характерны творческие, систематические и нередко агрессивные подходы. Считается, что недостаточно просто реагировать на развитие обстановки, регистрировать параметры окружающей среды, необходимо стремиться самому изменять эти параметры» [8, с. 8].

У прогнозуванні економічного розвитку підприємств доцільно визначати певний діапазон регулювання економічних показників для окремого підприємства та виділити можливу їх циклічність, повторення у довгостроковому періоді. Вказані науково-методологічні положення становитимуть основу для розроблення стратегічної програми розвитку господарської діяльності сільськогосподарського підприємства.

Відзначимо, що у наукових працях відсутній системний підхід в управлінні підприємствами, це не дає змогу встановити діапазон регулювання економічних показників, умови ефективного господарювання. Як наслідок цього, немає розробленої стратегічної програми розвитку господарської діяльності для окремого підприємства.

Вище викладене вказує на актуальність і важливість розробки стратегічних програм розвитку сільськогосподарських підприємств, задавати наперед ефективні умови господарської діяльності й характерні для них економічні показники, прогнозувати економічний розвиток підприємств, виходячи з вагомості окремого підприємства, його частки у загальному результаті.

Наукова новизна полягає у відмінності аналізу, обробки та використанні економічної інформації в прогнозуванні перспективного розвитку підприємства на основі моделювання, реалізації моделей і математичного програмування. Удосконалено стратегіч-

ну програму розвитку сільськогосподарського підприємства, яка полягає у системному підході в управлінні підприємствами й забезпечує перехід від традиційної - адаптивної до інноваційної - стратегічної програми розвитку.

Мета статті - підвищити ефективність управління сільськогосподарськими підприємствами на основі розробки їх стратегічних програм розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Запропоновані теоретико-методологічні положення з удосконалення стратегічного управління сільськогосподарськими підприємствами ґрунтуються на припущенні, що розробити стратегічну програму розвитку господарської діяльності сільськогосподарського підприємства можливо задавши ефективні умови функціонування, діапазон регулювання економічних показників: ціна одиниці продукції, оплата праці працівників, повна собівартість продукції та обсяг її реалізації у довгостроковому періоді, використовуючи системний підхід в управлінні сільськогосподарськими підприємствами.

Зв'язок системи нормативно-правових актів України з системою управління підприємствами у формуванні господарського регулювання на основі системного підходу, послідовний розгляд їхніх управлінських функцій, мотивацію працівників, планування, контроль, організацію і регулювання господарської діяльності наведено на рисунку. За даним схеми розробку стратегічних програм розвитку сільськогосподарських підприємств доцільно здійснювати виходячи з системи управління, зосередженої на регулюванні їх господарської діяльності.

Для аналізу показників економічного розвитку сільськогосподарського підприємства скористаємося наступними інформаційними даними з виробництва й реалізації пшениці озимої, наведеними в табл. 1, які використовувалися в попередніх дослідженнях автора [14-15] і встановлені на основі матеріалів Державної служби статистики України [12].

На основі даних табл. 1 визначено закономірності у зміні зазначених економічних показників за певний період часу.

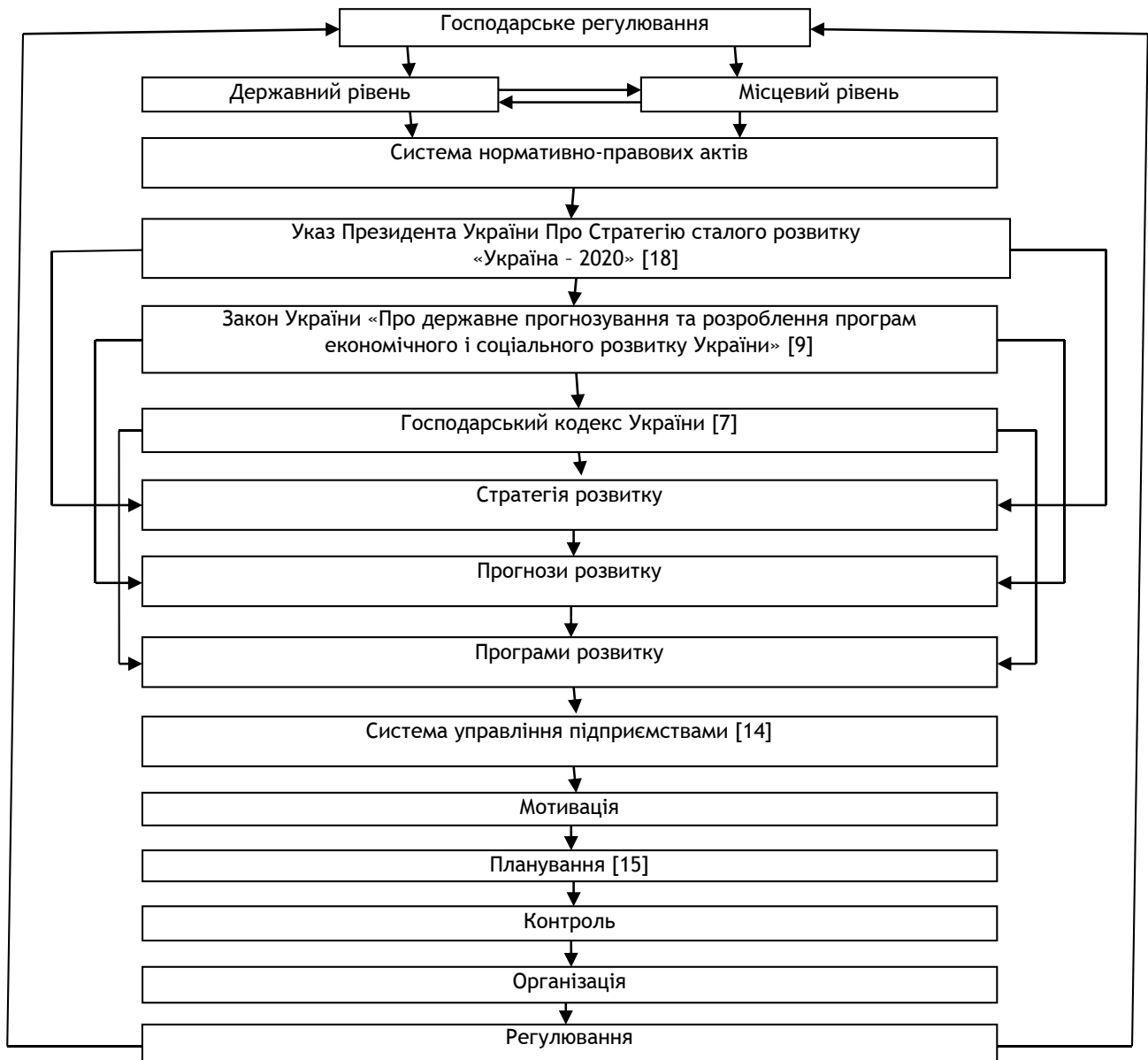

Схема формування господарського регулювання сільськогосподарських підприємств

1. Показники економічного розвитку сільськогосподарського підприємства

Показник, од. виміру	Значення показника за відповідний рік						
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й	6-й	7-й
Ц, грн/ц	160,98	163,86	164,48	165,12	164,48	163,86	160,98
Опр, тис. грн	235,52	214,02	209,91	205,79	209,91	214,02	235,52
С, тис. грн	2391,565	2173,24	2131,45	2089,65	2131,45	2173,24	2391,565
Qp, тис. ц	18,08	16,43	16,11	15,8	16,11	16,43	18,08

Позначення: Ц – ціна одиниці продукції; Опр - оплата праці працівників; С - повна собівартість продукції; Qp - обсяг реалізації продукції.

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

Зміна ціни одиниці продукції описується математичним рівнянням:

$$y = -0,447x^2 + 3,577x + 158; R^2 = 0,963. \quad (1)$$

У вказаному рівнянні ціну одиниці продукції, як функцію, позначено через y , а її аргумент - час у роках через x .

Виходячи з рівняння (1), похідна функції ціни одиниці реалізованої продукції дорівнює:

$$y' = (-0,447x^2 + 3,577x + 158)' = 2 \times (-0,447)x + 3,577. \quad (2)$$

Зміну оплати праці працівникам запишемо через рівняння:

$$y = 3,245 x^2 - 25,96 x + 256,7; R^2 = 0,955. \quad (3)$$

У зазначеному рівнянні оплату праці працівників, як функцію, позначено через y , а її аргумент - час у роках через x .

Отже, з рівняння (3), похідна функції оплати праці працівників становить:

$$y' = (3,245 x^2 - 25,96 x + 256,7)' = 2 \times 3,245 x - 25,96. \quad (4)$$

Зміну повної собівартості продукції визначимо за допомогою рівняння:

$$y = 32,95 x^2 - 263,6 x + 2607; R^2 = 0,956. \quad (5)$$

У вказаному рівнянні повну собівартість продукції, як функцію, позначено через y , а її аргумент - час у роках через x .

Виходячи з рівняння (5), похідна функції повної собівартості продукції дорівнює:

$$y' = (32,95 x^2 - 263,6 x + 2607)' = 2 \times 32,95 x - 263,6. \quad (6)$$

Зміну обсягу реалізації продукції запишемо через рівняння:

$$y = 0,249 x^2 - 1,994 x + 19,71; R^2 = 0,956. \quad (7)$$

У вказаному рівнянні обсяг реалізації продукції, як функцію, позначено через y , а її аргумент - час у роках через x .

Отже, з рівняння (7), похідна функції повної собівартості продукції дорівнює:

$$y' = (0,249 x^2 - 1,994 x + 19,71)' = 2 \times 0,249 x - 1,994. \quad (8)$$

При визначенні закономірностей у зміні вказаних економічних показників використовувалися теоретико-методологічні положення одержані при розробленні системи управління сільськогосподарськими підприємствами, зокрема обґрунтування вихідних показників, що характеризують її елементи, такі як підприємство, інформація про його господарювання, виробництво і ринок продукції [14].

Зазначені інформаційні дані в табл. 1, що відображають діапазон варіації, коливання економічних показників, які відповідають ефективним умовам господарювання сільськогосподарського підприємства, одержано за результатами системного, послідовного розгляду управлінських функцій мотивації працівників, плануванню [19], контролю, організації, регулюванню.

Отримані закономірності (1-8) дали змогу здійснити коригування числових значень відповідних економічних показників, наведених у табл. 2 при розробленні стратегічної програми розвитку господарської діяльності сільськогосподарського підприємства.

2. Стратегічна програма розвитку господарської діяльності сільськогосподарського підприємства у довгостроковому періоді

Показник, од. виміру	Значення показника за відповідний рік						
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й	6-й	7-й
Продукції							
Qв, тис. ц	24,094	21,89	21,47	21,05	21,47	21,89	24,094
Умов ринку							
Qр, тис. ц	18,08	16,43	16,11	15,8	16,11	16,43	18,08
Y, тис. ц	16,862	15,32	15	15	15	15,32	16,862
Ц, грн/ц	160,98	163,86	164,48	165,1	164,48	163,86	160,98
Nв	5	5	5	5	5	5	5
Nс	2	2	2	2	2	2	2
Ресурси							
Опр, тис. грн	235,52	214,02	209,91	205,79	209,91	214,02	235,52
Зпр, тис. грн	3,271	2,973	2,915	2,858	2,915	2,973	3,271
т, працівників	9	9	9	9	9	9	9
З, га	563,797	512,33	502,48	492,624	502,48	512,33	563,797
С, тис. грн	2391,565	2173,24	2131,45	2089,65	2131,45	2173,24	2391,565
Результати господарювання							
П, тис. грн	518,97	518,97	518,97	518,97	518,97	518,97	518,97
Р, %	21,7	23,88	24,35	24,84	24,35	23,88	21,7
Всього П, тис. грн	3632,79						

Показник, од. виміру	Значення показника за відповідний рік						
	8-й	9-й	10-й	11-й	12-й	13-й	14-й
Продукції							
Qв, тис. ц	21,89	21,47	21,05	21,47	21,89	24,094	21,89
Умов ринку							
Qр, тис. ц	16,43	16,11	15,8	16,11	16,43	18,08	16,43
У, тис. ц	15,32	15	15	15	15,32	16,862	15,32
Ц, грн/ц	163,86	164,48	165,1	164,48	163,86	160,98	163,86
Nв	5	5	5	5	5	5	5
Nс	2	2	2	2	2	2	2
Ресурси							
Опр, тис. грн	214,02	209,91	205,79	209,91	214,02	235,52	214,02
Зпр, тис. грн	2,973	2,915	2,858	2,915	2,973	3,271	2,973
т, працівників	9	9	9	9	9	9	9
З, га	512,33	502,48	492,624	502,48	512,33	563,797	512,33
С, тис. грн	2173,24	2131,45	2089,65	2131,45	2173,24	2391,565	2173,24
Результати господарювання							
П, тис. грн	518,97	518,97	518,97	518,97	518,97	518,97	518,97
Р, %	23,88	24,35	24,84	24,35	23,88	21,7	23,88
Всього П, тис. грн	3632,79						

Позначення: Qв - обсяг виробництва продукції підприємством; У - обсяг нереалізованої продукції підприємством; Nв - кількість виробників на ринку продукції; Nс - кількість споживачів на ринку продукції; З - площа землі, виділена під виробництво продукції; т - кількість працюючих; Зпр - зарплата одного працівника за рік; П - прибуток від реалізації продукції; Р - рівень рентабельності виробництва й реалізації продукції.

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

Для порівняння варіанта господарювання сільськогосподарського підприємства із застосуванням стратегічної програми його розвитку із варіантом господарювання без її

використання на основі адаптації до умов ринку, інформаційні дані останнього наведено у табл. 3.

3. Програма адаптації господарської діяльності сільськогосподарського підприємства до умов ринку у довгостроковому періоді

Показник, од. виміру	Значення показника за відповідний рік						
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й	6-й	7-й
Продукції							
Qв, тис. ц	24,094	23,375	23	25,328	23	23,375	24,094
Умов ринку							
Qр, тис. ц	18,08	17,54	20	19,01	20	17,54	18,08
У, тис. ц	16,862	16,359	15	17,725	15	16,359	16,862
Ц, грн/ц	160,98	137,18	192,1	281,17	192,1	137,18	160,98
Nв	5	5	7	5	7	5	5
Nс	2	2	3	2	3	2	2
Ресурси							
Опр, тис. грн	235,52	228,494	323,204	501,452	323,204	228,494	235,52
Зпр, тис. грн	3,271	3,174	4,489	6,965	4,489	3,174	3,271
т, працівників	9	9	9	9	9	9	9
З, га	563,797	700	1000	1300	1000	700	563,797
С, тис. грн	2391,565	2320,190	3281,9	5091,88	3281,9	2320,190	2391,565
Результати господарювання							
П, тис. грн	518,97	85,95	560,1	253,16	560,1	85,95	518,97
Р, %	21,7	3,7	17,1	5	17,1	3,7	21,7
Всього П, тис. грн	2583,2						

Показник, од. виміру	Значення показника за відповідний рік						
	8-й	9-й	10-й	11-й	12-й	13-й	14-й
Продукції							
Qв, тис. ц	23,375	23	25,328	23	23,375	24,094	23,375
Умов ринку							
Qр, тис. ц	17,54	20	19,01	20	17,54	18,08	17,54
Y, тис. ц	16,359	15	17,725	15	16,359	16,862	16,359
Ц, грн/ц	137,18	192,1	281,17	192,1	137,18	160,98	137,18
Nв	5	7	5	7	5	5	5
Nс	2	3	2	3	2	2	2
Ресурси							
Опр, тис. грн	228,494	323,204	501,452	323,204	228,494	235,52	228,494
Зпр, тис. грн	3,174	4,489	6,965	4,489	3,174	3,271	3,174
т, працівників	9	9	9	9	9	9	9
З, га	700	1000	1300	1000	700	563,797	700
С, тис. грн	2320,190	3281,9	5091,88	3281,9	2320,190	2391,565	2320,190
Результати господарювання							
П, тис. грн	85,95	560,1	253,16	560,1	85,95	518,97	85,95
Р, %	3,7	17,1	5	17,1	3,7	21,7	3,7
Всього П, тис. грн	2150,18						

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

За даними табл. 2-3 встановлено, що економічний ефект від використання стратегічної програми розвитку господарської діяльності сільськогосподарського підприємства, удосконалення його стратегічного управління становить 2532,2 тис. грн. Економічний ефект одержано за рахунок регулювання господарської діяльності підприємства, яке дало змогу задавати ефективні умови виробництва й реалізації сільськогосподарської продукції, цілеспрямовано змінювати трудові, земельні, фінансові ресурси.

Висновки. Припущення, що розробити стратегічну програму розвитку господарської діяльності сільськогосподарського підприємства можливо, визначивши ефективні умови функціонування, діапазон регулювання економічних показників: ціни одиниці продукції, оплати праці працівників, повної собівартості продукції та обсягу її реалізації у довгостроковому періоді використовуючи системний підхід в управлінні сільськогосподарськими підприємствами, підтвердилося результатами дослідження.

Запропоновані теоретико-методологічні положення з удосконалення стратегічного управління сільськогосподарськими підприємствами ґрунтуються на системному підході, послідовному розгляді управлінських функцій мотивації працівників, плануванні, контролі, організації, регулюванні господарської діяльності, дають змогу визначати

перспективні тенденції в економічному розвитку, підвищити ефективність управління.

Встановлено закономірності у зміні ціни одиниці продукції, оплати праці працівників, повної собівартості продукції, її обсягу реалізації за певний період часу, які дають змогу наперед визначати ефективні умови господарської діяльності сільськогосподарського підприємства, цим самим передбачати його економічний розвиток залежно від умов виробництва, ринку, системно їх аналізувати та ухвалювати відповідні управлінські рішення.

Охарактеризовано ефективність використання стратегічної програми розвитку господарської діяльності сільськогосподарського підприємства у довгостроковому періоді на основі порівняння з програмою адаптації його до умов ринку, що вказує за рахунок яких змін у трудових, земельних, фінансових ресурсах можна одержати економічний ефект, покращити конкурентоспроможність.

У перспективі проведене дослідження дасть можливість здійснювати моделювання інноваційного розвитку в управлінні сільськогосподарськими підприємствами, розкрити закладений в них виробничо-фінансовий потенціал через обґрунтування технологічних, організаційних, економічних, інноваційних змін.

Список бібліографічних посилань

1. Аакер Д.А. Стратегическое рыночное управление. Санкт-Петербург: (Теория и практика менеджмента) Питер, 6-е междунар. изд. 2003. 544 с.
2. Анисимов О.С., Мундриевская Е.Б. Стратегическое управление: проблемы теории. Российская Академия гос. службы при Президенте РФ ; Гос. образовательное учреждение дополнительного профес. образования ; Ин-т повышения квалификации гос. служащих (ИПК Госслужбы). (Энциклопедия стратегического управления) Москва : ИПК Госслужбы, 2005. 374 с.
3. Анісімова Л., Боклан Н. Стратегія розвитку інформаційної системи управління на підприємствах. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Економіка. 2006. Вип. 89. С. 47-51.
4. Ансофф И. Стратегическое управление. Москва, 1989. 519 с.
5. Білик М.Д. Стратегічне управління та стратегії підприємства. Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. Київ, 2009. № 4 (95). С. 143-150.
6. Василенко В.О., Ткаченко Т.І. Стратегічне управління підприємством : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 2-ге вид., випр. і доповн - 400 с.
7. Господарський кодекс України. Документ 436-15, від 06.01.2018, підстава 2210-19. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
8. Дихтль Е., Хершген Х. Практический маркетинг: учеб. пособие ; пер. с нем. А. А. Макарова; под ред. И. С. Минко. - Москва : Высш. шк., 1995. 256 с.
9. Закон України Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України. Документ 1602-14, від 02.12.2012, підстава 5463-17. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>
10. Зоря Т. М. Стратегічне управління потенціалом підприємства на інноваційній основі. Економіка. Фінанси. Право : проблемні питання: коментарі та поради. Інформаційно-аналітичний бюлетень / АФ «Аналітик»; Академія муніципального управління. Київ, 2012. № 1/2. С. 3-6.
11. Нижник І. В. Маркетингове стратегічне управління підвищенням конкурентоспроможності підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. Сер. Економічні науки. 2015. Вип. 4. Т. 2. С. 112-115.
12. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік. Стат. бюл. / відповід. за вип. О.М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ, 2013. 88 с.
13. Отенко И. П. Стратегическое управление потенциалом предприятия : научное издание. Изд. ХНЕУ, Харьков, 2006. 256 с.
14. Павлик В.П. Методи управління сільськогосподарським підприємством : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 156 с.
15. Павлик В. П. Удосконалення методичного інструментарію складання та реалізації господарських планів сільськогосподарських підприємств. Економіка АПК. 2016. № 12. С. 58-64.
16. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка] [2-е вид., переробл. і допов.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 218 с.
17. Тарнавська Н., Макарова І. Стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємств на основі інноваційних пріоритетів. Економічний аналіз : зб. наук. пр. кафедри економічного аналізу Тернопільського національного економічного університету Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2010. Вип. 5. С. 344-351.
18. Указ Президента України Про Стратегію сталого розвитку «Україна - 2020» від 12 січня 2015 року № 5.2015. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
19. Шаманська О. І. Стратегічне планування інноваційної діяльності в системі ресурсного потенціалу підприємства : економіка та управління підприємствами. Актуальні проблеми економіки : науковий економічний журнал Національна академія управління. Київ, 2009. № 6 (96). С. 164 - 169.

References

1. Aaker, D.A. (2003). *Strategicheskoe rynochnoe upravlenie [Strategic market management]*. Saint Petersburg, Russia: 6-e mezhdunar. izd. [In Russian].
2. Anisimov, O.S., & Mundrievskaja, E.B. (2005). *Strategicheskoe upravlenie: problemy teorii [Strategic management: problems of theory]*. Moscow, Russia: IPK Gosszluzhby [In Russian].
3. Anisimova, L., & Boklan, N. (2006). *Stratehiia rozvytku informatsiinoi systemy upravlinnia na pidpriemstvakh [Strategy for a development of an information management system at enterprises]*. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ser. Ekonomika*, 89, pp. 47-51 [In Ukrainian].
4. Ansoff, I. (1989). *Strategicheskoe upravlenie [Strategic management]*. Moscow, Russia [In Russian].
5. Bilyk, M.D. (2009). *Stratehichne upravlinnia ta stratehii pidpriemstva [Strategic management and enterprise strategy]*. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, 4 (95), pp. 143-150 [In Ukrainian].
6. Vasilenko, V.O., & Tkachenko, T.I. (2004). *Stratehichne upravlinnia pidpriemstvom : navch. posib. [Strategic management of the enterprise: tutorial]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [In Ukrainian].
7. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 06.01.2018 # 436-15* [Commercial Code of Ukraine from 06.01.2018, No. 436-15]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [In Ukrainian].
8. Dihtl, E., & Hjorshgen, H. (1995). *Prakticheskij marketing: ucheb. posobie [Practical marketing: textbook]*. A.A. Makarov (Trans.). I.S. Minko (Ed.). Moscow: Vyssh. shk. [In Russian].
9. *Pro derzhavne prohnozuvannia ta rozroblennia prohram ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2012 # 1602-14* [On state prognosis and development of programs of economic and social development of Ukraine: Law of Ukraine from 02.12.2012, No. 1602-14]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1602-14> [In Ukrainian].
10. Zoria, T.M. (2012). *Stratehichne upravlinnia potentsialom pidpriemstva na innovatsiinii osnovi [Strategic management of the potential of the enterprise on an innovative basis]*. *Ekonomika. Finansy. Pravo: problemni pytannia: komentari ta porady*, 1/2, pp. 3-6 [In Ukrainian].
11. Nyzhnyk, I.V. (2015). *Marketynhove stratehichne upravlinnia pidvyshchenniam konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Marketing strategic management for increasing the competitiveness of the enterprise]*. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ser. Ekonomichni nauky*, 4, Vol. 2, pp. 112-115 [In Ukrainian].
12. *Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktsii silskoho hospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh za 2012 rik. Stat. biul. [The main economic indicators of agricultural production in agricultural enterprises for 2012. Stat. bulletin]*. (2013). O.M. Prokopenko (Ed.). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
13. Otenko, I.P. (2006). *Strategicheskoe upravlenie potencialom predpriyatija : nauchnoe izdanie [Strategic management of the enterprise's potential: a scientific publication]*. Kharkiv: Izd. HNEU [In Russian].
14. Pavlyk, V.P. (2011). *Metody upravlinnia silskohospodarskym pidpriemstvom : monohrafiia [Agricultural enterprise management methods: monograph]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
15. Pavlyk, V.P. (2016). *Udoskonalennia metodychnoho instrumentarii skladannia ta realizatsii hospodarskykh planiv silskohospodarskykh pidpriemstv [Improvement of methodical tools for the compilation and implementation of business plans of agricultural enterprises]*. *Ekonomika APK*, 12, pp. 58-64 [In Ukrainian].
16. Lupenko, Yu.O., & Mesel-Veseliak, V.Ya. (Eds.). (2012). *Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period up to 2020]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

20. Шанк Дж., Говиндараджан В. Стратегическое управление затратами. Новые методы увеличения конкурентоспособности. Санкт-Петербург : Бизнес Микро, 1999. 288 с.

21. Crainer S. The management century : A critical review of 20th century thought and practice / Stuart Crainer; Foreword by Bruce A. Pasternack; Booz-Allen & Hamilton. (The Jossey-Bass business and management series ; A strategy and business book). San Francisco : Jossey-Bass, 2000. 23, 266 p.

22. Kryvovyazyuk I.V. Innovative approach to strategy selection for enterprise crisis management. *Актуальні проблеми економіки : науковий економічний журнал Національної академії управління*. Київ, 2013. № 11 (149). С. 77 - 84.

23. Peter J.P., Olson Jerry C. Consumer behavior and marketing strategy. 6th ed. (McGraw-Hill/Irwin series in marketing) Boston a.o. : McGraw-Hill/Irwin, 2002. 26,582 p.

24. Strategy of the economic and social development of Ukraine (the years 2004-2015) : Towards European integration Nat. in-te for strat.stud. In. of econ.forecast. of Nat. ac. of sc. of Ukr., Min. of econ.and issues of Eur. integr. Kyiv, 2004. 432 p.

25. Walker G. Modern competitive strategy. Boston a.o. : McGraw Hill; Irwin, 2004. 17, 290 p.

17. Tarnavska, N., & Makarova, I. (2010). Stratehichne upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv na osnovi innovatsiinykh priorytetiv [Strategic management of enterprise competitiveness on the basis of innovative priorities]. *Ekonomichniy analiz : zb. nauk. pr. kafedry ekonomichnoho analizu Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 5, pp. 344-351 [In Ukrainian].

18. Pro Stratehiu staloho rozvytku "Ukraina - 2020": Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 # 5.2015 [On the strategy for sustainable development "Ukraine-2020": Decree of the President of Ukraine from 12.01.2015, No. 5.2015]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [In Ukrainian].

19. Shamanska, O.I. (2009). Stratehichne planuvannya innovatsiinoi diialnosti v systemi resursnoho potentsialu pidpriemstva : ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy [Strategic planning of innovation activity in the system of resource potential of an enterprise: economics and enterprise management]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 6 (96), pp. 164-169 [In Ukrainian].

20. Shank, Dzh., & Govindaradzhnan, V. (1999). *Strategicheskoe upravlenie zatratami. Novye metody uvelicheniya konkurentnosposobnosti* [Strategic management of costs. New methods of increasing the competitiveness]. Saint Petersburg, Russia: Biznes Mikro [In Russian].

21. Crainer, S. (2000). *The management century: a critical review of 20th century thought and practice*. San Francisco, USA: Jossey-Bass [In English].

22. Kryvovyazyuk, I.V. (2013). Innovative approach to strategy selection for enterprise crisis management. *Aktualni problemy ekonomiky*, 11 (149), pp. 77-84 [In English].

23. Peter, J.P., & Olson, J.C. (2002). *Consumer behavior and marketing strategy*. 6th ed. Boston, USA: McGraw-Hill/Irwin [In English].

24. *Strategy of the economic and social development of Ukraine (the years 2004-2015): Towards European integration*. Kyiv: Nat. in-te for strat. stud. [In English].

25. Walker, G. (2004). *Modern competitive strategy*. Boston, USA: McGraw Hill; Irwin [In English].

Pavlyk V.P. Methodology for developing of strategic agricultural development programs

The purpose of the article is to increase the efficiency of management in agricultural enterprises based on an adoption of their strategic development programs.

Research methods. In the research process the following scientific methods have been used: forecasting for considering strategic development programs for agricultural enterprises; systematic approach for development of relationship between enterprise's and criteria for an assessment of its economic activity; analysis and synthesis for identification of relationship between different economic indicators of agricultural enterprises; economical and mathematical for development of mathematical equations, as well as derivatives of corresponding economic indicators of agricultural enterprises.

Research results. On basis the systematic approach in the management of agricultural enterprises, it has been determined the effective conditions for their functioning, as well as the range of regulation of economic indicators: unit price, employee remuneration, total production cost, and its sales volume in the long-run period.

Regularities in changing of the aforementioned initial economic indicators and the determination of their derivatives enable to determine in advance the effective conditions of the economic activity of an agricultural enterprise.

It has been adopted the strategic program of economic activity development of an agricultural enterprise, which consists of predicting its economic results depending on changes in labor, land, financial resources, ensuring their regulation in a certain long-run period.

The economic effect from application of strategic enterprise management has been determined on the comparison of two variants of its management due to programs of strategic development and adaptation to market conditions.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty lies in a difference in the analysis, processing and usage of economic information in the forecasting of perspective development of the enterprise based on the modeling approach and mathematical programming. It has been improved the strategic program for an agricultural enterprise's development, based on a systematic approach in enterprises' management, which would possibly move from the traditional, namely adaptive, to innovative, namely strategic development program.

Practical significance. The proposed approaches to realization of strategic programs of agricultural enterprises' development would allow to carry out a systematic approach in management, systematically analyze the change in labor, land, financial resources. Tabl.: 3. Figs.: 1. Refs.: 25.

Keywords: strategic management; agricultural enterprises; development program; methods; forecasting; system approach; efficiency.

Pavlyk Volodymyr Petrovych - candidate of technical sciences, senior research fellow of the department of management organization and public administration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: ecapk@iae.kiev.ua

Павлик В.П. Методологизация разработки стратегических программ развития сельскохозяйственных предприятий

Цель статьи - повысить эффективность управления сельскохозяйственными предприятиями на основе разработки их стратегических программ развития.

Методика исследования. При проведении исследования применены такие методы: прогнозирования - при разработке стратегических программ развития сельскохозяйственных предприятий; системного подхода - с целью определения взаимосвязи между ресурсами предприятий и критериями оценки их хозяйственной деятельности; анализа и синтеза информационных данных - для установления взаимосвязи между разными экономическими показателями развития сельскохозяйственных предприятий; экономико-математические - с целью определения математических уравнений, производных соответствующих экономических показателей сельскохозяйственных предприятий.

Результаты исследования. На основе использования системного подхода в управлении сельскохозяйственными предприятиями определены эффективные условия их функционирования, диапазон регулирования экономических показателей: цены единицы продукции, оплату труда работников, полную себестоимость продукции, её объём реализации в долгосрочном периоде.

Установлено закономерности в изменении выходных экономических показателей цены единицы продукции, оплаты труда работников, полной себестоимости продукции, объёма её реализации за определённый период времени, определение их производных даёт возможность наперёд задавать эффективные условия хозяйственной деятельности сельскохозяйственного предприятия.

Разработано стратегическую программу развития хозяйственной деятельности сельскохозяйственного предприятия, которая основывается на предвидении его результатов хозяйствования в зависимости от изменения трудовых, земельных, финансовых ресурсов, обеспечивая их регулирование в определённом долгосрочном периоде.

Определено экономический эффект от применения стратегического управления сельскохозяйственным предприятием на сравнении двух вариантов его хозяйствования за счёт программ стратегического развития и адаптации к рыночным условиям.

Элементы научной новизны. Научная новизна состоит в отличие анализа, обработки и использования экономической информации в прогнозировании перспективного развития предприятия на основе моделирования, разработки моделей и математического программирования. Усовершенствовано стратегическую программу развития сельскохозяйственного предприятия, которая основывается на системном подходе в управлении предприятиями, обеспечивает переход от традиционной - адаптивной к инновационной - стратегической программе развития.

Практическая значимость. Предложено подходы к реализации стратегических программ развития сельскохозяйственных предприятий, что даст возможность исполнять системный подход в стратегическом управлении, системно анализировать изменение трудовых, земельных, финансовых ресурсов, целенаправленно их регулировать, существенно повысить эффективность принятия управленческих решений. Табл.: 3. Илл.: 1. Библиогр.: 25.

Ключевые слова: стратегическое управление; сельскохозяйственные предприятия; программа развития; методы; прогнозирование; системный подход; эффективность.

Павлик Владимир Петрович - кандидат технических наук, старший научный сотрудник отдела организации менеджмента, публичного управления и администрирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: esark@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 27.11.2017 р.

Фахове рецензування: 29.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Павлик В. П. Методологізація розроблення стратегічних програм розвитку сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 103 – 112.

* * *

Ретроспектива парадигм сільськогосподарського дорадництва: варіанти для України

Мета статті - висвітлити зміни парадигм розвитку сільськогосподарського дорадництва на основі світової практики та визначити особливості їх практичного застосування з налагодження партнерських відносин науки, освіти, дорадництва, органів державної влади при наданні дорадчих послуг сільгоспвиробникам і сільському населенню в Україні.

Методика дослідження. Застосовано методи абстрагування та узагальнення для аналізу наукових праць вітчизняних та іноземних учених із проблематики комунікаційних відносин дорадчої та аналогічної їй діяльності; метод аналогії щодо встановлення оптимальної форми партнерства.

Результати дослідження. Висвітлено сутність поняття «парадигма» та закономірності змін парадигм. Представлено ретроспективу у світовій практиці змін парадигм сільськогосподарської екстенсивної діяльності, аналогом якої в Україні є дорадча діяльність та зазначено особливості форм партнерських відносин науки, освіти, дорадництва, органів державної влади при наданні дорадчих послуг сільгоспвиробникам і сільському населенню у межах різних парадигм. Виявлено відповідність вітчизняної практики реалізації сільськогосподарської інформаційно-консультаційної (дорадчої) діяльності, що здійснюють наукові установи та вищі навчальні заклади аграрного профілю у межах парадигми «трансфер інновацій», а сільськогосподарські дорадчі служби та дорадники - у межах парадигм «консультативна робота» та «розвиток людських ресурсів». Визначено важливість переходу до концепції форм партнерств «знизу-догори», оскільки розширення ролі господарюючого суб'єкта не лише як одержувача послуг, але і як співвиконавця цих послуг, забезпечує краще сприйняття та виконання рекомендованих рішень.

Елементи наукової новизни. Аргументовано доцільність використання у вітчизняній практиці сільськогосподарської інформаційно-консультаційної (дорадчої) діяльності, що реалізують наукові установи та вищі навчальні заклади аграрного профілю, а також сільськогосподарські дорадчі служби, «низхідних» форм партнерських відносин із господарюючими суб'єктами у межах сільських територій для підсилення застосовуваності рекомендованих рішень.

Практична значущість. Виокремлення особливостей парадигм сільськогосподарської екстенсивної (дорадчої) діяльності, що забезпечить формування методологічних основ розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності, що реалізують наукові установи, вищі навчальні заклади аграрного профілю та сільськогосподарські дорадчі служби України. Табл.: 1. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: сільськогосподарська дорадча діяльність; парадигма; трансфер інновацій; консультативна робота; розвиток людських ресурсів; сприяння розширенню можливостей.

Похиленко Наталія Михайлівна - аспірант відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: pohylenko29@gmail.com

Постановка проблеми. Деструктив аграрного сектору, сформований занепадом тваринництва та поглибленням спеціалізації на вирощуванні зернових і насінні олійних культур у рослинництві, посилення трудової міграції з сільських територій, тотальна бідність сільського населення, нераціональність використання природних ресурсів і, як наслідок, погіршення якості земель сільськогосподарського призначення - такі негативні тенденції нині характерні для аграрно-

го сектору економіки і сільських територій країни.

Світова практика свідчить, що одним із ефективних механізмів вирішення цих проблем є просвітницька діяльність серед сільгоспвиробників і сільського населення через масове поширення управлінських, технічних, технологічних, біологічних чи соціальних інновацій, розвитку різноманітних форм організацій і представництв груп виробників на аграрному ринку, іншої інформаційно-консультаційної діяльності у сільському господарстві, яка має безпосередній вплив як на добробут сільського населення, так і на екологічний стан довкілля. В Україні для означення такої діяльності застосовують

* Науковий керівник – М.Ф. Кропивко, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© Н.М. Похиленко, 2018

термін «сільськогосподарська дорадча діяльність», більш поширеним у світовій практиці, аналогом якого є «екстеншн».

Досить коротка історія сільськогосподарської дорадчої діяльності на території України в нових економічних умовах вимагає широкого висвітлення накопичених у світовій теорії і практиці парадигм розвитку цього виду обслуговуючої діяльності, що сьогодні набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові праці як іноземних [5, 6, 8, 10-13], так і вітчизняних [2, 4, 9] учених аналізують теоретичні та методологічні основи інформаційно-консультаційної діяльності у сільському господарстві. Дослідженню процесу змін та визначенню чинників формування парадигм сільськогосподарського дорадництва присвячено роботи А. Anandjasekeram, W.M. Rivera, A.M.T. Fontanilla [6], а визначенню функцій та схем комунікативних відносин - В. Е. Swanson та R. Rajalahti [5], A.W. Van den Ban та R.K. Samanta [13]. Однак за умов мовного бар'єру недостатньо опрацьованими у вітчизняній літературі є цілі та форми партнерських відносин складових системи поширення сільськогосподарських знань та інформації з користувачами її послуг та органами державної влади. Виокремлення з успішної у світовій практиці відповідних українським реаліям цілей та форм партнерських відносин аналогічної системи в Україні сприятиме виявленню шляхів подальшого розвитку ключового її елемента - системи сільськогосподарського дорадництва.

Мета статті - висвітлити зміни парадигм розвитку сільськогосподарського дорадництва на основі світової практики та визначити особливості їх практичного застосування з налагодженням партнерських відносин науки, освіти, дорадництва, органів державної влади при наданні дорадчих послуг сільгоспвиробникам і сільському населенню в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Визначення відповідної сучасним тенденціям в аграрному секторі економіки і сільських територіях парадигми сільськогосподарського дорадництва потребує встановлення дефініції «парадигма». За трактуванням, наведеним в енциклопедичному

словнику з державного управління, парадигма (від грец. *paradeigma* - приклад, зразок) - це сукупність філософських, загальнотеоретичних, методологічних, світоглядних, наукових, управлінських та інших настанов, які сформувалися історично і прийняті у певній спільноті як зразок, норма, стандарт вирішення проблем [1, с. 507].

Т.С. Kuhn, за дослідженням А.М.Т. Fontanilla [6], під терміном «парадигма» розглядає «наукові досягнення, які повинні бути достатньо безпрецедентними для залучення тривалої групи прихильників від конкуруючих режимів наукової діяльності та досить відкритими, щоб залишити проблемні питання для переосмислення та вирішення практикуючими групами науковців та їх послідовниками». Натомість Е.Г. Guba та У.С. Lincoln, як стверджує А.М.Т. Fontanilla [6], під дефініцією «парадигма» мають на увазі «світогляд, який визначає для свого власника природу «світу», місце індивідуума в ньому та діапазон можливих зв'язків із цим світом та його частинами». Тобто мінливий характер «світу» зумовлює і зміну світобачення про нього.

Парадигми відображають зміну пріоритетів (причини, чому це відбувається) та комунікативних підходів (способу, як це відбувається) [12, 14]. Зміна парадигм містить низку послідовних процесів від виявлення аномалії у традиційно діючій парадигмі, наступного широкого інформування про аномалію, появи прихильників, що формують нову наукову школу до налаштування та закріплення нової парадигми [6].

У світовій літературі відображено зміни чотирьох парадигм екстеншн (дорадчої) діяльності у контексті розвитку сільського господарства, а саме: передача технологій, консультативна робота, розвиток людських ресурсів, сприяння розширенню можливостей користувача послуг. Рядом іноземних учених, серед яких В. Е. Swanson, R. Rajalahti, A.W. Van den Ban та R.K. Samanta, визначено, що перехід від одного до іншого етапу розвитку сільськогосподарського дорадництва спричинено змінами пріоритетів національних цілей сільського господарства, що відповідно має відбуватися у змінах парадигм сільськогосподарського дорадництва (табл. 1).

1. Відповідність парадигм екстеншн (дорадчої) діяльності національним пріоритетам розвитку сільського господарства

Національний пріоритет	Цілі розвитку сільського господарства	Основні функції екстеншн (дорадчої) діяльності	Переважаючі парадигми
1	2	3	4
Продовольча безпека	Підвищення продуктивності основних продовольчих культур для досягнення національної продовольчої безпеки	Поширення нових технологій вирощування основних продовольчих культур	Передача технологій (трансфер технологій)
Конкурентоспроможність	Підвищення доходів дрібних підприємств за рахунок збільшення виробництва високоцінних продуктів	Навчити диверсифікувати систему господарювання	Консультативна робота (консультаційне обслуговування)
Зниження масштабів бідності серед сімей фермерських господарств	Організація виробників високоцінних культур чи продуктів у групи для спрощення їх доступу до ринків	Навчання фермерів організовувати виробничі та громадські групи	Розвиток людських ресурсів (неформальна освіта)
Захист навколишнього середовища	Досягнення довгострокової продовольчої безпеки через практику сталого (турботливого) використання природних ресурсів	Спонування фермерів до використання екологічно безпечних методів виробництва	«Сприяння посиленню повноважень» фермера (інтерактивне виховання)

* Джерело: Сформовано автором за даними джерел [4, с. 9-10; 5; 13].

Натомість, як цитує А.М.Т. Fontanilla, А. Anandjasekeram вказує на те, що зміна парадигм дорадчої (екстеншн) діяльності зумовлюються виникаючими проблемами, що лежать у площині управлінського, фінансового, політичного, наукового переходів та нових форм партнерств [6]. Кожен з наведених чинників змін парадигм є актуальним для України, однак дане дослідження зосереджено на висвітленні форм партнерських відносин науки, освіти, дорадництва, державних органів та виробників сільськогосподарської продукції.

Переважна більшість іноземних авторів, серед яких В.Е. Swanson, Р. Rajalahti, А.В. Van den Ban, Р. К. Samanta, зазначають, що значного поширення парадигма «трансфер технологій» отримала у колоніальні часи і відновила у 70-80-х роках ХХ ст. у країнах Азії. Первинна мета цієї моделі «extension» - збільшення виробництва продовольства зі зменшенням виробничих витрат. У результаті застосування такого підходу до кінця 60-х р. ХХ ст. значно зросла продуктивність сільськогосподарської продукції, що сприяло значному підвищенню рівня продовольчої безпеки у цих країнах.

Ця «низхідна» модель поширення інновацій стосувалася специфічних рекомендацій дослідних (наукових) організацій виробни-

кам сільськогосподарської продукції, незалежно від їх розмірів, щодо поліпшення врожайності основних продовольчих культур. Постачальниками інновацій були люди з вищими повноваженнями (державні службовці, дослідники тощо), а споживачами - селяни, які були менш освічені й бідніші. Така концепція взаємодії описувалась і відомим російським ученим О.В. Чаяновим щодо лінійності принципів керівництва Руської земської агроекономічної організації та основоположником теорії комунікаційних відносин в Європі - відомим нідерландським вченим А.В. Van den Ban. Вони характеризували, з одного боку, суб'єктів консультаційного процесу, як таких, що мають владні повноваження та контролюють процес спілкування, а з іншого боку, об'єктів консультаційного процесу (фермерів, селян), які є недостатньо грамотними та біднішими. За такої «патронатної» моделі реалізація зворотного зв'язку слабка, адже постачальники послуг є планувальниками та контролерами процесу комунікації. Основою парадигми «трансфер технологій» стала концепція Е.М. Rogers щодо розподілу сільгоспвиробників (споживачів нових інновацій) за швидкістю їх освоєння. Так, виявлено, що фермери з вищим рівнем освіти були у групі новаторів (у межах 2,5%) та ранніх послідовників (13,5%) менш підприємливі фермери потра-

пили у групу ранньої більшості (приблизно 34%), тоді як дрібні фермери та господарства, які виробляють продукцію для власного споживання потрапили у категорію пізньої більшості (приблизно 34%) чи «консерваторів» (16%).

Ще однією принциповою концепцією, яка визначає сутність парадигми «трансфер технологій», є підтвердженням того, що значна частина дрібних фермерів не будуть конкурентними у динамічній сільськогосподарській економіці. Багато дрібних фермерів із низьким рівнем ресурсів урешті-решт залишать фермерування, оскільки великомасштабні комерційні фермери мають більші прибутки від нових технологій, ресурси яких дають змогу прискорювати технічне оновлення, а ефект масштабу забезпечує економію певних ресурсів [5].

Тобто дорадча діяльність у межах парадигми «трансфер інновацій» задовольняє найбільшу економічну вигоду великим комерційним фермерам. Задачі такої парадигми найліпше реалізуються через дилерів-постачальників (супровід продажу сільськогосподарської техніки, порід тварин, сортів рослин тощо).

Виявлення цієї особливості парадигми «трансфер інновацій» зумовило розробку переважно збалансованої стратегії розвитку дорадництва, у тому числі щодо освоєння інновацій, а саме зосередження на ринку, що допоможе збільшити доходи фермерів, і як передбачається - поліпшити рівень життя у сільських районах для вирішення проблеми подолання бідності [5, с. 5]. Тому урядами багатьох розвинених країн було здійснено зміну пріоритетів такої діяльності на підвищення доходів сільських жителів. Це потребувало зміни стратегії, підходів та структури управління «extension» організацій. Відбулись еволюційні зміни моделей комунікаційних відносин в інформаційно-консультаційній діяльності, що описували принципи взаємодії як на загальнодержавному рівні, так і щодо взаємодії індивідів. Трансформації комунікаційних відносин в інформаційно-консультаційній діяльності від централізованої форми взаємодії зміщувалися до поступової децентралізації.

Повернення до цієї парадигми «extension» діяльності у північноамериканських і європейських країнах дало можливість сільському господарству переходити на комерційну основу, оскільки розвиток і

передача технології має тенденцію до комерціалізації.

З огляду на діяльність працівників сільськогосподарських інформаційно-консультаційних служб щодо відповіді на запити фермерів про проблеми специфічного виробництва поширеним став термін консультаційне обслуговування (advisory services), що лежить в основі парадигми «консультаційна робота».

Особливості цієї моделі ґрунтуються на застосуванні ідеї посередництва дорадників, що є носіями повідомлень, між дослідниками, як постачальниками інформації, та фермерами, як її одержувачами. Такий підхід описується як «патерналістський» або такий, що відображає відносини у процесі спілкування батька/дитини або вчителя/учня. Нею передбачено надання фермерам «порад», заздалегідь визначених пакетів послуг, які б сприяли вирішенню виробничих чи інших проблем. За парадигмою, «консультаційна робота» розглядається як здатність споживача послуги (фермера) виявляти свої проблеми та шукати шляхи вирішення таких проблем. Однак послуги, надані консультантом (дорадником), базуються на завчасно встановлених пакетах рішень, які фермери можуть або прийняти або відхилити.

Слід зазначити, що деякі консультаційні організації все частіше такий підхід застосовують для продажу продукції чи технології, коли консультаційні агенти як радять, так і контролюють дотримання фермерами методів специфічного виробництва.

Парадигма «розвиток людських ресурсів» була домінуючою у витоках «extension» діяльності в Європі та Північній Америці, коли університети забезпечували навчання сільських жителів, які не мали доступу до формальної освіти у галузі сільського господарства. За цією парадигмою все ще використовуваним є підхід «зверху-донизу», оскільки рішення як і знання, навички та технології потрібно передати фермеру, що залишаються компетенцією консультанта. Це виявилось виправданим через невміння фермера формувати запит на знання, що не дає змогу йому оцінити доречність технологічної інформації та бути відповідальним за ухвалення рішення. Тому в парадигмі «розвиток людських ресурсів» чи «неформальна освіта» переважає застосування не лише методів навчання (зміни знань), а й станов-

лення власного бачення, як використовувати знання (зміни поведінки).

Цей підхід продовжує застосовуватися у багатьох «extension» системах, але центр зміщується у напрямі використання специфічних навиків управління і/або технічних знань, спрямованих на збільшення ефективності виробництва, щодо допомоги фермерам, які мають подібні ресурси та інтереси в організації подібних типів виробників чи груп самопомогі.

Посилення ролі фермерів та зацікавлених у його активності сторін зумовила перехід до парадигми «сприяння з метою розширення прав і можливостей» фермера. Щодо такої парадигми вживаними у світовій літературі також є і «сприяння посиленню повноважень», і «сприяння з метою розширення можливостей», і «сприяння поширенню» [7, 10, 12]. В основі цієї парадигми є застосування експериментального навчання та обмін інформацією між фермерами, за якою здійснювати їх господарську діяльність рекомендовано за допомогою власних рішень. Згідно з цією моделлю консультанти на місцях при роботі з різними групами фермерів (дрібними фермерами, безземельними селянами і т.д.) спочатку визначають їх конкретні потреби та інтереси. Наступний крок полягає у виявленні кращого досвіду, що може допомогти різним групам населення вирішити конкретні питання та реалізувати їх можливості. Цей інноваційний підхід працює краще там, де фермери вже зацікавлені у збільшенні власних прибутків. Однак ця парадигма розвивається і, як зазначає J.R.C. Gayo [8], реалізується через:

- підготовку до підприємницької діяльності у сільському господарстві випускників середніх шкіл завдяки навчанню кращої практики в успішних підприємців, які на базі своїх об'єктів створили «Фермерські школи»;
- залучення успішних фермерів до навчання працівників місцевих громад у «Школах практичного сільського господарства» (Community Business Technology Centers (CBTCs));
- формування Центрів бізнес-технологій як технодемонстраційних об'єктів.

За цією парадигмою екстеншн-працівник (дорадник) уже не розглядається як експерт, який має всю корисну інформацію та технічні рішення. «Тут знання, майстерність та креативність фермерів визнаються основними ресурсами. Пошук шляхів вирішення

проблем - це спільна робота консультантів, які працюють на виїзді, та фермерів» [11, 12]. Жоден із цих підходів до налагодження ефективних комунікації не виключає процес передачі даних, однак вимагає активної участі всіх учасників. Ця модель комунікації включає як обмін інформацією, так і спільне ухвалення рішень. Отже, процес корисної комунікації не можна описати як лінійну взаємодію окремих учасників із статичною перевагою одного з них, це динамічний процес, в якому кожна із сторін у певний період відіграє ключову роль, формуючи систему знань [12].

Між іноземними науковцями триває дискусія про дієвість комунікацій, що спрямовані на освітню систему комунікацій (на зміну знань) та таких, що зосереджуються на переконанні (на зміну поведінки). Звісно, ці елементи комунікації є взаємозалежні: нові знання потребують зміни у поведінці. Комунікації дорадчої (екстеншн) діяльності, що викликають зацікавлення політиків та дослідників, мають за мету зміну поведінки сільського населення, що є по суті пропагандою, директивами. За умови формування фермерами та іншими сільськими жителями запитів до дорадчої (екстеншн) діяльності її метою є зміна знань. Слід відзначити, що знання, здобуті з власної ініціативи, є більш цінними і конкретизованими щодо нагальних потреб, а це сприяє ухваленню власних рішень.

На нашу думку, несправедливим було б визнання одного з підходів універсальним, важливим є визначення кожного пріоритетним на різних етапах готовності учасників до комунікації.

Хоча окреслені парадигми не знайшли широкого відображення у вітчизняній літературі, встановлення їх відповідності періодам розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні дасть змогу визначити майбутні перспективи. Так, в епоху капіталізму, за відсутності інших розвинених парадигм, та у післяреволюційний період, з огляду на невизнання важливості добровільної мотивації сільськогосподарських виробників, активно застосовувалася патронатна форма комунікаційних відносин, реалізуючи технологію передачі знань. Основний акцент сільськогосподарської політики у межах було зроблено на підвищенні врожайності основних продовольчих культур та продуктивності сільськогосподарських тварин.

Успадковані Україною попередні елементи системи передачі сільськогосподарських знань та інформації через наукові установи Національної академії аграрних наук України (НААН) та вищі навчальні заклади (ВНЗ) аграрного профілю у сучасному періоді розвитку як за цілями, так і за формами партнерств продовжують діяти у межах парадигми «трансфер інновацій». Спектр інформаційно-консультаційних послуг НААН та аграрних ВНЗ охоплює лише селекційно-генетичні (біологічні), техніко-технологічні та виробничі (технічні, технологічні, агрохімічні) інновації. Щодо форм партнерств, то ці організації реалізують патронатні форми партнерства з виробництвом, де роль сільгоспвиробника апіорі визначається пасивною. Застосовувані науковими установами методи комунікацій передбачають передачу інновацій, знань та інформації через публікації, організацію виставок, демонстраційних полігонів, де сільськогосподарський товаровиробник, зокрема фермер, має самостійно відвідувати заходи та автоматично сприймати наукові розробки якнайкраще. За такої форми комунікацій немає зворотного зв'язку. Комунікація виробників сільськогосподарської продукції та ВНЗ аграрного профілю передбачена в частині виробничої практики студентів, підвищення кваліфікації сільгоспвиробників та продаж інноваційних продуктів. Виробнича практика - це важлива складова на-

вчального процесу студентів, однак за відсутності визначеного інтересу сільськогосподарського товаровиробника, реалізація практичної підготовки залишається формальністю. Планові курси підвищення кваліфікації з відривом від виробництва на практиці сьогодні недоступні для фермерів і власників особистих селянських господарств через їх щоденну зайнятість у господарстві. Щодо збуту інноваційних продуктів, то ВНЗ аграрного профілю використовують такі самі методи комунікацій як і наукові установи НААН.

Варто звернути увагу, що сільськогосподарські дорадчі служби поряд із біологічними, технічними, технологічними, агрохімічними різновидами інновацій пропонують і організаційно-управлінські, економічні, маркетингові, соціально-екологічні нововведення. Відмінними є і форми партнерських відносин, які реалізуються через безпосереднє відвідування місць господарської діяльності цільової аудиторії з переважанням групових та індивідуальних методів передачі знань та інформації. Прогресивність форм партнерських відносин об'єктів та суб'єктів сільськогосподарської дорадчої (екстеншн) діяльності відображає Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» [3], адже визначені статтею 4 завдання сільськогосподарської дорадчої діяльності відповідають ряду парадигм сільськогосподарської «extension» діяльності (табл. 2).

2. Відповідність завдань сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні парадигмам сільськогосподарської «extension» діяльності

п/п	Парадигма сільськогосподарської «extension» діяльності	Основні завдання дорадчої діяльності
1	Передача технологій (трансфер технологій)	Поширення та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки. Підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення в умовах ринкової економіки
2	Консультативна робота (консультаційне обслуговування)	Надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню дорадчих послуг із питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо. Надання дорадчих послуг органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань підготовки та реалізації планів соціально-економічного розвитку, формування громадянського суспільства. Сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва у сільській місцевості, у тому числі сільського зеленого туризму, зайнятості сільського населення тощо
3	Розвиток людських ресурсів (неформальна освіта)	Робота з сільською молоддю, ініціювання та реалізація молодіжних програм
4	Сприяння з метою розширення можливостей (сприяння поширенню)	-

* Джерело: Сформовано автором за даними джерел [3; 4, с. 10].

Отже, законодавчо встановлено, що сільськогосподарська дорадча діяльність може відповідати низці парадигм екстеншн діяльності, поєднуючи і трансфер інновацій, і консультативне обслуговування, і розвиток людських ресурсів та створює передумови застосування елементів інтерактивного виховання.

Висновки. За час реалізації сільськогосподарської дорадчої (екстеншн) діяльності її функції змінюються, відповідно до зміни цілей уряду, зумовлені мінливістю проблем аграрного сектору. Багаторічна практика застосування принципів комунікації «зверху-донизу», за якої інформаційно-консультативна діяльність у сільському господарстві реалізувалась у формі вказівок суб'єктам виробництва на основі припущення потреб, довела свою неефективність.

Список бібліографічних посилань

1. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Сурмін Ю. П., Бакуменко В. Д., Михненко А. М. та ін. ; за ред. Ковбасюка Ю. В., Трошинського В. П., Сурміна Ю. П. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
2. Кропивко М. Ф., Похиленко Н. М. До питання створення Державної системи сільськогосподарського дорадництва в Україні. Організація бізнес-шкіл в дорадництві для успішного впровадження інновацій : зб. ст. Міжнародного круглого столу. Київ : Вид. центр НУБіП України. 2012. С. 7-16.
3. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : Закон України від 17.06.2004 р. № 1807-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1807-15> (дата звернення: 18.05.2018).
4. Теорія та практика дорадництва (планування та втілення програм екстеншен) : навч. посіб. / Буткалюк Т., Ванжула Ю., Лоянич Г. і др. Вінниця : ТОВ «Консоль», 2004. 240 с.
5. Burton E. Swanson and Riikka Rajalahti. (2010) Strengthening Agricultural Extension and Advisory Systems: Procedures for Assessing, Transforming, and Evaluating Extension Systems. Pp. 7-11. URL : http://siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/Stren_combined_web.pdf.
6. Fontanilla, Anna Merlinna T. (August 3, 2012). Paradigm Shifts in Extension. URL : <https://www.slideshare.net/lenfontanilla/paradigm-shifts-in-extension>.
7. Four Paradigms of Agricultural Extension. URL : <http://www.agriinfo.in/default.aspx?page=topic&superid=7&to picid=1441>.
8. Gayo, Jose Rene C. (July 23, 2012). A new paradigm for agricultural extension. URL : <http://business.inquirer.net/72689/a-new-paradigm-for-agricultural-extension>.
9. Kalna-Dubinyuk, T., Strashinska, L., Bolotina, I., Shapoval, O. Modern paradigm formation of advisory services information and consultation activity URL : <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/25042/1/Modern%20paradigm%20formation%20of%20advisory%20services%20information%20and%20consultation%20activity.pdf>.
10. NAFES (2005) Consolidating Extension in the Lao PDR, National Agricultural and Forestry Extension Service, Vientiane URL : http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/719275#cite_note-10.
11. Nagel, U. J. (1997). Chapter 2 - Alternative approaches to organizing extension: In: Improving Agricultural extension: A reference Manual. Swason B.E., R.P Bentz and A.J. Sofranko(eds). FAO. URL : http://www.oerafrica.org/FTPFolder/Website%20Materials/Agriculture/haramaya/Perspective_Agricultural_Extension/Attachment/Improving%20AgEx.-FAO.pdf.
12. Margie, Brenda. Paradigm Shift as Extension's Response to the Changing Needs of the Government. URL : http://www.academia.edu/8917594/Paradigm_Shift_as_Extensions_Response_to_the_Changing_Needs_of_the_Government.

Виявлено відповідність вітчизняної практики реалізації сільськогосподарської інформаційно-консультативної (дорадчої) діяльності, що здійснюють наукові установи та вищі навчальні заклади аграрного профілю у межах парадигми «трансфер інновацій», а сільськогосподарські дорадчі служби та дорадники - у межах парадигм «консультативна робота» та «розвиток людських ресурсів».

Наголошується на важливості врахування світової практики сільськогосподарської дорадчої (екстеншн) діяльності, яка засвідчує важливість переходу до концепції форм партнерств «знизу-догори», оскільки розширення ролі господарюючого суб'єкта не лише як одержувача послуг, а як співвиконавця цих послуг, забезпечує краще сприйняття та виконання рекомендованих рішень.

References

1. Surmin, Yu.P., Bakumenko, V.D., Mykhnenko, A.M., et al. (2010). *Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia* [Encyclopedic Dictionary of Public Administration]. Yu.V. Kovbasiuk, V.P. Troshchynskiy, & Yu.P. Surmina (Eds.). Kyiv: NADU [In Ukrainian].
2. Kropyvko, M.F., & Pokhylenko, N.M. (2012). Do pyannia stvorennia Derzhavnoi systemy silskohospodarskoho doradnytstva v Ukraini [On the issue of the creation of the State system of agricultural extension services in Ukraine]. *Orhanizatsiia biznes shkil v doradnytstvi dlia uspishnoho vprovadzhennia innovatsii: zb. st. Mizhnarodnoho kruhloho stolu.* (pp. 7-16). Kyiv: Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy [In Ukrainian].
3. Pro silskohospodarsku doradchu diialnist: Zakon Ukrainy vid 17.06.2004 # 1807-IV [On agricultural extension activities: Law of Ukraine from 17.06.2004 No. 1807-IV]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy.* Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1807-15> [In Ukrainian].
4. Butkaliuk, T., Vanzhula, Yu., Loianych H., et al. (2004). *Teoriia ta praktyka doradnytstva (planuvannia ta vtilennia prohram Ekstenshen) : navch. posib.* [Theory and practice of advisory (planning and development of the program Extension): tutorial]. Vinnytsia: TOV "Konsol" [In Ukrainian].
5. Swanson, B.E., & Rajalahti, R. (2010). *Strengthening agricultural extension and advisory systems: procedures for assessing, transforming, and evaluating extension systems.* (pp. 7-11). Retrieved from: http://siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/Stren_combined_web.pdf [In English].
6. Fontanilla, A.M.T. (2012). Paradigm shifts in extension. *Slide Share.* Retrieved from: <https://www.slideshare.net/lenfontanilla/paradigm-shifts-in-extension> [In English].
7. Four paradigms of agricultural extension. (n.d.). *My Agricultural Information Bank.* Retrieved from: <http://www.agriinfo.in/default.aspx?page=topic&superid=7&to picid=1441> [In English].
8. Gayo, J.R.C. (2012). A new paradigm for agricultural extension. *Inquirer.Net.* Retrieved from: <http://business.inquirer.net/72689/a-new-paradigm-for-agricultural-extension> [In English].
9. Kalna-Dubinyuk, T., Strashinska, L., Bolotina, I., & Shapoval, O. (n.d.). Modern paradigm formation of advisory services information and consultation activity. Retrieved from: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/25042/1/Modern%20paradigm%20formation%20of%20advisory%20services%20information%20and%20consultation%20activity.pdf> [In English].

13. Van den Ban, A.W. and Samanta, R.K. (2006) Changing Roles of Agricultural Extension in Asian Nations. Pp. 409-410. URL : <http://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/fulltext/20404>.
14. Wikipedia Academic Dictionaries and Encyclopedias. URL : http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/719275#cite_note-10.

10. NAFES (2005). Consolidating extension in the Lao PDR. *National Agricultural and Forestry Extension Service*. Vientiane. Retrieved from: http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/719275#cite_note-10 [In English].
11. Nagel, U.J. (1997). Alternative approaches to organizing extension. *Improving agricultural extension: a reference manual*. B.E. Swason, R.P. Bentz, & A.J. Sofranko (Eds.). Rome: FAO. Retrieved from: http://www.oerafrica.org/FTPFolder/Website%20Materials/Agriculture/haramaya/Perspective_Agricultural_Extension/Attachment/Improving%20AgEx.-FAO.pdf [In English].
12. Brendia, M. (n.d.). Paradigm shift as extension's response to the changing needs of the government. Retrieved from: http://www.academia.edu/8917594/Paradigm_Shift_as_Extension_Response_to_the_Changing_Needs_of_the_Government [In English].
13. Van den Ban, A.W. & Samanta, R.K. (Eds.) (2006). Changing roles of agricultural extension in Asian nations. (pp. 409-410). Retrieved from: <http://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/fulltext/20404> [In English].
14. Agricultural extension. *Academic Dictionaries and Encyclopedias*. Retrieved from: http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/719275#cite_note-10 [In English].

Pokhylenko N.M. Retrospective of paradigms of agricultural advisory services: options for Ukraine

The purpose of the paper is to highlight the changes in agricultural advisory paradigms on basis of the world practice and determine the peculiarities of their practical application by establishing partnerships between science, education, advisory service, and public authorities in providing such services to farmers and rural population in Ukraine.

Research methods. In the research process have been used the following scientific methods: abstraction and generalization for analysis of the scientific works of domestic and foreign scientists on issues related to advisory services and similar activities; analogue method for establishing the optimal form of partnership.

Research results. The essence of the concept of "paradigm" and patterns of paradigms' changes have been highlighted. The retrospective has been presented in the world practice of changing paradigms of agricultural extension activities, analogous to which is advisory activity in Ukraine. The peculiarities of the forms of partnership relations of science, education, advisory service, and government entities in providing advisory services to agricultural producers and rural population within different paradigms have been established. The research revealed the compliance issues of domestic practice of agricultural informational and advisory activity implemented by scientific and higher educational institutions of the agrarian profile within the framework of the "transfer of innovations" paradigm, while agricultural advisory services and advisors through the paradigms of "advisory work" and "human resources' development". Importance of transition from the "bottom-up" concept of partnership forms has been determined, since the expansion of the role of the economic entity not only as the recipient of the services but also as co-implementer of these services ensures better perception and implementation of the recommended decisions.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty of the article lies in the expediency of using in the domestic practice of agricultural information and advisory activity, implemented by scientific and higher educational institutions of the agrarian sector, as well as agricultural advisory services of "downstream" forms of partnership relations with business entities, within the rural territories, for strengthening applicability of recommended solutions.

Practical significance. Establishing the paradigm of agricultural extension (advisory) activities will ensure the formation of methodological foundations for development of agricultural advisory activities, implemented by scientific and higher educational institutions of agrarian profile and agricultural advisory services in Ukraine. Tabl. : 1. Refs.: 14.

Keywords: agricultural advisory activity; paradigm; transfer of innovations; advisory work; human resources' development; promotion of opportunities.

Pokhylenko Nataliia Mykhailivna - post graduate student of the department of organization of management, public management and administration, National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: pokhylenko29@gmail.com

Похиленко Н.М. Ретроспектива парадигм сельскохозяйственной информационно-консультационной деятельности: варианты для Украины

Цель статьи - осветить изменения парадигм развития сельскохозяйственного консультирования на основе мировой практики и определить особенности их практического применения с налаживанием партнерских отношений науки, образования, консультирования, органов государственной власти при предоставлении консультационных услуг сельхозпроизводителям и сельскому населению в Украине.

Методика исследования. Использованы методы абстракции и обобщения для анализа научных трудов отечественных и зарубежных ученых по вопросам коммуникационных отношений консультативной и аналогичной деятельности; метод аналогий - для установления оптимальной формы партнерства.

Результаты исследования. Освещены сущность понятия «парадигма» и закономерности изменений парадигм. Представлено ретроспективу в мировой практике изменений парадигм сельскохозяйственной экстензии информационно-консультационной деятельности, аналогом которой в Украине является консультационная деятельность, и установлены особенности форм партнерских отношений науки, образования, консультирования, органов государственной власти при предоставлении консультационных услуг сельхозпроизводителям и сельскому населению в рамках различных парадигм. Выявлено соответствие отечественной практики реализации сельскохозяйственной информационно-консультационной деятельности, научными учреждениями и высшими учебными заведениями аграрного профиля в пределах парадигмы «трансфер инноваций», а сельскохозяйственными информационно-консультационными службами - в пределах парадигм «консультативная работа» и «развитие человеческих ресурсов». Определены значимость перехода к кон-

цепции форм партнерства «снизу-вверх», поскольку расширение роли хозяйствующего субъекта не только как получателя услуг, но и как соисполнителя этих услуг, обеспечивает лучшее восприятие и выполнение рекомендуемых решений.

Элементы научной новизны. Аргументирована целесообразность использования в отечественной практике сельскохозяйственной информационно-консультационной деятельности, реализуемых научными учреждениями и высшими учебными заведениями аграрного профиля, а также сельскохозяйственными информационно-консультационными службами, «нисходящих» форм партнерских отношений с хозяйствующими субъектами в границах сельских территорий для усиления применимости рекомендуемых решений.

Практическая значимость. Выделение особенностей парадигм сельскохозяйственной экстенсивной обеспечит формирование методологических основ развития сельскохозяйственной информационно-консультационной деятельности, реализуемой научными учреждениями, высшими учебными заведениями аграрного профиля и сельскохозяйственными информационно-консультационными службами Украины. Табл. : 1. Библиогр. : 14.

Ключевые слова: сельскохозяйственная информационно-консультационная деятельность; парадигма; трансфер инноваций; консультационная работа; развитие человеческих ресурсов; содействие расширению возможностей.

Похиленко Наталья Михайловна - аспирант отдела организации менеджмента, публичного управления и администрирования, Национальный научный центр «Институт экономики аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: pohylenko29@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 14.06.2018 р.

Фахове рецензування: 17.07.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Похиленко Н. М. Ретроспектива парадигм сільськогосподарського дорадництва: варіанти для України. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 113 – 121.

* * *

Новини АПК

Україна та Нідерланди підписали спільну заяву щодо двосторонньої співпраці в АПК

Четверте засідання українсько-нідерландської робочої групи з питань сільського господарства з української сторони очолила заступник Міністра аграрної політики та продовольства України з питань європейської інтеграції Ольга Трофімцева, а від Королівства Нідерланди - заступник Генерального директора Міністерства сільського господарства, природи та якості харчових продуктів Королівства Нідерланди Алдрік Гієрвельд.

Під час засідання сторони розглянули реалізацію Спільного Плану Дій між Україною та Королівством Нідерланди в аграрній галузі на 2017-2018 роки, який був підписаний 24 квітня 2017 року в м. Гаага. Представники країн підписали двосторонній план дій щодо поглиблення співробітництва в секторі за пріоритетними напрямками.

«Я дуже вдячна нашим нідерландським колегам за активну та результативну співпрацю в АПК. Йдеться не тільки про розвиток двосторонньої торгівлі аграрними та харчовими продуктами. Зазначу, що Нідерланди сьогодні посідають 4 місце серед ТОП-10 країн, до яких найбільше експортується нашої продукції. Ми раді також відмітити, що проекти двосторонньої співпраці з Нідерландами є практично орієнтованими, здійснюються в різних регіонах України і отримують позитивний відгук у вітчизняних аграрних виробників», - наголосила заступник Міністра Ольга Трофімцева на початку засідання робочої групи.

Вона повідомила, що за результатами виконання спільного Плану Дій на 2017-2018 роки між Україною та Королівством Нідерланди у сфері сільського господарства країни вже мають досвід результативних проектів за такими напрямками, як розвиток картоплярства, молочного сектору, створення ефективного і регулярного громадського контролю й обізнаності щодо процесів реалізації земельної реформи в Запорізькій області.

Пан Алдрік Гієрвельд подякував українським колегам за активну й ефективну співпрацю в агросекторі та відмітив зацікавленість Королівства Нідерланди у подальшій плідній співпраці в галузі. За результатами четвертого засідання українсько-нідерландської робочої групи з питань сільського господарства сторони підписали спільну заяву щодо співпраці в галузі АПК.

Довідково. За січень-травень 2018 року експорт українських аграрних товарів до Королівства Нідерланди становив \$449,9 млн. Головні товари: зернові злаки - \$203,3 млн, олія - \$110,6 млн, м'ясо та субпродукти - \$51,3 млн, насіння олійних культур - \$37,4 млн, залишки та відходи харчової промисловості - \$28,3 млн та інші товари. Імпорт становив \$86,1 млн. Головні товари: какао-боби та шоколад - \$19,6 млн, тютюн та вироби з нього - \$11,7 млн, живі цибулинні рослини - \$8,8 млн, риба - \$4,5 млн, різні інші харчові продукти - \$4,2 млн.

Прес-служба Мінагрополітики України